

IZET BERIDAN

• čovjek je od političko biće

• 2000 politikon

• mir je bolji

• rat je produžetak politike drugim, nasilnim sredstvima

• moralni zakon
• obaranje silnika

• vječiti mir

• sukob civilizacija

KONFLIKTI

HOMO PRO HOMINE ET CONTRA HOMINEM

ČOVJEK ZA I PROTIV ČOVJEKA

• zulum je vjesnik propasti društva

• razdijelnice civilizacije

• čovjek, država, rat

• čovjek je čovjeku vuk
homo homini lupus est

• rat - sila - politika

• krv, rasa i tlo

utopija

• ne birati sredstva do cilja

• liberalizam
realizam
socijalizam

prevlast i tiranija

• dominacija je osobina
svojevrsna ljudima

• levijatan
• holokaust

pacifizam

Asabiyya

de civitate dei

2003.

• svoga neprijatelja tražite,

Izet Beridan

K O N F L I K T I

**HOMO PRO HOMINE ET
CONTRA HOMINEM**

ČOVJEK ZA I PROTIV ČOVJEKA

Sarajevo, 2003.

C I P - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine

316 . 48 : 327 . 5
327 . 5 : 316 . 48

BERIDAN, Izet

Konflikti : homo pro homine et contra hominem =
čovjek za i protiv čovjeka / Izet Beridan. -
Sarajevo : Fakultet političkih nauka, 2003. - 210
str. ; 23 cm

Bibliografija: str. 203-210 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-9476-9-2

COBISS .BH - ID 12110854

*Rahmetli roditeljima,
Timki i Ahmi*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	13
------------------------	-----------

UMJESTO UVODA

DRUŠTVENI KONFLIKTI	17
1. Pojam konflikta	17
2. Struktura konflikta	20
3. Vrste konflikta	20
4. Dimenzije konflikta	26

PRVO POGLAVLJE

MOĆ I SILA

DRUŠTVENA MOĆ I DRUŠTVENA SILA	29
1. Pojam moći i sile	29
2. Društvena moć i društvena sila	30

DRUGO POGLAVLJE

TEORIJE O KONFLIKTIMA I RATU	39
---	-----------

TREĆE POGLAVLJE

VIDOVI (ASPEKTI) DRUŠTVENE SILE	97
1. Politički aspekt sile	97
2. Vojna sila	99
3. Ekonomski aspekti sile	102
4. Ostali aspekti sile	104

ČETVRTO POGLAVLJE

OBLICI UPOTREBE I ISPOLJAVANJA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA	107
Rat	108
1. Pojam rata	108
2. Vrste ratova	113
3. Osnovne karakteristike savremenih ratova	118
Agresija	120
Vojna (oružana) intervencija	124
Specijalne operacije	127
1. Ciljevi specijalnih operacija	134
2. Oblici i metode specijalnih operacija	135
3. Snage specijalnih operacija	142
Teror i terorizam-višeznačnost pojmova	143

PETO POGLAVLJE

MIROVNI PROCESI PUTEVI MIRA I SIGURNOSTI	153
---	------------

ŠESTO POGLAVLJE

OSNOVNE KARAKTERISTIKE SAVREMENIH MEĐUNARODNIH ODNOSA	165
INDEX imena i pojmova	181
BIBLIOGRAFIJA.....	203

*Razum čovjeku služi da pokaže šta je korisno a šta štetno,
pravedno i nepravedno... jer naoružana nepravda
je nešto najstrašnije.*

*Aristotel
*Politika**

- a) Rat je tegoban i gorak, a mir je sigurnost i sreća.*
 - b) Najveća je pogreška zaratiti protiv onoga ko traži mir.*
- Hasan Kafi Prušćak
* Temelji mudrosti o uređenju svijeta**

PREDGOVOR

Ovo su konačni, a nedovršeni tekstovi. Konačni su iz razloga što je njihov sadržaj i presjek omeđen stranicama ove knjige. Nedovršeni su iz razloga što predstavljaju samo jednu, iz razloga kompleksnosti teme uvijek nedorečenu fazu u istraživanjima, proučavanjima i deskripciji tako važnih, univerzalnih kategorija označenih terminom konflikti i onih koji iz njega proizilaze. Knjiga djelimično i prije svega predstavlja svojevrsni teorijsko - analitički sadržaj povijesnih ideja i teorija o konfliktima (i ratu), iz kojih je izronio jedan broj pojmova, prevashodno polemološke naravi, osnovna obilježja koja ih definiraju i pokušaj njihove paradigme, zarad što lakšega njihova razumijevanja i lociranja u kontekst suvremenih međunarodnih odnosa od strane čitaoca. Dakle zadaća nije bila teorijske koncepte kroz povijest stavljati u određene ideološke i druge matrice, nametanje ličnih ili pojedinih prosudbi o validnosti teorijskog promišljanja i njihova prometanja u važeće sudove, nego prikaz bitnoga, kako bi se čitaocu pružila mogućnost za sopstveno i kritičko prosuđivanje minulih i savremene međunarodne politike, njenoga ishodišta i, nadasve utemeljenosti u raznolike povijesne, znamenite i manje znane ideje i teorije o konfliktima također. U onoj mjeri u kojoj je ova zadaća ispunila svoj smisao, dužan sam odati priznanje generacijama studenata prvenstveno Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, dugogodišnjim mojim i njihovim naporima sticanja znanja neophodnih za proučavanje konfliktata, rata i mira... Nemjerljivo su značajna u tom pogledu teorijska, na žalost i praktična znanja i pouke, koja su proistekla iz istraživanja historijskih događanja u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća, osobito ona sa južnoslavenskih prostora i Bosne i Hercegovine u zadnjem njegovom desetljeću. Nije moguće izučavati puteve mira bez ozbiljnih znanja o konfliktima, njihovim uzrocima, posljedicama, te o pojmovima koji karakteriziraju pojave različitih oblika i nivoa društvenih konfliktata. Krucijalno filozofijsko, znanstveno i političko pitanje, koji konflikt i do kojeg nivoa (bio on

oružani ili ne) je društveno-historijski opravdan, a koji je za svaku vrstu osude. Laicizam, ideologijska, propagandna, politička i nacionalna nabijedenost u tom smislu su pogubni. Antropologijsko pravo svake ljudske jedinice je pravo na prirodni i dostojanstveni smiraj života. Samo mir, bez terora, osobito fizičkom silom, tome može doprinijeti. Iz toga razloga je namjera i cilj ove studije, knjige i udžbenika, da ponudi dio, klicu znanja o konfliktima, potrebnim za unapređenje mirovnih studija i mirovnih procesa.

Autor

UMJESTO UVODA

DRUŠTVENI KONFLIKTI

DRUŠTVENI KONFLIKTI

POJAM I STRUKTURA DRUŠTVENIH KONFLIKATA

1. Pojam konflikta

Rijetki su pojmovi u društvenoj znanosti, čije je gnoseološko značenje tako važno, a teško ga je definirati, kao što je pojam **konflikta**. Zadaća je naprosto teška iz razloga što pojam ima široko interdisciplinarno značenje, ali i iz razloga što iz njega proizilazi veliki broj specifičnih pojmova nižega reda koji obilježavaju određene društvene fenomene. Konflikt kao kategorija ima svoje filozofijsko, naučno, ali i vjersko značenje. Zapravo i etimološko njegovo tumačenje iz latinskoga jezika je višeznačno: **konflikt** (*conflictare* - **udarati što od što; boriti se**) **sukob, spor, raspra koja prijeti da će se još više zaplesti, borba, rat, oružani sudar**.¹

Ako bi se izraz prevodio u jednoj riječi i poprimao opće značenje u našem jeziku, onda se termin **sukob** čini najprikladnijim i tako će u narednim opservacijama biti tretiran, najčešće kao sinonim terminu konflikt.

Iz oba predhodna navoda proizilazi da svaka znanstvena oblast društvenih nauka svoja istraživanja, direktno ili pak indirektno, temelji na fenomenima konflikta one vrste čiji uzroci i posljedice jesu istraživačko polje te znanosti. Važno je također istaknuti da većina religija svoju doktrinu bazira na teološkom značenju i fenomenologiji konflikta u formi borbe između: dobra i zla, vjerovanja i nevjerovanja, susprezanja i potpune slobode, odobrenoga i zabrane, grijeha i kazne, dobra i zla itd.

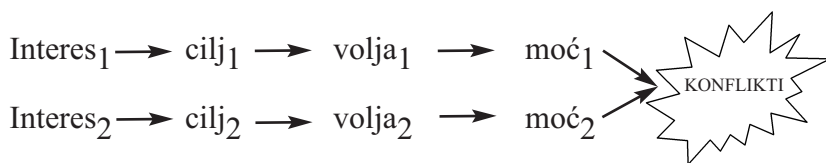
¹ Klaić Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, MZ MH, Zagreb, 1985.

Filozofijske dileme i rasprave o potrebi, značenju i, ili bespredmetnosti konflikata, su uporedo sa rađanjem novih znanosti porodile široke teorijske osnove za višestruka istraživanja u oblasti sociologije, psihologije, politikologije... pravne nauke možda prije svih. A na poslijetku, polemološko istraživanje i tumačenje sukoba, a po obliku i nivou sukoba koji znači **rat**, jeste nezaobilazna činjenica. Društvene znanosti proučavaju društvo i društvene odnose. Konflikti kao društveni odnosi su, dakako važno njihovo istraživačko polje i tretiraju se pod općim imenom : **društveni konflikti**.

Da li je konfliktnost i konflikt sudbina ljudskoga roda? Da li je konflikt neizbježan društveni odnos i interakcija? Je li apologija usklik: fala bogu na konfliktu? Kako protumačiti različite vrste borbi u životinjskom carstvu i da li s njima imaju ikakvih sličnosti konflikti unutar ljudskih društava i između dva i više društava? Ove i mnoge druge dileme i teorijska sporenja imaju viševjekovni karakter, a da bi ih osvijetlili barem iz jednoga ugla, čini se prihvatljivim pozvati se na Aristotela i njegov opći filozofijski stav da je čovjek od “prirode političko biće (zoon politikon)”. Pored svih tumačenja ovoga njegovog opisa ljudskoga karaktera, kojim ga čini neodvojivim, po prirodi od njegove društvenosti, od njegovog pripadanja zajednici, državi u kojoj je ono što je njegov prirodni nagon (osim ako nije “životinja ili bog”), valja ga razumijevati i kao stav o osnovnoj distinkciji u odnosu na sva druga živa bića, životinjski svijet. Čovjek je zapravo jedino biće koje se od svih ostalih razlikuje po svojem umu, razumu, prirodnoj sposobnosti za mišljenje. Taj njegov politički smisao određuje ga bićem predodređenim da na nivou svoje prirodne datosti formira svoje **interese**,² a po tom da svoju **volju**, spram svojih **interesa** usmjeri ka određenom **cilju**, **ciljevima** i načinima njihovog doseganja. Tragom ovoga promišljanja dolazimo do matrice koja određuje mjeru društvenosti jednoga ljudskoga bića ali i predodređenje uvjeta za **društveni konflikt**. Dakako, ako se interesi dva ili više ljudi podudare, a odluči ciljeve njima postavljene dosežati određenim nivoom, odnosno nivoima volje, stvorena je

² *lat.* Interesse - biti kraj nečega; *interest* - stalo je do nečega, važno je za nekoga, ... sklonost, naklonost, ... pažnja prema nečemu, ... korist, izgled na korist, probitak...; (Isto)

situacija za konflikt između dva ili više članova jedne ljudske zajednice. Po predhodnoj analogiji, i različite društvene grupe unutar jedne zajednice, ali i svaka zajednica, formiraju svoje interese, a interesi opet oblikuju ciljeve te društvene grupe ili zajednice, što predstavlja uvjete za društvenu interakciju među grupama ili zajednicama, uvjete: za saradnju ili pak za konflikt između tih društvenih grupa ili zajednica. Impulsi koji provociraju konflikte nisu ništa drugo nego pokušaji promjene određenog balansa moći (snaga). Dakle, opća formula konflikta je:

Slično rješenje ove formule u svojevrsnom, matematiziranom obliku, nalazimo kod **R. J. Rummela** u objašnjenju “**konflikta spirale**” u kojemu ističe da je konflikt “**balansiranje vektora moći**” (“to je guranje i povlačenje, davanje i uzimanje, proces nalaženja ravnoteže moći”..., “**konfrontacija društvenih moći...**”). U produžetku Rummel pojašnjava kako se “**situacija konflikta stvara transformiranjem stavova u interese**”, a “**interesi su vektori³ moći prema postizanju određenog cilja ...**”.⁴

Radi potpunijega razumijevanja tema i pitanja u narednim poglavljima, a kao opći zaključak ovoga kratkoga uvoda u proučavanje konflikata, konstatirajmo da su uzroci ove pojave u društvu i među društvima: **nadmetanje, takmičenje, “balansiranje”, “konfrontacija”, mjerenje odnosa snaga, borba, sudar, interakcija, saradnja i supostavljanje (borba i integracija), ... društvenih moći, radi postizanja određenih ciljeva.**

³ **vektor**, *lat.*, nosilac, u matematici, usmjerena veličina za čiju je karakteristiku, osim brojčanog značenja, posebno važno znati i njezin pravac - npr. sila, brzina; odsječak koji ima određenu duljinu i pravac... (Isto).

⁴ Rummel R. J. Lewis A. Coser, *Socijalni konflikti*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001., strana 24.

2. Struktura konflikta

Samo u općim crtama na ovom općem nivou proučavanja konflikata, moguće je naznačiti elemente koji obilježavaju ovaj društveni fenomen. Strukturu društvenog konflikta u osnovi čine:

- a) učesnici u konfliktu (konfrontirane dvije ili više društvenih moći);
- b) ciljevi učesnika u konfliktu (nosilaca moći);
- c) sredstva i načini konflikta (kojima se sudaraju moći);
- d) potencijali, kapaciteti moći koje se sudaraju;
- e) prostor konflikta;
- f) nivo konflikta;
- g) duljina trajanja konflikta;
- h) ishod konflikta;
- i) posljedice konflikta;

3. Vrste konflikata

Svaka deskripcija društvenih fenomena koja podrazumijeva i njihovo razvrstavanje, pored toga što teži njihovom objašnjenju radi boljšega razumijevanja, nosi u sebi svojevrsnu, latentnu opasnost uprošćavanja i sažimanja matrice obilježja i širine značenja pojmova koji tu društvenu pojavu opisuju. Priroda društvenih konflikata nadasve iziskuje da se, kao prilog pojašnjenju ovih fenomena prizovu i uvažavaju povijest, filozofija, empirija, teologija.... Zašto? Za ovu priliku su najznačajnija dva razloga: prvi, da se teza **o konfliktima kao sudbini (potrebi) ljudskoga roda ne razumije biologizmom** ili pak na neki drugi nepoželjan način, i drugi, da se društveni konflikti i vrste konflikata razumiju u najširem kontekstu historijskog nastanka i opstojnosti ljudskih društava, sve do danas kada je ljudska vrsta sposobna uništiti svoj životni prostor, pa i sebe samu: Svoj um i njegova dostignuća učiniti sopstvenom suprotnošću. Riječ je, na tragu ovih ograda, o ljudskoj svakodnevnici, koja je u međuljudskom komuniciranju (do razumijevanja ili nerazumijavanja) prepuna konflikata i načina njihovoga prevazilaženja; U društvima (odnosno državama) i među društvima (državama) također. Tako široko

poimanje društvenih konflikata koje polazi od dječije igre, slogana: ko će bolje, ljepše, više, preko konkurencije i polemike, do političkih borbi za vlast, i naravno, do krvoprolića i rata kao načina rješavanja konflikata, stavlja u zadaću težak teret istraživanja različitih obilježja konflikata, a po tom njihovoga grupiranja. U tom nastojanju, jedan od metoda za razvrstavanje konflikata jesu sljedeći kriterijumi:

- Sfera društvenog djelovanja;
- Sfera društvenoga života;
- Oblast interesa i ciljeva;
- Ravni društvenih konflikata;
- Društveni karakter konflikta;
- Sredstva konflikta;
- Posljedice konflikta.

a) U bilo kojoj sferi društvenoga djelovanja, konflikti su neizbježni! Čak ih je teško i nabrojati: u oblasti ekonomije, politike, obrazovanja i vaspitanja, u sportu, umjetnosti, nauci... ili pak istodobno u više sfera.

b) Kao društveno biće čovjek svakodnevno ostvaruje društvenu interakciju sa drugim ljudima u različitim sferama života. “Udruživanje” društvenosti nije jednoznačna, nego je višedimenzionalan proces (u zavisnosti od svakoga individuum), a odvija se unutar jedne osobe i njene svijesti⁵, **u porodici** (užoj i široj), **u lokalnoj i široj sredini življenja, u obrazovnoj instituciji, u privrednoj i drugoj organizaciji i instituciji rada, u religijskoj skupini i zajednici, u različitim asocijacijama i udruženjima, u užoj i široj političkoj zajednici, sve do države.** Sfera društvenoga djelovanja pojedinca, naposljetku jeste

⁵ Čak se može govoriti o konfliktu ljudskoga bića samoga sa sobom. Na to ukazuju banalni primjeri: kad pojedinac sam sebe (za sebe ili pak javno) kritizira zbog nekih svojih postupaka ili onog koje je trebao učiniti, a nije i zašto nije; ili, zašto na tuđe postupke koji su se ticali njegove ličnosti nije adekvatno reagirao... itd. U tom svjetlu neizostavna činjenica su pojave suicida (*lat.* Sui - sebe, occidere - ubiti) i drugi oblici duhovne i fizičke represije čovjeka spram samoga sebe, kao izrazi konflikta unutar jedne ličnosti.

globalna ljudska zajednica, protkana mogućnostima za različite vrste komunikacija, bez obzira na sve druge oblike udruživanja. Interakcija, saradnja i konkurencija, te konflikti u svom najopćenitijem značenju jesu oblici komuniciranja i interakcije među pojedincima unutar socijalnih grupa, socijalnih grupa unutar socijalnih sistema i različitim socijalnim sistemima međusobno, a kroz različite sfere društvenoga djelovanja.

c) Svako udruživanje se temelji na bazi interesa i ciljeva pojedinaca i socijalnih sistema, a u skladu sa oblicima društvenoga djelovanja kroz koje se ti interesi i ciljevi nastoje ostvariti.

d) Svaki društveni interes je omeđen određenom ravni. Ravan koja “nosi” neki interes i cilj se poklapa, razmimoilazi ili presijeca sa drugim ravnima koje su nositelji nekih interesa unutar jednog socijalnog sistema. Svaki interes i cilj jedne socijalne grupe ili sistema se također može predstaviti određenom ravni. Te ravni se oblikuju unutar prostora interakcije toga sistema. Linije presijecanja ravni interesa jesu **linije konflikata, jesu oznake sudara određenih društvenih moći** sa različitim ishodima u odnosu na sferu društvenoga djelovanja. Zapravo, u svakoj društvenoj skupini, a tragom toga i u odnosima među društvenim sistemima, formira se **stratifikacija moći**⁶: pojedinaca unutar sistema i među adekvatnim društvenim sistemima. Od mjesta na listi stratifikacije moći i volje za ostvarivanjem određenoga interesa, zavisice intenzitet sudara moći i njegov ishod, samim time i intenzitet prostiranja ravni interesa kao nosioca potencijala konflikta. Svaki sudar moći je istodobno proces formiranja nove stratifikacije među moćima u određenoj skupini moći koje su u komunikaciji, u konfliktu.

e) Svako društvo unutar sebe formira uobičajene načine i norme komuniciranja među svojim članovima i grupama. Ta karakteristika mu je i osnovna odlika društvenosti. U interakciji koja podrazumijeva prestiž, takmičenje, konkurenciju... valja konstatirati da je društvo

⁶ stratifikacija, *lat.* stratum – sloj, naslaga + fikacija – facio - činiti, raditi, rad, činjenje, nastojanje Klaić B. Rječnik stranih riječi, citirano.

medij konflikata u nadmetanju potreba, interesa i ciljeva, njihovom ostvarivanju i usklađivanju. Fundamentalno je pitanje: gdje su granice u ispoljavanju moći i volje (upotrebi sile) spram drugih članova društva ili drugih društvenih grupa unutar zajednice, radi ostvarivanja pojedinačnog ili grupnoga interesa i cilja? Tek nakon odgovora na ovo pitanje, uvjetno je moguće društva podijeliti na harmonična i ona koja to nisu u vremenu promatranja. A to naprosto znači uspostavljenu ili pak ne uspostavljenu mjeru u prihvatanju ili ne prihvatljivosti ponašanja pojedinaca ili društvenih grupa unutar datoga društva. Naredno pitanje slijedi tragom predhodnoga: koje su društvene mjere i sankcije za neprihvatljiva ponašanja unutar društva u pogledu načina i metoda ostvarivanja interesa?⁷ Opći zaključak je, dakle, da u ostvarivanju ciljeva valja mjeriti društveno prihvatljiva i ne prihvatljiva ponašanja, sve do onih koja jesu fizičko uništavanje drugih članova društva i imovine. U komunikaciji i interakciji i različita društva grade različite norme međusobnog ponašanja i usklađuju svoje interese, sve do konflikata koji znače krvoproliće, odnosno pokušaje fizičkog i materijalnoga uništavanja suprostavljena društva.

f) Nadmetanje bilo koje vrste podrazumijeva i upotrebu sredstava primjerenih (društveno uobičajenih ili neuobičajenih) toj vrsti nadmetanja, utakmice..., borbe, oružanih sukoba, oružane borbe i rata. Dječija igra kao sredstva podrazumijeva lutke, klikere, sanke (ko će brže), savremena audio-video i druga sredstva koja se koriste radi pobjede i osiguranja ranga u određenoj igri. Ekonomski prestiž, političke borbe za vlast, sportska takmičenja do svjetskih igara u različitim disciplinama, naravno i rata kao oružanoga konflikta u društvu i među društvima vode se adekvatnim sredstvima, do tada poznatim, uobičajenim, konvencionalnim ili neuobičajenim, nekonvencionalnim.

⁷ **narodna pouka:** kad god je sreo jednoga prosjaka, neki imućan čovjek mu je pokušio uvijek istu svotu novca. Nakon određenog vremena davalac je svotu novca upolovio, a na pitanje prosjaka zašto, odgovorio je da je započeo praviti kuću. "Ali nemoj to raditi s mojih leđa", uzvratilo je prosjak.

g) Univerzalnost društvenih konflikata prema predhodnoj filozofiji njihova razumijevanja, a kao njihovu posljedicu, podrazumijeva uspostavu novoga odnosa moći (snaga), novi rang, novu stratifikaciju u okvirima u kojima se konflikt odvijao. Kao posljedica bilo koje vrste konflikta, pored uspostave novoga odnosa među moćima, nerijetko se već formiraju (u zavisnosti od sfere sukobljavanja) uvjeti za nove konflikte.

Društvena interakcija među pojedincima, društvenim grupama, zajednicama, društvima, državama....., uvažavajući predhodne kriterije, ostavlja puno, ali i malo prostora za razvrstavanje onih odnosa koji znače konflikte i onih koji to nisu. Nadmetanja, borbe za prestiž, takmičenja, koja jesu na svojevrsan način preduvjeti za napredak, ili to pak nisu, osiguravaju argumente za podjelu na:

- **društveno prihvatljive konflikte i**
- **društveno neprihvatljive konflikte;**

Društveno prihvatljivi mogu istovremeno po prirodi stvari, biti i društveno opravdani, neophodni i produktivni odnosi, ako im je krajnji cilj društvena konkurencija i prestiž koji znači društveni napredak. Historijska praksa je u različitim društvima nametala i nameće potrebu uređivanja društvenih odnosa, s ciljem unošenja pravila koja će doprinositi da se društveno nadmetanje odvija u društveno prihvatljivim okvirima, a da se suprotna ponašanja sankcioniraju. Primjera radi, društveno prihvatljivim konfliktima, mogu se označiti: takmičenja u sportu, ekonomska nadmetanja kroz konkurenciju, političke borbe za vlast kroz organizirane izbore i td. To su istovremeno i manje ili više **društveno uređeni, institucionalizirani konflikti**, koji podržavaju opstojnost i napredak društva i države. Upravo to i jeste razlog da se ta vrsta konflikata najčešće i ne razumijeva konfliktom, nego im se daju specifični nazivi, oni koji nose oznake pojedinih društvenih odnosa interakcije kao: sportska utakmica, ekonomsko-tržišna konkurencija, debata, politička borba za vlast sa svojom predizbornom kampanjom, predizbornom šutnjom stranaka, priznavanjem izbornih rezultata, propisanom predajom

vlasti spram rezultata izbora, i td. Zapravo, ta vrsta društvenog odnosa ne podrazumijeva neprijateljstvo. Nasuprot toga, kolokvijalno ili pak oficijelno, pod konfliktom se podrazumijeva nanošenje štete protivniku, neprijatelju, do pokušaja njegovoga uništenja (kao društveno neprihvatljivih ponašanja). Iz tih razloga, kao polazna osnova, neka posluži podjela konflikata na dvije osnovne skupine:

- **nenasilni konflikti i**
- **nasilni konflikti**

Sredstva u konfliktu najčešće odražavaju nivo konflikta. Spram tih odlika, kao radnu verziju, konflikte je moguće razdijeliti na:

- **konflikte u kojima se ne koriste oružana sredstva i**
- **oružane konflikte**

Radi što boljega razumijevanja, također kao radna verzija, neka nam posluži podjela oružanih konflikatana na:

- **oružane konflikte niskoga intenziteta, i**
- **oružane konflikte visokoga intenziteta.**

Drugim riječima kazano, to su oružani konflikti koji **ne predstavljaju rat** i oni koji **jesu rat** kao izraz najvišeg, najoštrijeg, najmasovnijeg oblika oružanoga konflikta, gdje se kvalifikacije o tom nivou upotrebe borbenih sredstava u konfliktu (i dileme oko toga je li to ili nije rat) često ne slažu pa je ocjena: oružani konflikt visokoga intenziteta, za mnoge od njih često najbezbolnije i najprihvatljivije rješenje, sa pravnoga, vojnoga, pa i znanstvenoga stajališta. Bliže određenje pojmova koji obilježavaju oružane konflikte i korelacije oružanih moći upravo i jeste krucijalni zadatak izučavanja konflikata i o njima će biti riječi u narednim poglavljima.

4. Dimenzije konflikta (multidimenzionalnost konflikata)

Niti jedan konflikt se ne može promatrati i proučavati jednodimenzionalno. Svaki od njih je multidimenzionalne naravi. Svaka karakteristika konflikta je istodobno i najmanje jedna od njegovih dimenzija, koja ga čini jedinstvenim. No, kao **sudar moći (i sila)**, jedna od osnovnih mjera u konfliktu jesu **sukobljeni potencijali**, odnosno **nivoi ispoljenih sila iza kojih stoje suprostavljene moći**. Sfera društvenog djelovanja kao polje interesa, ciljeva, pa i konflikta, definira **vrstu, širinu (rasprostranjenost, prostornu dimenziju), intenzitet, duljinu trajanja konflikta, sredstva kojima se konflikt vodi, njegovu društvenu opravdanost**, a nadasve **posljedice** koje ta vrsta konflikta proizvodi. Većina socijalnih konflikata nisu izolirani procesi u kojima direktni akteri odmjeravaju snage i uspostavljaju nove odnose. Konflikti naprosto imaju i svoje **“navijače i promatrače”, saučesnike, pomagače i posrednike**: ili kao korektori, oni koji konflikt raspiruju, ili pak oni koji ga nastoje kontrolirati, ograničiti, zaustaviti, ili... ili se u njega direktno uključiti. Konflikte je moguće promatrati kao globalna događanja, koja znače natjecanje dviju ili više moći u određenom vremenu i prostoru. Dakako ta apstrakcija ne isključuje “dubinsko” proučavanje društvenih stanja i odnosa unutar svake od suprostavljenih moći. Zapravo, svaka društvena moć jeste zbir svojih “čestica” koje u unutarnjoj interakciji doprinose slabljenju ili jačanju moći u okviru koje djeluju i time bitno utiču na stanje konflikta, na odnos snaga u njemu, njegovo trajanje i njegov ishod. Moći koje se sudaraju, sile koje su u konfliktu, nisu stalne kategorije. U toku konflikta mijenja se odnos snaga u njemu, bitno utičući na sve ostale dimenzije konflikta i najčešće, odnos snaga (moći) prije i po završetku konflikta nije istovjetan. Dimenzije oružanih konflikata, sve do rata kao najoštrijeg sudara oružanih moći i sila, jesu zasebna tema u proučavanju ovih fenomena.

PRVO POGLAVLJE

MOĆ I SILA DRUŠTVENA MOĆ I DRUŠTVENA SILA

MOĆ I SILA

DRUŠTVENA MOĆ I DRUŠTVENA SILA

1. Pojam moći i sile

U NAUKAMA i praksi često se upotrebljava pojam moći, pojam sile, i u različitim značenjima kao: prirodna, fizikalna, ekonomska moć, ekonomska sila itd.

U najširem smislu **moć predstavlja potencijal, postojanje mogućnosti za proizvođenje nekih promjena: u prirodi ili društvu.**

Nerijetko se poistovjećuju ova dva pojma, pojam moći i pojam sile, a u društvenim naukama ponekad se jedan ili oba podvode pod pojam vlasti. Zbog toga, a radi boljšega polemološkog razumijevanja, neophodno je odrediti matricu njihova značenja, te preciznije definirati pojmove nižega reda, one koji iz njih proizilaze. **Moć**, (ili kao sinonim) **snaga predstavlja potencijal, postojanje mogućnosti, kapaciteta, resursa za prizvođenje nekih promjena u prirodi i društvu.** Općenito, dakle, moć može biti: **prirodna i društvena.**⁸

Najprostija stratifikacija društvene moći je njena podjela na **individualnu i kolektivnu.** Individualna je mjerljiva unutar jednoga kolektiviteta spram drugih individualnih moći, ali i mimo njega, dok je kolektivna mjerljiva spram moći drugih kolektiviteta, odnosno društava. Odnos između (dvije i više moći) moći i moći, u najmanju

⁸ U pokušaju definiranja pojma i suštine **moći** R. J. Rummel kaže da "općenito moć predstavlja kapacitet da se proizvedu efekti... potencijal za proizvodnju", "**ona je vektor prema manifestaciji**". Citira i druge aurore: **moć je sposobnost da se prouzroči ili spriječi promjena** (May, 1972.); **moć kao proizvođenje namjeranih efekata** (Russel, 1938.); **moć je sposobnost da se koristi sila** (Bierstedt, 1950.); citirano prema: R. J. Rummel, Lewis A. Coser, *Socijalni konflikti*, Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo, Sarajevo, 2001., strana 132-154.

ruku može biti dvojak: da su dvije (ili više) razgraničenih moći kompatibilne (jedna ulazi u drugu, da jedna drugu dopunjuje, dograđuje, nadgrađuje, uvećava...), ili pak mogu biti suprostavljene jedna drugoj ili njih više istodobno. Govoreći o interakciji (individualnih) moći (dodaćemo i društvenih moći), u svojim istraživanjima Rummel je zaključio da je “**društvena distanca** centralna sila polja koja odražava individualne razlike u interesima..... stoga, fokus o ovoj distanci je nužan da se shvati društvena interakcija”.⁹ Pod **silom** se, pak, podrazumijeva sposobnost proizvodnje određenih promjena u prirodi i društvu. Dakle, postoji razlog da se **moć** razumijeva širim pojmom od pojma sila, jer moć predstavlja postojanje mogućnosti za proizvođenje nekih promjena, a sila jeste sposobnost za proizvođenje promjena u prirodi i društvu. **Sila** je, prema tome, **djelatna moć**, ona je **organizirani segment moći koji djeluje, ispoljava se, manifestira se, ona je sredstvo i izraz moći**.

Kako? Da bi objašnjenje bilo što jasnije, navešćemo sljedeći primjer. Jedna rijeka koja pod uticajem zemljine gravitacije teče sa visokih planina ka svome utoku, predstavlja segment prirodne moći, prirodnoga potencijala, i to je tako milionima godina. Ali, ako se na njenom toku izgradi hidrocentrala, električna energija koju ona proizvede (moć pretvori u upotrebljiv oblik) i provede do potrošača: fabrike, domaćinstava....., tad će se moći proizvesti mnogo brže i više materijalnih dobara i zamijeniti određena količina sile ljudskih mišića. Dakle, jedan segment prirodnih potencijala (prirodne moći) pretočen je u silu (električna energija), koja djeluje i upotrebljava se na različite načine.

2. Društvena moć i društvena sila

Analogno općim pojmovima moći i sile, društvene nauke prepoznaju i proučavaju **društvenu moć** (moć društva) i **društvenu silu** (sila društva, društvo kao sila, ili država kao društvena sila).

⁹ Isto, strana 22.

Društvenu moć predstavljaju ukupni potencijali jednoga društva, odnosno jedne države: ljudski faktor, kultura, teritorij, prirodni resursi, proizvedena dobra, sposobnost jednoga društva, odnosno države za proizvodnju i drugo.

U skladu s tim, društvenu silu čini sposobnost određenoga društva – države da se na temelju svoje moći, svojih potencijala, organizira i proizvodi materijalna dobra, mijenja društvene odnose unutar sebe same i u međudruštvenim (međudržavnim) odnosima, osiguravajući sebi mjesto na ljestvici odnosa snaga (odnosa sila) i time utiče u međunarodnim (međudržavnim) odnosima, upravo u skladu i proporcionalno sa nivoom svoje društvene sile.

Društvena moć je mjera potencijala jednoga društva, a društvena sila mjera sposobnosti organiziranja i iskazivanja te moći društva kroz proizvodnju, kroz ekonomiju u cjelini, kroz svoju filozofiju i kulturu, ali i kroz sposobnost i organizaciju za odbranu, pa i ostvarivanje ciljeva mimo granica društva: kroz politiku, ekonomiju, vojnu silu itd. Jer, nikako nije moguće ukupne potencijale jednoga društva (njegovu moć) pretvoriti u vojnu silu, niti u ekonomske ili političke i druge efekte. Stepenn pretvorbe moći društva, odnosno njegovih potencijala u upotrebljivu vrijednost sile, zavisi od sposobnosti članova društva, pa time društva i države u cjelini i njegove tradicije i organizacije.

Mnogo je primjera kroz historiju, i danas ih nije teško prepoznati, onih koji egzaktno pokazuju razlike između pojedinih društava i država u pogledu mjerila nivoa njihove moći i društvene sile. Riječ je naime, o društvima i državama približno istih potencijala, ali su razlike u stepenu pretvorbe moći, potencijala, resursa u društvenu silu evidentne. Te razlike nastaju prvenstveno zbog toga što su određena društva i države sposobnije da organiziraju ljudske i druge potencijale i da na ekonomskom, obrazovnom, kulturnom, vojnom i svakom drugom polju doista budu “moćnije” od drugih, po potencijalima gotovo istovjetnih društava i država.

Moć silu predpostavlja, **moć “zrači” silom**, i ako nije upotrijebljena, ako se nije najdirektnije ispoljila, spram nje odnos tvore druge sile, te to njeno latentno djelovanje nije više prividno

nego dobija stvarne dimenzije, ostvaruje određenu interakciju. Po toj osnovi valja zaključiti da se moći i sile: suprostavljaju, podređuju jedne drugima, privlače jedna drugu (jedni druge).

Uže promatrano, pod društvenom silom se **podrazumijeva upotreba ili mogućnost upotrebe fizičke prinude**. Na drugoj strani, ekonomistička definicija društvene sile je određuje kao sposobnost jednoga društva za proizvodnju materijalnih dobara.

U razmatranju različitih teorija sile (društvene sile) onih koje govore, prije svega, o “nacionalnoj sili” u međunarodnim odnosima, pojedini autori su skloni skup, zbir nacionalnih, državnih sila u međunarodnoj zajednici nazvati “međunarodnom silom”.¹⁰ Citirajući neke od njih (npr. Karla Deutsca), Vukadinović potencira osnovne komponente sile u njenom nastojanju da ostvari svoj cilj: čvrstoću, fizičku snagu i odlučnost, te podjelu sile na “bruto – silu” i “neto – silu”. Kod istog autora on notira silu “**kao sposobnost da se uz njenu pomoć ostvaruju vanjsko-politički rezultati**”, odnosno, “**kao vrstu vrijednosti u razmjeni socijalnih funkcija**”.¹¹

Iz različitih razloga, kako u nauci, tako i u politici, pored prethodnih pojmova, upotrebljavaju se, u odnosu na njih, uži pojmovi kao što su: **politička, ekonomska i vojna moć, politička, ekonomska i vojna sila**, dakle oblici moći i sile koji predstavljaju segmente onoga što se podrazumijeva pod općim pojmovima **društvena moć i društvena sila**.

Zbilja promišljanja i kazivanja o pojmovima moći i sile, uz pojmove vlasti, države i društva, provocira ovaj kontekst na opće odredjenje onoga što jeste **politika**, pojma koji dominira u jezicima mnogih naroda, obilježavajući pojavu od najvažnije i najsloženije društvene stvarnosti. Proučavanje teorijskih stavova o politici, neizbježno vraća Aristotelu i njegovom istoimenom djelu, zatim Makijaveliju, Haldunu, Hobsu, Veberu i inim teoreticima iz redova svih društvenih, a napose politikoloških i socioloških nauka. Teško je iz tako širokoga opusa poimanja politike, kako u teoriji, tako i u

¹⁰ Vukadinović Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb, 1998., strana 295.

¹¹ Isto, strana 296.

svakodnevnoj praksi, izvesti opći stav, opću definiciju politike. Čini se, međutim, razumljivim stavove o politici razlučiti u tri, odnosno četiri osnovne skupine:

1. Politika kao umijeće vođenja države,
2. Politika kao izraz interesa, kao mudrost njihova definiranja i ostvarivanja na ličnom, grupnom i općedruštvenom planu,
3. Politika kao vulgarni izraz za sve vrste ljudskoga djelovanja koje poprimaju predznak prevare, lažnoga kazivanja, općenito nehumanoga ponašanja i zlobe, koja u najekstremnijem svom izrazu može dovesti do krvoprolića među pojedincima, narodima, državama...

No, u kontekstu ovih razmatranja, čini se najprihvatljivijom sljedeća definicija: u najširem smislu, **politika predstavlja moć, sposobnost posredovanja u određenim društvenim odnosima, odnosno, moć uticaja na te odnose.**

U skladu sa ovom općom definicijom politike, **pod političkom silom se podrazumijeva sposobnost određenoga društva, društvene zajednice, države, naroda, nacije ili političkog pokreta, partije i dr. da utiče na ukupne društvene i političke procese u određenom vremenu i datom društvu, ali i mimo njega.** Najčešće je država osnovni nosilac sile, pa, samim tim, i njenog segmenta koji se odnosi na politiku. **Politička sila je, dakle, uži pojam od pojma društvena sila.** Ona ispoljava svoje djelovanje unutar jednog društva, države, dakako i u odnosu na izvanjsko (međudržavno, međunarodno) okruženje.

Osnovni nosioci sile mogu (pored države) biti i jesu: politički ili nacionalni pokreti, partije itd., odnosno međudržavni savezi, koalicije, unije..., sa primarnim političkim, vojnim, ekonomskim i drugim ciljevima udruživanja na dulje ili kraće vrijeme.

S obzirom na činjenicu da je najčešće država legalni i legitimni nosilac sile, proizilazi iz toga da je **vojna sila oblik političke** (najčešće državne) **sile**, odnosno, njen najbitniji elemenat i izraz. Različite su definicije pojma "vojna sila". U jednim se tvrdi da vojnu silu predstavlja vojska – armija države, dok je druge poistovjećuju sa oružanim snagama jedne države. Najšire definicije govore da je pod vojnom silom neophodno podrazumijevati

cjelokupnu moć date države ili naroda (ukupna materijalna dobra, ljudske snage, prostor i dr.). Vojnu silu, međutim, ne predstavljaju samo oružane snage, odnosno, kontingent ljudi jednog društva koji se nalazi pod oružjem, kao ni sva materijalna dobra kojima to društvo raspolaže. Pojam vojna sila je širi od pojma oružanih snaga, ali ne i toliko da predstavlja cjelokupno stanovništvo, dakle, ne i ono koje nije u stanju da učestvuje u oružanoj borbi, odnosno da uđe u sastav organizirane oružane državne sile. Otuda se čini najispravnijim **pod vojnom silom podrazumijevati ukupne potencijele (obim stanovništva i materijalnih sredstava) koje jedna država odnosno, narod, politički pokret ili neka druga organizacija može da upotrijebi u oružanoj borbi u ostvarivanju svojih interesa**. Rat i oružana borba su nadasve mjera upotrebljivosti potencijala u vojne svrhe.

Pod ekonomskom silom podrazumijevamo sposobnost proizvođenja materijalnih dobara jednog društva, države, uzimajući u obzir i sve njene postojeće ekonomske potencijale. Često se poistovjećuje sa društvenom silom.

Valja naglasiti da se raščlanjivanje pojmova moći i sile (odnosno, društvena moć i sila) na političku, vojnu i ekonomsku i ostale aspekte moći i sile, najčešće čini radi boljega njihova razumijevanja i lakšega proučavanja svih ovih pojmova, ali i društvene sile u cjelini.

Međutim, nije moguće načiniti strogo razgraničavanje ljudskih (i društvenih) djelatnosti koje će samo biti političke, ili vojne, ili ekonomske naravi. **Politička sila podrazumijeva vojnu kao svoj važni element, kao svoj osnovni izraz**, a i jedna i druga su neodvojive od ekonomske moći jednoga društva. U mirnodopskim uvjetima, vojna sila predstavlja latentni potencijal koji značajno određuje nivo političke sile, osobito u njenom uticaju u izvanjskim, međudržavnim i međunarodnim odnosima. Ekonomska moć jednoga društva je, također, u strogoj ovisnosti od političke i vojne, kako sa stajališta proizvodnje, tako i sa stajališta potrošnje.

U predratnom stanju ili u ratu, međutim, vojna sila naročito dolazi do izražaja kod ratujućih društava ili država, uz izuzetna naprezanja političkog i ekonomskog potencijala.

Bilo bi razumljivo zaključiti da militaristička društva ili države imaju izgrađen i izražen vojni potencijal preko potrebnog nivoa u odnosu na njihove druge mogućnosti i da taj potencijal, osobito u slučaju agresije, toj državi omogućuje ostvarivanje interesa u mnogo većoj mjeri nego li da nije militaristički nastrojena i uređena. U mnogim ratovima se pokazalo da države koje se brane sa slabijim vojnim potencijalom u odnosu na svoje mogućnosti, nerijetko, relativno brzo, uz izuzetna naprezanja, svoju vojnu silu iz potencijalnoga, postepeno dovode u aktivno stanje.

U najširem značenju, u društvenim naukama ali i u političkoj praksi, ipak se pod pojmom sila najčešće podrazumijeva društvena sila ili, u naglašenom kontekstu, vojna sila.

Kao aksiom stoji da je osnovni legalni i legitimni nosilac sile – država, ali su to, na svojevrsan način i vojni savezi ili blokovi, pa i transnacionalne kompanije. Vojni savezi mogu biti sklopljeni na duži period, kao što je NATO i bivši Varšavski pakt, ili, pak, na kraći period, za vrijeme trajanja rata, u interesu agresije ili odbrane vlastitih interesa.

Tokom cijele ljudske historije, osobito od vremena nastanka prvih država, sila je imala odlučujuću ulogu u međudržavnim odnosima. Sila je često uticala i utiče, odnosno, određuje: prijateljske odnose među državama, dobrosusjedsku njihovu saradnju na svakom planu, međudržavnu saradnju niskog nivoa, konflikte, sve do oružanih incidenata, oružanih sukoba ili, u krajnjoj konzekvenciji, agresije jedne ili više država na neku od zemalja, odnosno, rata.

Na osnovu toga, moguće je zaključiti da je odnos snaga nerijetko važeća mjera odnosa među državama i na nivou međunarodne zajednice ne samo u današnje vrijeme. Primjer za to je dugogodišnja evropska dominacija nad većim dijelom svijeta u srednjem vijeku, sve do, ali i u toku, dvadesetog vijeka. Taj uticaj bio joj je, prvenstveno, omogućen njenim ekonomskim napretkom, a time i njenim velikim političkim i vojnim uticajem. Uostalom, sam koncept Ujedinjenih nacija, osobito Vijeća sigurnosti i principi njegovog rada, predstavlja legalizirani izraz odnosa snaga na nivou cijele međunarodne politike iz vremena njihova nastanka (1945). Njegovo ustrojstvo po principu stalnih i promjenjivih članica i pravo veta onima koje su stalne, svjetske velesile, to najočitije pokazuje.

DRUGO POGLAVLJE

TEORIJE O KONFLIKTIMA I RATU

TEORIJE O KONFLIKTIMA I RATU

MNOGO JE razloga za barem djelomičan, za ovu priliku ne i obiman prikaz i interpretaciju različitih mišljenja, teorija,¹² filozofskih stavova, naučnih i stručnih radova koji govore o konfliktima i ratu u različitim historijskim epohama. Prvi je što su ti stavovi i teorije o konfliktima i ratu među ljudskim društvima, zajednicama, sve do onih koji u sebi i po sebi nose karakteristike rata, dijelom odraz historijskih prilika u kojima su nastale. Što su, dakle, neke od tih doktrina sudovi autora sudionika toga vrememena, i na određeni način, manje ili više su uticali na tokove historijskih događanja, pa i na same konflikte i ratove. Neke od tih teorija su ostavile svoga traga na buduća događanja u kraćem ili dužem historijskom periodu poslije njihove pojave, objavljivanja i ponovnoga prihvaćanja, upotrebe ili negiranja, radi promocije neke druge ideje, odnosno projekta i strategije za rješavanje pojedinih društvenih situacija i uticaja na historijska događanja. Drugi razlog je analiza pojmova, koji, pored općih pojmova “konflikt” i “rat”, svestranije osvjetljavaju ove pojave u pogledu uzroka, ciljeva i posljedica. Metod analize pojedinih teorija je njihov kraći (najčešće ipak parcijalni) prikaz onog najbitnijeg, po vremenu nastanka, objavljivanja ili uticaja na društvene tokove na pojedinim teritorijama i u različitim vremenima, ponekad uz njihovu paradigmu, djelomično objašnjenje i tumačenje.

¹² Teorija – *grč.*, *theoria* – gledanje, razmatranje, znanost, nauka; logičko uopćavanje iskustva, prakse; sistem rukovodećih ideja; Klaić, citirano.

*

*

*

Najstarijom pisanom studijom o ratu, većina autora smatra “*Vještinu ratovanja*”, ili “*O ratnoj vještini*”, starokineskog vojnog stratega **Sun Cu Vua**.¹³ Pretpostavlja se da je nastala prije nešto više od petstotina godina prije nove ere. Djelo predstavlja dragocjenost i sa teorijskog i sa praktičnoga stanovišta. Pokazuje nam istovremeno dubinu i ozbiljnost pristupa ratu i ratnoj vještini u vremenu svoga nastanka, kao i visok nivo teorijskog poimanja uloge rata u odnosu na državu i njene žitelje. Za vještinu ratovanja autor veli da je “**od životne važnosti po državu**”, te da je “**stvar života i smrti, put do sigurnosti ili propasti**”.¹⁴ U svom daljem kazivanju Sun Cu je jezgrovito prikazao važnost “pet stalnih faktora” ratne vještine: “**Moralni zakon, Nebo, Zemlja, Komandant i Metoda i disciplina**”.¹⁵ Pod “Moralnim zakonom” se podrazumijeva “potpuna jednodušnost” naroda i vladara, dakle, neprikosnovena poslušnost “uz cijenu života”. Drugi faktor, faktor “Nebo”, podrazumijeva vrijeme kao “noć i dan, hladnoću i vrućinu i kao godišnje doba”. Faktor “Zemlju”, Sun Cu razumijeva kao “odstojanja, velika i mala”, zatim, “otkriveno zemljište i uske prolaze”, što osigurava vojničku sigurnost, te “izgled na život ili na pogibiju”. Sami naslovi faktora “Nebo” i “Zemlja” pragmatički su uvršteni u faktore ratne vještine, ali istodobno razotkrivaju i istočnjačku tradiciju kozmičke imaginacije u davanju pečata na njihovu važnost. Definiciju faktora “Komandant”, autor razlaže jezgrovito, kao “otjelotvorenje vrlina, mudrosti, iskrenosti, dobrote i tačnosti”. Time nam ne ostavlja niti malo prostora za interpretaciju ili nagađanja oko toga je li što nedorečeno, sem da se doda kako se pod komandantom

¹³ Sun Cu Vu, vojni mislilac drevne Kine. Pretpostavlja se da je njegovo djelo “*Vještina ratovanja*” nastalo krajem šestog vijeka p.n.e. Mnogi autori izražavaju sumnju u autentičnost teksta s obzirom na historijsku distancu. Za ovu priliku prihvatili smo izdanje Male vojne biblioteke, Beograd, 1952. godine.

¹⁴ Sun Cu Vu, *Vještina ratovanja*, Vojna biblioteka, Beograd, 1952. god. strana 37.

¹⁵ Isto, strana 37.

podrazumijeva ličnost na čelu vojske jedne države. Pod “Metodom i disciplinom” Sun Cu podrazumijeva ispravnu podjelu vojske na jedinice, “**redosljed dostojanstva među starješinama**”, zatim održavanje puteva za dotur vojsci i “**nadzor nad izdacima**”. “Sedam pitanja za razmišljanje” su pitanja kroz čije razmatranje je autor tvrdio da je u stanju procijeniti ko će (koja vojska) pobijediti, a ko pretrpjeti poraz, a bazirana su na već rečenim faktorima ratne vještine. U osnovama taktike, Sun Cu kaže da “**svako vođenje rata počiva na obmani**”, da se samo “munjeviti rat” isplati, odnosno “**neka vaš veliki cilj bude pobjeda, a ne dugotrajni pohodi**”.¹⁶ Jednim od faktora kojima se uvećava sopstvena snaga je “dobro postupanje prema zarobljenim neprijateljima”, što kazuje i o ondašnjim moralnim odnosima vojske spram suprostavljene vojske u ratu. Pored svih naznačenih stavova koje ovom prilikom nema razloga navoditi, jedan je neizostavan jer predstavlja naznaku ciljeva rata. Riječ je o savjetu koji kaže: “**Ako pljačkate jednu zemlju, razdijelite plijen među svojim ljudima, ako osvajate nove teritorije, razdijelite zamljište u korist vojske**”.¹⁷ Na sebi svojstven način Sun Cu u vezu dovodi državu, vojskovođu i njegovu taktiku, obznanivši da: “.... vojskovođa odlučuje o sudbini naroda, da je to čovjek od koga zavisi da li će nacija živjeti u miru ili u opasnosti general je bedem države”.¹⁸

Neka od važnijih njegovih **taktičkih** opredjeljenja jesu:

- “mudar general predviđa snabdijevanje svoje vojske na račun neprijatelja;

- najveći uspjeh ne sastoji se u tome da pobijedimo neprijatelja u svim bitkama, već da otpor neprijatelja savladamo bez borbe;

- **ne opsjedaj utvrđene gradove to ikako može izbjeći ako se;**

- pobijediće onaj koji ima vojničkoga znanja i kome njegov vladar ne smeta u poslu”.¹⁹

¹⁶ Isto, strana 42, 43.

¹⁷ Isto, strana 61.

¹⁸ Isto, strana 43 – 44.

¹⁹ Isto, strana 44 – 46.

U nesreće kojima vojska može biti izložena, a da tome nisu uzrok prirodne pojave već greške generala, Sun Cu ubraja: **bjekstvo, neposlušnost, rasulo, slom, dezorganizaciju i poraz.**²⁰

Studija “Vještina ratovanja” obiluje savjetima koji na impresivan način pokazuju u kojoj mjeri je važno poznavanje psihologije ličnosti u ratu “od generala” do vojnika, te psihologije vojnoga kolektiva. Studija zavređuje pažnju i u metodološkom pogledu. Najprije je u njoj izložen odnos rata i države, zatim vještina ratovanja, pa onda osnove taktike, čime se djelo nameće kako u teorijskom, tako i u strategijskom i praktičnom smislu.

Neprocjenjiv je i nezaobilazan teorijski doprinos razvoju društvene (i drugih) znanosti ostavila u civilizacijsko-historijsko naslijeđe Starogrčka kultura i njena filozofija. U domeni konflikata i rata također.

Naročito su značajna **Platonova**²¹ **učenja o konfliktima.** U njima razaznajemo podjelu sukoba i ratova prema njihovom karakteru na dvije osnovne skupine: - **unutarnje i spoljne.** Borbe između helenskih plemena, Platon, dosljedno svom idealizmu, ne naziva ratovima: “Meni izgleda da, kao što su rat i nesloga dva imena postoje i dva stanja koja tim imenima odgovaraju. Od ta dva jedno je **sukob između srodnika** i saplemenika, a drugo između raznih plemena”.²² **Neprijateljstvo među Helenima,** po njemu je “**nesloga**”, a neprijateljstvo i borba **Helena protiv Barbara je rat.** Prirodno je neprijateljstvo Barbara i Helena, a međusobni sukobi Helena jesu posljedica “bolesnog stanja” Helade i da su sukobi “prijatelja po prirodi” samo “nesloga”. Pustošenje polja i paljenje kuća u unutarnjem sukobu helenskih plemena ocjenjivao je zločinačkom i nepatriotskom djelatnošću, ali da je isto tako “u skladu sa pravom mjerom, ako pobjednici pobijeđenima samo oduzmu ljetinu...”, s obzirom da neće uvijek ratovati, računajući da će se jednom pomiriti. Krivica za neslogu je na malobrojnima koji su je

²⁰ Isto, strana 72.

²¹ Platon (oko 427. -347., p.n.e.), grčki filozof, rođen i živio u vrijeme peloponeskih ratova.

²² Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1976. strana 160.

proizveli, a ne na svim stanovnicima, ljudima, ženama i djecom, što odražava Platonovo osobito moralno stanovište u unutarnjim sukobima. **Nepravično je po tom stajalištu da Heleni, Helene uzimaju za robove**, nego da se zajednički čuvaju da ne postanu robovi Barbara. U kontekstu rasprava o demokraciji u jednoj državi, Platon razotkriva poseban aspekt “**unutarnjih sukoba**” iz svoga vremena. **Uspostava demokratske vlade obično uslijedi pobjedom siromaha**, koji “**dio protivnika pobiju, druge protjeraju, a sa ostalima ravnopravno podijele vladu i građanska prava...**”²³ Jedan od uzroka “unutarnjega” sukoba je, dakle, sukob na socijalnoj osnovi. U dijalogu o “ne” pravičnosti, Platon spominje **zdravu i nezdravu državu** i u tome nalazi začetak rata “koji je za države i za pojedince izvor i povod za zlo”.²⁴ Nezdravom zemljom, proglašena je ona koja postane mala (nedovoljna da ishrani svoje građane), pa posegne za tuđom zemljom radi proširenja prostora za zemljoradnju i ispašu. Važnim faktorom stabilnosti jedne države, Platon je proglasio **planiranje porodice** koja neće imati više djece nego što to svakoj od njih dopušta imetak. I sve to radi bojazni od **siromaštva i rata**. Naglašavajući potrebu za vojskom u jednoj državi, Platon vojnički zanat ističe kao vještinu koja je dijelom “**prirodni dar**” za vojništvo, istovremeno se pitajući: “A zar sami građani nisu u stanju da to čine (budu i ratnici - IB)?”²⁵ U izlaganju principa oko odgoja mladih i izboru za poziv “**čuvara**”²⁶ (države), nalazimo opširan opis kriterija za izbor mladića u svojstvo “čuvara”, preko provjere njihove dvostruke (**vitalne i filozofske**) prirode. Platonov idealizam nalaže da “čuvari” ne mogu imati privatnu svojinu, nego bi bili nagrađeni od građana toliko da im u toku godine ne nedostaju najnužnije stvari za život, a da se ne primorava stvaranje im blagostanja koje će od njih stvoriti sve drugo samo ne “čuvar”.²⁷

²³ Isto, strana 252.

²⁴ Isto, strana 54.

²⁵ Isto, strana 57.

²⁶ Pod čuvarima Platon prvenstveno podrazumijeva vojničke poslove, ali u općem smislu i sve radnike u državnoj službi.

²⁷ Isto, strana 104.

Dok Platon unutarnje ratove u Heladi ignorira, kvalificirajući ih “sukobama”, o onima između klasa u njega nema niti spomena. Prema K. Popperu, Platonova država je “kastinska” država, u kojoj je pitanje “klasnoga rata” riješeno “davanjem takve superiornosti vladajućoj klasi, koja se ne može dovesti u sumnju”.²⁸

Toj vladajućoj klasi pripada pravo da bira čuvare države i poput primjera iz Sparte, dozvoljeno joj je “nošenje oružja” i sva druga “politička prava”.

Nasuprot idealiziranom Platonovom stajalištu o “sukobima” među Helenima, njegov učenik Aristotel je u svojoj “*Politici*”, možda čak po prvi put u filozofiji opisao pojam i uzroke “**građanskoga rata**”.

Riječ je o socijalnom sukobu bogatih i siromaha u jednoj državi. I još jedan vrlo značajan sud prema kojem “**stvarati vojsku od naroda znači stvarati je protiv sebe**”²⁹, što je oprečan, ali i značajan sud o već naglašenom onom Platonovom o mogućnostima da i narod u slučaju potrebe može braniti državu. Aristotelov je savjet oligarisima u tom kontekstu da svoje sinove, dok su još mladi, “poučavaju taktici lahke pješadije”, jer u građanskom ratu siromasi bivaju u stanju “savladati bogate upravo zato što su lahko naoružani”. Aristotel rat smatra “**prirodnom vještinom sticanja**”, koju treba koristiti u lovu protiv divljih životinja, ali i u vladanju nad ljudima koji su po “**prirodi stvoreni da se pokoravaju**”. To je (također po “prirodi”) opravdani rat. Postoji, dakle, i onaj neopravdani, pljačkaški rat. Uzrokom ratova, prvenstveno građanskog, je po Aristotelu, **neograničeno rađanje djece**, što proizvodi **siromaštvo**, iz čega izrastaju “**pobune i nevaljstva**”, zatim neograničeno primanje (useljavanje) u jednu državu stradalaca, čime se “stvara poprište pobuna”. Međutim, i pobune “zbog sitnih povoda” kao što su svađe zbog ljubavi ili nasljedstva mogu biti uzroci ratova s velikim ciljevima. Aristotel je precizirao dva načina kojima su se u njegovo vrijeme izvodile promjene državnog uređenja: **silom ili obmanom**. Važno je navesti i njegov

²⁸ Navedeno prema : Karl R. Popper, 1998., *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, strana 78.

²⁹ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1975, strana 165.

sud da su **“izazivači pobuna, po pravilu, oni koji čine državu moćnom”**,³⁰ bilo da je riječ o pojedincima, vlastima, dijelu naroda ili masama. Po Aristotelu, odnos snaga u jednoj državi joj određuje stepen stabilnosti. U pitanju je odnos snaga među **“klasama” - “bogataša i naroda”, posebno kada je nejaka “srednja klasa”**. Nadmoćnost jedne klase nagoni armiju da ne razlikuje “jednakost snaga” već može dovesti do promjene državnog uređenja.

Za najdetaljniju historiografsku ocjenu socijalne uloge rata među antičkim misliocima mnogi autori zahvaljuju **Tukididu**,³¹ koji je u svom djelu **“Peloponeski rat”** vrlo precizno opisao gotovo tridesetogodišnji rat između demokratske Atene i aristokratske Sparte. Među uzroke peloponeskih ratova Tukidid ubraja **“žestoke potrebe” u zemlji, te velike suše i “strašnu glad i teške bolesti”**. No, najistaknutijim uzrokom, ali koji se najmanje spominje u Peloponeskom ratu, autor vidi u tome što su **“Atenjani postajali moćni i zadavali straha Lakedemonjanima te ih natjerali u rat”**.³² **“Obaranje silnika”** je i prije Peloponeskih ratova bilo uzrokom ratova između grčkih polisa, u **“oprekama između dviju vodećih vlasti”**. Pored svih uzroka rata među kojima su i **“neke ženidbene”**, Tukidid proglašava **“korist”** od rata u materijalnom pogledu, kao što je borba za plodnu zemlju, morsku obalu itd., a opći njegov nazivnik za rat je **“nasilje jačeg nad slabijim”**. To je razlog da se traži **“pohvala” za države** koje se pravedno ponašaju u odnosu

³⁰ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, strana 126.

³¹ Tukidid (Atenjanin-Olorov, oko 460. -395. g. p.n.e.), rođen u Halimuntu pored Atene. Savremenik Peloponeskih ratova (431. -404. g. p.n.e.) i njihov učesnik i istraživač. “Moj rad nema za cilj da zadovolji ukus prve publike, već želi trajati vječno”, pisao je Tukidid. Poticao je iz bigate porodice, a rat ga je zatekao u mladalačkoj dobi kad je “bio u stanju”, kako sam kaže, “da ga razumije u punom kapacitetu”. “Postao je general, ali je poražen kod Amphipolisa, što je rezultiralo njegovim progonom, koji mu je dao mogućnost da bolje prikuplja informacije, opet kako sam kaže, od obje strane” (Citirano prema: Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace*, W. W. Norton & Company, New York / London, 1997. strana 51.). Bio je učenik Anaksagore, govornika Antifonta i Gorgija.

³² Tukidid, *Peloponeski rat*, “Matica Hrvatska”, Zagreb, 1957. strana 25., (Usporedbe radi, sličan sud, dakle, da je rat nerijetko uzrokovan strahom od jačih susjeda nalazimo i kod Aristotela).

na svoju nadmoć. Pripreme za rat osiguravaju uživanje u miru, a neke države su, kako kaže ovaj autor, prisiljene da vode ratove, a konačan njegov prijedlog je **da se međusobne “razmirice rješavaju sudbenim putem prema ugovoru”**.³³ Mnogi autori u društvenim znanostima nezaobilazno tumače Tukididovo djelo, pokušavajući mu naći “mjesto” osobito u teorijama o “međunarodnoj politici”, prevashodno mu pripisujući realizam, ulogu “oca” ovoga teorijskog pravca i opredjeljenja, kao “jedinom priznatom autoru (za kalasičnu političku filozofiju) koji je razmatrao međunarodne odnose”. (npr. Martin Wight, prema M. W. Doyle).³⁴

Helensku kulturu i filozofiju je na historijskoj pozornici naslijedila latinska.

Jačanjem Rimskoga carstva, formirao se teorijski i politički odnos prema konfliktima i ratu, a u skladu sa nastojanjima pravnog uređenja države, primjetno je, u dugotrajnom postojanju Rimskog carstva, pravno uređenje rata. Bez obzira na princip uvećanja carstva ratom, kod nekih autora, kao što je **Ciceron**³⁵, nalazimo stanovište da sporove treba rješavati **“putem pregovora”**. U skladu s tim su mišljenja i o opravdanosti i o neopravdanosti rata.

Najznačajniji i epohalan historiografski prikaz događaja unutar rimske države, dao je **Apijan**.³⁶ Kod njega također nalazimo i naglašenu sintagmu **“građanski rat”**, oznaku za oružane sukobe u okvirima jedne države koja se do danas zadržala u teoriji i politici. Jednim od uzroka ovih ratova **Apijan je proglasio borbu za**

³³ Isto, strana 50, 51.

³⁴ Propitujući ova stajališta, Doyle citira pojedine autore (Richard Ashley, Alker, Stanley Hoffman) i konstatira: “Realizam zaista seže u prošlost do Tukidida, ali on nije strukturalist, fundamentalist ili konstitucionalist. Svaki od ovih vidova realizma može naći neke svoje korijene kod Tukidida. Ali, samo kompleksan realizam slijedi njegove metode i učenja, koja Hobbes naziva njegovim ‘trajnim’ vlasništvom”. (Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace*, W. W Norton & Company, New York/ London, 1997., strana 49. i dalje)

³⁵ Cicero Marcus Tullius (106. - 43. g. p.n.e.) veliki rimski govornik, političar, filozof i pisac.

³⁶ Apijan, *Rimski građanski ratovi*, (Rođen u Aleksandriji početkom drugog vijeka).

“**prevlast i tiraniju**”, a s druge strane borbu za “domovinu...”, kako bi “mogli živjeti kao privatna lica pod zakonima”.³⁷

Iz dovoljno detaljnih opisa vojne organizacije u pojedinim dijelovima Rimske imperije zaključuje se da su samo “**slobodni građani**” - (Italija - IB) **služili vojsku**, dok su se **robovi koristili samo za radove**. Ratovima su osvajane teritorije i zemlja dijeljena (vojnici), prodavala i davala na obradu uz obavezu davanja dijela prihoda. Nerijetko su građanske ratove otpočinjali “**prognani i osuđeni**”³⁸ ili oni “koji su se **otimali o neku službu ili o vojnu vlast**”.³⁹

Odnos kršćanstva spram rata u Rimskoj imperiji moguće je dijelom prikazati kroz **teofilozofiju Aurelija Augustina**.⁴⁰ “Rimsko carstvo bijaše odredio istinski Bog, od kojega je svaka vlast...”⁴¹ pa je po Božijem davanju, dakle, vrijeme trajanja i ishod rata. Augustin s gnušanjem govori o građanskim ratovima u Rimu (u drugom i prvom vijeku p.n.e. - onima o kojima je pisao i Apijan): “**Još dok je rat ubijao naoružane, mir je klao razoružane**”, poredeći ružne unutarnje prilike u Rimu, tako što je veličao odnos Gota spram protjeranih rimskih senatora. U tom kontekstu, autor pravi usporedbu kršćanstva i višeboštva (u starom Rimu prije kršćanstva), naglašavajući predkršćansku nemoralnost u ratu u odnosu spram žena na porobljenim područjima, spram bračnih i srodničkih odnosa, pitajući se koji li su povodi ratovima u kojima se **ne poštuju te društvene vrijednosti**. Iz ovoga dijelom slijedi autorovo razvrstavanje ratova na **pravedne i nepravedne**, ističući opći kršćanski princip po kojem je bez obzira na okolnosti, **ubistvo čovjeka zločin**. Iznimku u odnosu na zapovijed “**ne ubij**”, “načinila je sama božanska vlast”, kako veli autor, i sam praštajući onima koji

³⁷ Apijan, *Rimski građanski ratovi*, “Kultura”, Beograd, 1967., strana 309.

³⁸ “Prognani i osuđeni”, su po progonstvu boravili mimo “domovine”, u rimskim provincijama gdje su bili u prilici organizirati vojnu silu, s kojom su upadali “kao u neprijateljsku zemlju”.

³⁹ Isto, strana 5.

⁴⁰ Aurelije Augustin, (354-430. god.), kršćanski teolog i filozof.

⁴¹ Augustin, *O državi Božijoj*, (De civitate Dei), “Kršćanska sadašnjost”, Zagreb, 1982. god., strana 387.

su po **Božijoj vlasti za Rim vodili ratove ili su predstavljajući svojom osobom državnu vlast**, a prema njenim zakonima, “... **kažnjavali smrću zločince!**”.⁴² Idealizmom odiše Augustinov zahtjev za pravičnim vladanjem u kršćanskom svijetu, odnosno priznavanjem da pohlepa prije svega donosi zlo: “**odmakne li se pravda, što su kraljevstva, ako ne velike razbojničke družine?**” Idealni model mira u svijetu moguć bi bio, po autoru, kada ljudi ne bi željeli širiti svoju vladavinu. Širenje Rimskog carstva (u odnosu na protivnike kršćanstva), potpomogla je “**nepravičnost onih protiv kojih su vođeni pravični ratovi** (Rima - IB)”. Da nije bilo tako, Rimsko carstvo bi bilo i ostalo malo, odnosno sva kraljevstva bi bila dovoljna sama sebi “**uživajući u slozi sa susjedima**”.⁴³ Dakle, ratovi kršćanskog Rima objašnjavani su kao borba dobrih ljudi (‘kao nužda’) protiv opakih, kako “**nepravednici**” ne bi vladali “**pravednicima**”.

U zavisnosti od toga u koje svrhe (političke, u filozofiji, u nauci...) su pojedini autori razmatrali stanovišta o ratu kroz historiju, zavisio je i pristup toj analizi. Uglavnom je ispoštovana historijska distanca po vremenu u kojem su pojedine teorije nastale, ali su u dostupnoj literaturi prisutne tri podjele, prema kojima su tumačenja konflikata i rata svrstana u tri grupacije:

a) Po etapama u razvoju ljudskoga društva, i to one koje su nastale u:

- robovlasničkom;
- feudalnom;
- kapitalističkom sistemu; i
- savremena tumačenja rata.

b) Spram mogućih paradigmi u razmatranju fenomena rat, i to:

- teološko;
- moralističko ili etičko;
- prirodno - pravno;
- biologističko;

⁴² Isto, strana 63.

⁴³ Isto, strana 278.

- socijal - darvinističko;
- rasističko;
- geopolitičko;
- maltuzijansko;
- marksističko;
- savremena tumačenja i objašnjenja rata.⁴⁴

c) U skladu sa pogledina na svijet, filozofijskim i teorijskim pravcima na:

- liberalizam (neoliberalizam);
- socijalizam;
- realizam (i neorealizam);
- idealizam (i liberalni idealizam);
- strukturalizam;
- racionalizam;
- republikanizam;
- internacionalizam;
- bihejviorizam.⁴⁵
- i td.

Prema prvoj podjeli, prethodni prikaz se odnosi na ona tumačenja rata koja su nastala u robovlasničkim društvima, slijede ona iz feudalnoga doba.

*
* *

Za svoje doba, najcjelovitije tumačenje rata i ratne vještine dao je **Ibn Haldun**⁴⁶ u svojem radu “**Muqaddima**”. Pored toga što

⁴⁴ Već citirano: *Teorija o ratu i Društvena priroda općenarodnog odbrambenog rata*.

⁴⁵ Prema autorima kao što su: Kenneth N. Waltz u “Čovjek, država i rat”, te Michael W. Doyle u “*Ways of War and Peace*” i drugi.

⁴⁶ Ibn Haldun, (1332 – 1406) političar, diplomata, naučnik, pjesnik i vojskovođa, rođen u Tunisu, umro u Kairu.

je cijelo djelo prožeto razmatranjima o značenju rata za jedno društvo, naročito je, za prepoznavanje njegovih vlastitih sudova o ratu, važan odjeljak “Ratovi i načini ratovanja kod raznih naroda”.⁴⁷

“Prirodnim činjenicama” je Ibn Haldun označio postojanje **nomada i sjedilaca**. To su **dvije vrste društava** koja su postojala u njegovo vrijeme. **Sjedilačka društva su gradska društva**, koja uspijevaju osigurati uvjete za umnožavanje bogatstva, a ono onda teži luksuzu u svakom pogledu. **Surovost nomadskog načina življenja** ih čini **“hrabriji od građana”**. Građani odbranu svoga “imetka i života povjeravaju upravljačima i miliciji **Odbacili su oružje**, a njihovo oslanjanje na zakone umrtvljuje njihovu hrabrost i snagu otpora”. Nasuprot sjediocima (građanima), nomadi **“sami brinu za svoju odbranu, nemaju zidina i tvrđava, uvijek nose oružje”**.⁴⁸

“Znaj da je Allah usadio u ljudsku prirodu dobro i zlo. U čovjekovoj prirodi su agresija i međusobno neprijateljstvo”.⁴⁹ Ovim riječima autor započinje raspravu o odnosima među ljudima i društvima. “Onaj ko baca pogled na svojinu svoga brata, pruža ruku da to uzme, izuzev ako ga u tome ne spriječi činilac koji sputava”, jeste ono čime Haldun objašnjava dio zle ljudske prirode, one koja je nasuprot dobru. Neprijateljstva među ljudima i građanima “sprječavaju upravljači i država, uzda vlasti sprječava nepravdu”. Neprijateljstva izvan gradskih zidina bivaju sprječena djelatnošću države, vojskom i policijom. U **nomada** je sasvim drugačije. Vođe i starješine sprječavaju unutarnje sukobe svojim autoritetom, a od spoljnog neprijatelja odbranu sprovodi “plemenska milicija”, koju čine svi sposobni muškarci. Osnovna odlika plemena koja žive u pustinji je po Haldunu **“asabiyya”**, **oznaka čvrstine veza** među pojedincima jednoga naroda, koja se očituje kroz spremnost da se u svakoj situaciji “pomogne srodnicima”, (krvnim srodnicima), što je

⁴⁷ Prikaz sačinjen prema Hasanu Sušiću, *Teorija o ratu kao dio opće nauke o društvu*, (Ibn Haldunova shvatanja o ratu, ratnoj vještini), “Pregled”, broj 5, Sarajevo, 1981 god.

⁴⁸ Ibn Haldun, *Muqaddima* (izbor iz djela), Veselin Masleša, Sarajevo 1982., strana 34 – 35. (prevod H. Sušić).

⁴⁹ Isto, strana 37 – 38.

“urođeno ljudima”. To dalje dovodi do zaključka da “kraljevstvo i država općenito proizilaze iz **’asabiyye’**”, ali i da samo jačanje države slabi “asabiyyu” za kojom “prestaje potreba”. “Asabiyya” time ne nestaje. Ona se transformira i izražava kroz nove veze zasnovane na zajedničkim interesima, zadržavajući u određenoj mjeri i veze koje karakterizira krvno srodstvo. Jedno nomadsko pleme, sa snažnom “asabiyyom” je znalo samostalno ili u saradnji sa drugim plemenima, napasti državu, sjedilačko društvo sa oslabljenom “asabiyyom”, i iznutra dezorganizirano, pokoriti ga i na njegovim temeljima formirati svoju državu, te postepeno prerasti u sjedilačko društvo.

Haldunovo svestrano objašnjenje pojave nazvane “asabiyya”, pokazuje širinu njegovog poimanja društva, društvenih odnosa, naposljetku i razumijevanja onoga što je država, politika, nacionalna i državotvorna svijest, čime će se, mnogo poslije njega, ozbiljno baviti društvene nauke, osobito sociologija.

U fazama osvajanja teritorija, i izgradnje države, mač je aktivno sredstvo u osiguranju vlasti, a “**mač i pero**” su oružja vladara u njegovim poslovima.

Unutarnje biće države Haldun procjenjuje kroz njenu vlast, pa je iz tih razloga zulum (teror) “vjesnik propasti društva”, jer njegov procvat zavisi od “inicijative i truda ljudi” koju nepravda uništava.

Centralnom kategorijom “**sjedilačkog društva**” Ibn Haldun je proglasio upravo državu, čiji razvoj podliježe strogoj zakonitosti, “o tri generacije i četiri faze”. Jedna dinastija može da vlada tri generacije, (po četrdeset godina), a potom ona propada postajući plijenom nomada koji će stvarati svoju, novu državu. U tom ciklusu u prve dvije faze, u novoformiranoj državi, nomade na rat i uspješno potčinjavanje neprijatelja potiče na krepost, hrabrost, neobuzdanost, skromnost, asketizam i nomadska “asabiyya”.⁵⁰

⁵⁰ “Asabiyya”, Izvorište joj je u krvnoj vezi, ona je oblik društvene veze koja u sebi ima nešto više od puke međusobne povezanosti i upućenosti ljudi jednih na druge. Cilj kome teži je uspostavljanje kraljevske vlasti, a kraljevska vlast je već oformljena superiornost i nadmoćnost plemena sa najjačom asabijjom, plemenom sa najčvršćom integracijom svojih članova. (Hasan Sušić, op. cit. strana 624.)

Rat kao društvena pojava, po Ibn Haldunu, je star koliko i ljudski rod. Ratovi su posljedica ograničenosti materijalnih dobara i njihovoj neravnomjernoj raspodjeli. Pored toga što je ratovima osnovni uzrok ekonomski činilac, Ibn Haldun njihove izvore vidi u: **zlobi, zavisti, odmazdi, borbi za vlast, odnosno otporu otcepljenju dijela države...** Dijeleći ratove prevashodno na **osvajačke i odbrambene**, Ibn Haldun **prve pripisuje nomadima, a druge sjediocima** (sjedilačka država). Po njegovom mišljenju, vrste ratova (pored prethodne podjele), a u odnosu na uzroke i ciljeve, su:

1. **ratovi izazvani zlobom, zavišću i neprijateljstvom;**
2. **pljačkaški ratovi;**
3. **sveti rat;**
4. **rat protiv otcepljenja.**

Prve dvije vrste jesu nepravedni, a druge dvije pravedni ratovi. U vanjske faktore koji determiniraju ishode ratnih sukoba Ibn Haldun je ubrajao: **brojčanu snagu armija u sukobu, količinu i kvalitet oružja, broj hrabrih, taktiku** i dr., a u unutarnje: **lukavstvo, trikove, vještinu i smišljenu propagandu, zauzimanje isturenih tačaka, sposobnost skrivanja i maskiranja** i nebeske pojave, odnosno, Božiju naklonost jednoj od strana u sukobu. “Asabiyya” je faktor koji po svojoj važnosti ipak (izuzimajući Božiju naklonost) nadilazi sve ostale faktore koji utiču na ishod rata. Manja grupa čiji članovi su čvrsto integrirani u zajednicu, u stanju je pobijediti izrazito brojnijeg neprijatelja čija “asabiyya” nije na visini.

Kod pojedinih autora u pogledu učenja o ratu, nalazimo moralističko shvatanje ovog fenomena, prema kojem se on tumači sa etičkog stanovišta, “stanovišta dobra i zla”.⁵¹ Prema tom modelu poimanja rata, predstavnici se dijele na dvije grupe: - autori koji rat razumijevaju načinom pomoću kojeg “narodi, države, pa i čovječanstvo, sprječavaju sopstveno nazadovanje, kvarenje, truhljenje i osiguravaju svoj moralni napredak”,⁵² i autore koji

⁵¹ Mensur Ibrahimpašić, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, VIZ, Beograd, 1977. strana 28.

⁵² Isto, strana 29.

“uzrok rata vide u sticanju, prisvajanju i bogaćenju, pa ga na osnovu toga promatraju u vrijednosnom smislu i kvalificiraju ili kao dozvoljen, moralni čin, ili kao nedozvoljen, nemoralan čin”.⁵³

Istaknutim predstavnikom apolgeta rata i onim piscem koji rat razumijeva “posljedicom čovjekove prirode”,⁵⁴ mnogi autori proglašavaju Nikola Makijavelija.⁵⁵ Zbog njegova stava da će “ljudi uvijek biti zli, ako ih neka nužda ne natjera da budu dobri”,⁵⁶ te savjeta vladarima da nemaju drugog cilja sem da zakonom i ratom, **ne birajući sredstva, za sebe i državu stiču korist**, slični stavovi i ponašanja po njima u ratu do danas se proglašavaju **makijavelizmom**.⁵⁷ Jedan od

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Makijaveli Nikolo (1469-1527), Florentinski filozof i političar.

⁵⁶ Mensur Ibrahimpašić, citirano djelo.

⁵⁷ Makijavelizam je postao teorijom za kritiku odmah s početka XVI vijeka i po tome što je autor svoje djelo “Vladalac” kao literaturu uputio papi Medičiju, u kojeg je polagao nade za ujedinjenjem Italije. U to doba Evropom se širio protestantizam i otpor papskoj stolici koja je predstavljala simbiozu kršćanske i svjetovne vlasti. U tom pogledu je zanimljiv predgovor “Vladaocu” K. Ferare (Izdanje: Braća Jovanović, Pančevo, 1880. god.) u kojem se kaže i sljedeće: “Jer Makijaveli nije samo državnik, majstor u politici, ime njegovo predstavlja čitav sistem nasilnički, ali istinit, koji pravce ide meti, ne osvrćući se na sredstva, ali mu je na vršku glava za vladaoce, i blagostanje za narode. Gnjev njegovih potonjih neprijatelja i zanos gdje kojih obožavaoca da su suviše državnom razlogu, čiji je istorikon bio, ime makijavelizam, riječ gadna za jezuite, za Fridriha Velikog, za Voltera, za Kardinala Ređinalda Pola (ko bi ikad pomislio na mogućnost ovakve jednomišljenosti!) za Žatiljeta, za Posevena i riječ časna pa i pohvala za Bakona, za Vinjetona, za Rusoa... Od toga doba riječ ova ušla je u sve riječnike, i to valja nam priznati, u smislu nepoštene politike... Je li Makijaveli bio republikanac ili monarkista? Bio je i jedno i drugo, prema okolnostima, on je republikanac, kad se nada da će se u Florenciji uspostaviti krepka vlada i iz nje protjerati knezovi, koje su tamo namjestile pape, njegovi lični neprijatelji, ali on se okreće na stranu vladalaca kad vidi da nema nikakvih izgleda da će se florentinska zastava podignuti i da Italija ne može biti snažna bez monarhije... U svom stanju o talijanskom jedinstvu zanimao se Makijaveli za “obrazovanje narodne vojske”.

Nalazimo pored ovoga, i na drugim mjestima objašnjenja kako je Makijaveli kao real-političar, u svome “Vladaru” izložio “drevnu istinu svoga vremena”. (Filozofska hrestomatija, Matice Hrvatske, Zagreb, knjiga 3., strana 60.)

savjeta koji je Makijaveli kroz svoje djelo “**Vladalac**” uputio vladarima odnosi se na “**dva načina za borbu, jedan je sa zakonima, drugi je sa silom**”. Prvi je pripisao ljudima, a drugi namijenio zvijerima. Po tome i vladalac “**mora neophodno da bude čovjek i zvijer**”.⁵⁸ U tom kontekstu je i preporuka načina **kako da se osvojena država zadrži**. Prvi je njeno **upropaštavanje**. U drugom se vladaru preporučuje odlazak **u osvojenu državu da tamo živi**, a treći, da joj se **ne remeteći njene zakone, nametne plaćanje danka i postavi prijateljska vlada** sačinjena od nekoliko lica.⁵⁹ U opisu tipova država po obliku vladavine, Makijaveli je isticao prednost onih sa crkvenim uređenjem jer se dobijaju “**hrabrošću i srećom, a održavaju bez jednog i drugog jer počivaju na drevnim vjerskim ustanovama ...**”.⁶⁰ Razlog tome je poslušnost podanika u odnosu na “**crkvene vladaoce**”, koji “**državu imaju, a ne brane je**” (najvjerojatnije misleći iznutra).

U raspravi o oblicima vojske, Makijaveli navodi četiri, ona koja su bila poznata u njegovo doba: **najmljena, pomoćna, mješovita i svoja**. “**Svoja**” je ona vojska koju vladalac države stvori od svoga naroda za odbranu države i svoje vlasti, **najmljena je plaćenička**, a **pomoćna** ona koju vladar zatraži od vladara druge države i uz odobrenje upotrijebi u svom interesu. Ističući prednost “Svoje vojske”, autor je u više navrata insistirao još u svoje doba na švicarskom modelu odbrane uspostavljenom na “**narodnoj vojsci i vlastitom oružju**” - (riječ je o 17. vijeku n.e.). Nekorisnim i opasnim vojskama proglasio je najamne i pomoćne, jer ako budu pobijeđene propast je neminovna, a ako pobijede onda onaj za koga su se borile zavisi od njihove milosti.⁶¹

⁵⁸ Makijaveli, “*Vladalac*”, Braća Jovanovnić, Pančevo, 1880. strana 58.

⁵⁹ Isto, strana 84.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ U tom kontekstu (pored primjera sa prostora Italije) Makijaveli navodi: “Carigradski car, da bi odolio svojim susjedima, dozva u Grčku deset hiljada Turaka, koji ne htjedoše više otići, kad se rat svršio...” (navedeno strana 94.).

Jedan od najznačajnijih mislilaca u 16. odnosno 17. vijeku u Osmanskom carstvu je Bošnjak, **Hasan Kafija Pruščak**.⁶² Njegov plodan naučni i kulturno-prosvjetni rad iznjedrio je, pored ostalih, vrijedno dijelo pod naslovom: **Temelji mudrosti o uređenju svijeta**. Ova Pruščakova studija nastala je u vrijeme prvih kriza koje su zahvatile Osmansko carstvo. Prilikom učešća u bici na Jegaru, Hasan Kafija je svoje djelo ponudio carskoj pratnji (divanu – vladi) da ga predaju sultanu.

Pruščakovo djelo predstavlja teorijsku i praktičnu misao o politici, državi, vojnoj sili i ratu, protkanu kritikom stanja u tadašnjem Osmanskom carstvu, uz obilje savjeta i formula za uspostavu pravednijeg stanja u državi, na osnovama islamske doktrine i poštivanja šerijatskih kodeksa.

Opisujući **“pojave oblike i uzroke stanja”** koji su doveli do toga da je u **“uređenju svijeta nastao nered i u odnosima među ljudima zbrka”**, Pruščak ih navodi redom.

Prvim uzrokom slabljenja unutar-političkih i vojnih prilika Osmanske države proglasio je (1) **“zanemarivanje pravde i vođenja valjane politike”**, iz razloga što se **“državni poslovi ne povjeravaju ljudima sposobnim za njih”**. Na drugom mjestu je (2) **“nemaran odnos prema savjetovanju, razmjeni mišljenja i planiranju”**, a sve zbog **oholosti i uobraženosti velikaša** i njihovo izbjegavanje da se druže s **“učenjacima i mudrim ljudima”**. Treći razlog slabosti države, po njegovom sudu, bio je u (3) **“indolentnosti i rukovođenju vojskom i upotrebi oružja i ratne opreme za vrijeme borbe s neprijateljem, a uzrok je u tome što se vojnici ne boje starješina”**. Krajnjim uzrokom svih nedaća Pruščak je pripisao (4) **“lakomosti na mito i sklonosti ka ženama”**. Iz prethodnih razloga, na samom početku **“Temelja mudrosti o uređenju svijeta”**, poželio je da njegovo djelo bude od **“pomoći vladarima, uputa vezirima, uzor mudracima i potpora siromasima”**.

⁶² Hasan Kafija Pruščak (1544-1615/16), rođen je u Pruscu (Bosna i Hercegovina), školovao se u Stambolu. Bio je kadija i učitelj u Pruscu. Sudjelovao je i u vojnim pohodima (bitka kod Jegra, 1596.). Napisao je sedamnaest djela iz različitih oblasti. *Temelje mudrosti o uređenju svijeta* završio je 1596.

Pozivajući se na “drevne učenjake i mudrace”, Pruščak je usvojio podjelu ljudi na **četiri staleža**. **Prvi stalež** čine oni koji su “**određeni za mač**” (dakle, ratnici - IB), zatim **stalež određen za “pero”**. Treći po redu je **stalež za poljoprivredu**, zatim za **zanatstvo**, i “a upravu nad svima dadoše vladaru”. U prvom staležu su nabrojani vladari, carevi (i veziri), te ostali vojnici, sa zadatkom nadziranja svih staleža, njihove zaštite pravednošću i valjanom politikom (“na osnovu uputa učenjaka i mudraca”). Tome je dodao vođenje borbe radi odbrane od neprijatelja. Pruščak je naročito insistirao “na ustrajnosti” staleža u poslu, kao nužnom uvjetu za rad u državi, bez prisile da jedan stalež radi poslove drugoga, jer to prouzrokuje “**nered i rasulo**”. Primjere za svoju tvrdnju nalazio je u tadašnjem stanju u vilajetu u kojem su **vojnici “zanemarili” svoje dužnosti** (“oficiri su lijeni i rade samo za vlastiti interes”), pa su zbog toga raja i zanatlije prisiljeni ići u borbu.

Pozivajući se na Božiji zahtjev “da se pravedno i dobro radi”, u Prvom temelju (O načinu uređenja države i njenom trajanju), Pruščak je **stubom državnog poretka proglasio pravdu i valjanu politiku**: “Pod tim se podrazumijeva sve što je dobro za narod i vladara”.⁶³

“Ko čuva svoju imovinu gubi svoje ljude”. Ovom izrekom je precizno i jasno autor ukazao na slučajeve kada vladar **škrтари, čuvajući “blagajnu i imetak od vojske”**, čime gubi njenu naklonost, čineći da ona uopće ne ratuje i da se “susteže latiti mača”.

Nadasve su jezgroviti i probrani savjeti pojedinih autora (npr. Fadl ibn Sehla, Aleksandra Makedonskog ...) i “mudrih ljudi”, čije je riječi Pruščak upotrijebio kako bi ukazao na premoć lukavstva i “pameti” u borbi, u ratu, kojima je hrabrost samo nadopuna: “Pametnom idejom čitavoj vojsci možeš kičmu slomiti (perzijski stih)”. U ovim i sličnim mudrostima dade se nazreti namjera Pruščakova kojom je htio vladarima posredno staviti do znanja koliko znači čuti, cijeniti, uvažavati i primjenjivati znanje i iskustvo, svoje i drugih, ne ignorirajući one čiji savjeti vrijede, kako bi se uspješno vodila država, ali i njena vojska, osobito u ratu.

63 Pruščak H. K., *Temelji mudrosti za uređenje svijeta*, Graforad, Travnik, 1996., strana 17.

Prethodni odjeljak je uvod za kazivanje autorovo “**O nužnosti upotrebe ratnih sredstava, ratu, organizaciji vojske i podizanju morala** (Treći temelj)”. Primjere nepoštivanja “vojnoga opreza” naveo je u Bosni. Razlog tome vidi u neprisustvu vojskovođa “**vojnoj smotri**”, koja je njihova dužnost i podrazumijeva lični pregled jedinica. U ovom kontekstu, Prušćak je ukazao na trajnu potrebu usavršavanja ratne tehnike i naoružanja, te obuke u upotrebi, jer stanje, kako kaže “naše vojske”, ne zadovoljava, ona ne koristi “u dovoljnoj mjeri ni staro oružje”.

Naročitim uvjetom za pobjedu autor je istakao odlučnost i riješenost vladara da “obuzda vojsku, obećavajući dobročinstvo i nagradu nakon pobjede”, uz izvršenje obećanja, ali i prijetnju silom i kaznom za bježanje iz borbe. Prušćak odobrava povlačenje s bojišta samo kad se vrši iz taktičkih razloga, ali ne i ono koje je uzelo maha na granicama evropske Turske (Rumelije) i naročito na bosanskim granicama krajem XVI vijeka. Time je ukazao i na nered u vojsci, odmetništvo, prljanje časti muslimana, kroz obeščašćivanje žena i djece, otimačinu i nanošenje nepravde ubogim i slabim.

Pišući o sklapanju mira i ugovoru o njemu, autor se pozvao na Allahove riječi: “**Mir je bolji (od rata)**”. Prema prvoj “**rat je tegoban i gorak, a mir sigurnost i sreća**”, dok je prema drugoj “**najveća pogreška zaratiti protiv onog ko traži mir**”. Obavezu poštivanja svake vrste ugovora, pa i onoga o miru, Prušćak nalazi u Allahovim riječima po kojima će se “**...za obavezu zaista odgovarati**”.⁶⁴

Autorima koji su u srednjem vijeku protestirali protiv rata navode se **Dante Aligijeri**⁶⁵ i **Erazmo Roterdamski**.⁶⁶ **Po Aligijeriju** “...djelatnost cjelokupnog inteligenta” moguće je ostvariti samo “**u tišini mira**”. Roterdamski je u djelu “**Pohvala gluposti**” pisao kako je “**raspravljanje silom svojstveno životinjama**”, a da je rat nešto tako nepravedno, da ga mogu voditi najbolje “**samo najgori razbojnici**”.⁶⁷

⁶⁴ Isto, strana 19.

⁶⁵ Dante Aligijeri (1265. - 1321.), italijanski filozof i političar.

⁶⁶ Erazmo Roterdamski, (1466. - 1536.).

⁶⁷ Citirano prema: Mensur Ibrahimpašić, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, VIZ, Beograd, 1977. strana 24.

Hugo Grotius je autor koji je često proglašavan začetnikom teorije međunarodnog prava. Prema njegovim sudovima, prirodno pravo (*jus naturale*) je ono pravo kojem se podređuje i ratno pravo, kao segment međunarodnoga, jer ni u ratu ne smije nestati prava. Rat je opravdavao samo kao akciju za ostvarivanje stanja mira, odnosno uspostave pravnoga stanja. Zaštita ljudskih prava je “smisao države” kod Hugoa, nasuprot Makijavelijevom principu, njenoga postojanja radi održavanja moći.⁶⁸

Tomas Mor, predstavnik utopijskog socijalizma, u svom djelu “**Utopija**”, naširoko je razmatrao idealni tip države. Neizbježno pitanje rata postavljao je također na utopijskoj osnovi kazavši: “**Utopljeni preziru rat kao nešto zvjersko**, iako mu ljudi pribjegavaju kud i kamo više no ijedna vrsta zvijerova”⁶⁹. Protiveći se ratovima na više mjesta, dijelio ih je na pravedne i nepravedne. No, s tog stanovišta su primjetne i autorove kontraverze. “Utopljeni” ratuju samo onda kad treba da brane svoje granice, ili pak, da priteknu u pomoć prijateljskom narodu “iz čovjekoljublja” jer je ugrožen, ali i kad treba da se svete neprijatelju, ili kazne za nepravdu njima ili njihovim susjedima počinjenu. Pravednim ratom Mor je proglasio i rat koji bi “Utopija” (kao država) vodila u slučaju da bude prenaseljena, pa dio stanovništva raseli na “najbliže kopno”, tamo gdje urođenici raspolažu sa mnogo zemlje.⁷⁰ Za slučaj protivljenja urođenika tom naseljavanju predviđena je (i odobrava se) ratna prisila. Protiveći se stajaćoj vojsci, Mor je zastupao stanovište po kojem je neophodno vojno odgajati sve građane države (oba spola). No, u slučaju rata, mimo “Utopije”, poželjno je angažiranje najamničkih trupa, a u krajnjoj liniji i vlastitih vojnih snaga. U cilju pobjede, materijalna sredstva ne bi trebalo da se štede i u glavnom su

⁶⁸ Grotius Hugo (1538. – 1645.), prema: *Filozofska hrestomatija*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1982., knjiga 3., strana 90.

⁶⁹ Tomas Mor (1478. – 1535.), engleski političar, socijal-utopista, (obavljao dužnost Lord-kancelara, zbog raskola sa kraljem Henrikom VII, zatvoren i pogubljen). *Utopija*, Kultura, Beograd, XCXLI, strana 152.

⁷⁰ Isto, strana 113.

izražena u zlatu. To podrazumijeva plaćanje i organizaciju atentata na “neprijateljskog vladara”, špijunaže, te različite vrste prevara itd. Primjetni su i autorovi pokušaji i težnje da se rat humanizira i vodi po određenim moralnim normama, što je za njegovo doba također pokušaj uspostave ratnog prava.

Svoje protivljenje ratu, **Volter**⁷¹ je izrazio na sebi svojstven način, proglašivši ga čestim **uzročnikom gladi i kuge**, a i jedno i drugo uz rat “najzloglasnijim sastojcima ovozemaljskog svijeta”.⁷² Označivši **rat “lijepom umjetnošću”**, koja uništava sve što je plod ljudske ruke i - same ljude, izjavio je da dolazi “**od mašte tri ili četiri stotine ljudi rasutih po površini ove naše zemaljske kugle pod imenom vladara ili misionara**”.⁷³ Razumijevajući Boga “**pravednikom i osvetnikom**”, plemenite ljudske duše, kako kaže Volter, nošene “**prirodnom mjerom**”, sprječavale su zločin. No, “**vještačka mjera**” je ona koja je **pokretač zvjerstava, pljačke, razbojništava, napada na gradove i ubistva**, misleći na sva zla koja sa sobom nosi rat.

Ne nalazimo da autori citiraju **Kanta**⁷⁴ kad je riječ o različitim teorijama o ratu, osobito “Etičkoj”. Međutim, cijenimo nezaobilaznu, barem kratku, i površnu analizu njegova “**Vječnog mira**”, traktata za koji pojedini autori kažu da je “**Besmrtno djelo filozofskog pacifizma** - napisanog u doba kada je Njemačka građanska klasa stajala na početku svoje historije... Kanta, filozofa pacifizma i mlade buržoazije potkraj 18 vijeka demantuje stara građanska fašistička Njemačka”.⁷⁵

⁷¹ Volter-Fransoa-Mari Arne, (Pariz, 1694. – 1778.)

⁷² Volter, *Filozofski riječnik*, MS., 1990., strana 322.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Imanuel Kant (1724-1804) Njemački filozof, “rođen u Koningsbergu (Pruska), u siromašnoj porodici. Studij je plaćao pišući radove i eseje za svoje manje nadarene kolege i dobijajući partije bilijara. Diplomirao je na fizici, sa temom iz kinetike i počeo dugu karijeru nastavnika.... Rudoov ga je rad posebno fascinirao, tako da je u potpunosti izgubio osjećaj za vrijeme i potpuno se predao radu na moralnoj teoriji koja je rezultirala kategoričkim imperativom za pojedinca kojeg je Ruso vidio kao Opću volju u društvu” (Citirano prema: Doyle W. Michael, *Ways of War and Peace*, već citirano, strana 253.)

⁷⁵ Iz predgovora “*Vječitom miru*”, Pregled, Sarajevo, 1936. god.

Kao ideolog mira i pacifizma,⁷⁶ uzroke ratu Kant vidi u prirodnom neprijateljstvu: “Prirodno stanje (status naturalis) među ljudima koji žive jedan do drugoga, **nije stanje mira, nego naprotiv, ratno stanje...**”⁷⁷ “Neprijateljstvo se ne mora stalno izražavati ratom, “ali ono stalno prijeti...”. To je po Kantu i osnovni razlog za pravno uređenje odnosa među ljudima, narodima i državama jer “**mirno stanje treba dakle stvarati**”, s obzirom na neprijateljstvo među ljudima prirodom dato. Nazire se kod Kanta i uzrok građanskog rata koji leži u “**obimu vlasti**” čije je dejstvo veće od dejstva zakona, u nastupu “bezdušnog despotizma”. Želju za mirom “država, (ili njen poglavica) hoće ostvariti tako što će zavladatai po mogućnosti cijelim svijetom”. Kako bi neprijateljstvo među ljudima i državama bilo spriječeno da preraste u ratno stanje, Kant je načinio gradaciju prava: a) **od ustava** (prema građanskom - ius avitatis), b) **preko međunarodnog prava** (ius getium), c) **do svjetskog građanskog prava** (ius kosmopoliticum), instanci preko kojih bi bila ostvarena “**ideja vječnog mira**”. Jedinstvena je situacija u kojoj autor “Vječnog mira” govori **o ratu kao “tužnom sredstvu od nevolje**”, a kad je neophodno **silom održavati “vlastito pravo**”. Veliku prepreku “Vječnom miru” **Kant je vidio u postojanju stajaćih vojski (miles prepetuum) u državama iz razloga što “one neprestano prijete ratom”, jer su “uvijek spremne da oružano nastupe**”. One proizvode **trku “bez granica” u naoružavanju i povećanju broja naoružanih ljudi, samim time i velike državne troškove, pa “mir postaje konačno još mučniji od kratkotrajnog rata**”. Ovim je izražen njegov protest protiv zloupotrebe ljudi, koji su plaćeni da ubijaju ili da budu ubijeni, protest **protiv nesklada “sa pravom čovjeka u našoj vlastitoj osobi**”. Sasvim suprotnom (dakle opravdanom) situacijom označena je ona kada se građani “dobrovoljno, s vremena na vrijeme” vježbaju baratanjem oružjem, da bi tako sebe i svoju domovinu osigurali od spoljnjeg napada.⁷⁸ Iz ovog je proistekao i Kantov prijedlog o neophodnosti postepenog nestanka stajaćih armija. Zanimljivo je

⁷⁶ Pacifizam (*lat.* Pax, pacis - mir) **mirotvorstvo**, politička struja koja se razvila u Zapadnoj Evropi na kraju 18. i u početku 19. vijeka, istupa protiv svakog rata i propagira rješavanje sporova mirnim putem.

⁷⁷ Kant, *Vječni mir*, Pregled, Sarajevo, 1936. god. strana 30.

⁷⁸ Isto, strana 26.

Kantovo stajalište o ratu kao sredstvu prirode preko kojeg ona uređuje odnose među ljudima i narodima: “A šta je drugo moglo da otjera Eskime (te možda prastare pustolove, pleme posve različito od ostalih Amerikanaca) na sjever, a Pešere na jug Amerike, sve tamo do Ognjene Zemlje...”.⁷⁹ To što je kopno zemljino u cjelosti naseljeno on pripisuje zakonitostima rata i time objašnjava što stanovnici Sjevera (Ledenog mora - Ostjaci i Samojeđi)⁸⁰ međusobno ne ratuju. Tamo se oni dovoljno muče u bitkama sa životinjama da bi međusobno živjeli u miru. Dade se naslutiti kako je Kant ovim uzrokom rata proglasio borbu za bolje teritorije, pa ljudi na krajnjem sjeveru Zemlje, s obzirom na surove uvjete života i slabu naseljenost, nemaju razloga za rat.

Analizirajući Kantovo djelo Doyle je naglasio teorijsku važnost njegove “međunarodne etike”, proglasivši ga “**komercijalnim pacifistom ... i liberalnim teoteričarem međunarodne interakcije**”, koji je predviđao “**pacifikaciju liberalne unije**” u međunarodnoj politici.⁸¹

U literaturi nalazimo niz autora čiji su pojedini stavovi opredijelili njihovo svrstavanje u skupinu teoretika koji su, svaki na svoj način, opravdavali rat. Dakle, njihovo stajalište je u pogledu odnosa spram rata uvršteno u “etičke teorije” koje mu pridaju osobitu važnost u razvoju pojedinih društava i razvoju “zdravog morala”. U tom kontekstu je citiran prvenstveno ruski general **Mihnjevič** prema kojem, “**rat budi vrline i um... rat osvježava čovječanstvo**, kao što

⁷⁹ Isto strana 45.

⁸⁰ Običaj je kod ljudi na krajnjem Sjeveru da najbliži potomak starijeg srodnika, kad više ni u čemu ne privređuje, odvede na pusto mjesto i ostavi ga (živog) kao hranu zvijerima, od kojih onda njegovi potomci žive jedući njihovo meso. Stoga pretpostavljamo da ih Kant naziva Samojeđima.

⁸¹ “Prvi definitivni član traži da građanski ustav države bude republikanski.” “Republikanski u smislu političkog društva koje je.... uspjelo kombinirati moralnu autonomiju, individualizam i društveni poredak.” Time bi “republika” očuvala prava građana “kao subjekata u političkom životu, a na osnovu reprezentativne vlade”, a bili bi formirani uvjeti za “pacifističko ujedinjenje” republika u “federaciju ili uniju (foedus pacificum)”, te uvjeti da čovječanstvo “nauči lekciju mira”. (Doyle. W. Michael, već citirano, strana 256-257.)

i bure čuvaju mora od kvareži i plijesnji”.⁸² Uporedo se navode i stavovi ruskoga oficira **Bajkova** po kojem su ratovi označili “najsajjniji period u mnoga razvića Grčke”, a da su ratovi Aleksandra Velikog ili ratovi Rimskog carstva poslužili u prenosu “grčke vještine i kulture” ili “rimskoga uma”⁸³ po cijeloj zemlji.

Za **Lajbnica**⁸⁴ se kaže kako je učio da je “**vječiti mir moguć samo na groblju...**”, a **Štajnmec**⁸⁵ “**da bi dug i vječni mir stvarao od čovjeka isključivo sebično biće bez muškosti, smjelosti, altruizma i hrabrosti...**”.⁸⁶ Ističe se i **De Mestrova** tvrdnja da rat pozitivno utiče na nauku i umjetnost, te da narodi dostižu vrhunac svoje veličine samo “**poslije dugih i krvavih ratova**”.⁸⁷ Nerijetko autori u teoretičare koji su sa etičkog stanovišta razmatrali rat ubrajaju i **Hegela**,⁸⁸ čak ga smatrajući i vodećim predstavnikom onih koji se apolgetski odnose spram rata. Citiraju se Hegelove “Osnove filozofije prava”: “**Rat ima to više značenje, da - zahvaljujući njemu... - ostaje održano zdravlje naroda...**, ili, narodi izlaze iz ratova ne samo ojačani, nego, čak narodi u kojima vlada nesuglasica, postižu - zahvaljujući vanjskom ratu - unutarnji mir”.⁸⁹ Istodobno se Hegelu prigovara na tome da je, iako se znao ograditi od pojedinih konkretnih ratova, podržavao neke neopravdane, one koje je vodila Njemačka. Nalazimo da prirodno-pravna shvatanja rata predstavljaju “građansku buržoasku kritiku feudalne misli i prakse”, koja na svom početku “utemeljuje ideju prirodnog prava”.⁹⁰ Slično tome, pojedini autori su grupirali tumačenja rata pod oznakom “biološke teorije”, za koju se kaže da je “veoma prisutna u buržoaskoj literaturi”, a da “njeni zastupnici nastoje da predstave rat kao prirodni biološki zakon

⁸² Citirano prema: Grupa autora, *Teorija o ratu*, VIZ, Beograd, 1981. strana 25.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Leibnitz Gittfried (1646. –1716.), njemački filozof i matematičar.

⁸⁵ Rudolf Steinmetz (1862. – 1940.), holandski sociolog.

⁸⁶ Isto, strana 26.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Georg Fridrih Hegel (1770. – 1831.), njemački filozof.

⁸⁹ Grupa autora, *Teorija o ratu*, (već citirano), strana 27.

⁹⁰ M. Ibrahimpašić, citirano, strana 30.

u životu naroda”.⁹¹ Pisci čije teorije pojedini sociolozi svrstavaju u “biološku teoriju o ratu”, dijele njihove stavove na dvije osnovne grupe u skladu s njihovim razumijevanjem pojma “prirodno stanje”, osobito kad je riječ o odgovoru na pitanje: Koje su to prirodne osobine ljudi?⁹²

U prvu grupu kritičari ubrajaju one autore koji u osnovi ljude podrazumijevaju bićima koja se krvoločno odnose jedna prema drugima, a u drugu grupu autore koji čovjeka razumijevaju prirodno dobrim, “**stvorenim za harmoničan život**”. Predstavnikom prve grupe proglašen je **Tomas Hobs**.⁹³ Čini se dijelom nepravednim, kako se najčešće u literaturi razumijeva Hobsovo tumačenje rata, promatrati njegova stajališta isključivo kroz formulu kako je “**čovjek čovjeku vuk** - (homo homini lupus)”. Nepravednim stoga što nečije, pa i Hobsovo filozofsko tumačenje odnosa među ljudima, odnosa u ljudskom društvu, do države, nije moguće iskazivati samo u nekoliko riječi, kroz jednu sentencu, ali i iz razloga što je to krajnja njegova opaska u iskazivanju potrebe za stvaranjem jake države kao ljudske zajednice u kojoj će se vladati po zakonima, a ne samo po principu jačega. Hobs upravo polazi od prevashodne postavke da su “**ljudi po prirodi jednaki**”, a završava onom kako je “**čovjek čovjeku vuk**” i po tome se uvjetno može svrstati u autore “bioloških teorija”. Osnovni uzrok nepovjerenja među ljudima Hobs je upravo vidio u **prirodnoj jednakosti ljudi** koja, zbog želje za posjedovanjem iste stvari koju dvojica istodobno ne mogu imati, dovodi do neprijateljstva među njima. Krajnji izraz tog nepovjerenja je rat, koji dolazi onda kada se ono ne može prevazići “**razumnim načinom**”. **Udariti prvi i silom štititi svoju sigurnost**, sve dotle dok neprijatelj više ne bude moćan da ugrožava, je po Hopsovom sudu, jedan od uzroka rata. Drugi proizilazi iz želje za **uživanjem i potvrđama svoje moći** u “osvajачkim djelima”. Svađalačkoj čovjekovoj prirodi Hobs je vidio tri uzroka: “prvo, **takmičenje**; drugo, **podozrivost**;

⁹¹ *Teorija o ratu*, citirano, strana 27.

⁹² M. Ibrahimpašić, citirano, strana 30.

⁹³ Tomas Hobbes (1588. – 1679.), engleski filozof.

treće, **slava**".⁹⁴ Prvi navodi ljude da vode **rat radi dobiti**, drugi da **sebe osiguraju**, a treći **radi ugleda i slave**. Naposljetku, Hobs je iz prethodnih naznaka izveo i zaključak po kojemu je neizbježan **rat protiv svakog izvan uređenih država**. Ovim je aludirao na građanski rat koji je propratna forma sukoba u društvima u kojima nema prava, samim time ni pravde. U strasti koje **čovjeka nagone da teži miru**, Hobs je ubrajao **strah od smrti**, želju za stvarima koje život čine udobnim, one koje se radom mogu priuštiti. Prema tome, u direktnu vezu je doveo osnovni **zakon prirode, težiti miru i održavati mir, sa najvišim pravom prirode, braniti se svim mogućim sredstvima**.⁹⁵

⁹⁴ Tomas Hobs, *Levijatan*, Kultura, Beograd, 1962. strana 167. (Simbolika naslova Hobsova djela proističe iz općeg značenja: *levijatan* - strašna i golema biblijska morska neman; zvijer, zloduh uopće; *preneseno*: nešto ogromno, gigantsko, sablasno; ali i: u nekim jezicima stroj za uklanjanje nečistoće iz vune; citirano prema: Klaić B., Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1985.)

⁹⁵ Interpretirajući Hobsov srtukturalizam, Michael W. Doyle piše : "Hobbesov 'Leviatan' je raskrstio sa makijavelističkim fundamentalizmom i počeo potpuno novu verziju realizma, strukturalno gledište koje vidi međudržavnu anarhiju kao glavni uzrok stanja rata. On je dao i dvije ključne osnove koje su nedostajale tradicionalnom strukturalizmu (ili koje je strukturalizam ranije zanemario). On objašnjava zašto države treba i tretirati kao racionalne jedinstvene aktere, uprkos svim njihovim razlikama; On objašnjava zašto se međunarodna anarhija može smatrati stanjem rata, uprkos različitim motivima država i njihovim odnosima. On oboje ovo ostvaruje uzimajući u obzir ljudsku prirodu i prirodu države...". Doyle dalje konstatira: "Za teoretičare međunarodnih odnosa, Hobbesovo najvažnije dostignuće jesu njegove sistematične i kompletirane osnove za ono što je danas dominantan model međunarodne teorije, strukturalnog realizma.... Umjesto da samo predpostavlja, on objašnjava **zašto anarhija vodi u stanje rata**, objašnjavajući zašto u stanju anarhije propada povjerenje među državama, **zašto sigurnost i saradnja nestaju u anarhiji.....**". Na drugom mjestu Doyle piše: "Pod terorom stanja rata, mi prihvatamo stvarati Leviatana, 'umjetnog čovjeka'. Ljudi i njihova dobra, Hobbes kaže da su njegovi mišići, vlada je njegova glava, nagrade i kazne su njegovi nervi, zakoni i princip jednakosti su mu razum, a suverenitet njegova duša... **Leviatan je tako potpuno suveren, on upravlja sam sobom...**" (Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace*, W. W. Norton & Company, New York, London, 1997., strana 111-112)

Nasuprot objašnjenja da je rat “prirodno stanje”, izraz ljudske prirode, često se citiraju riječi **Rusoa** po kojima rat nije izraz “prirodnog stanja”, nego je “**upravo posljedica narušavanja ljudske prirode**”.⁹⁶

Biologističko - organskim shvatanjem suštine rata, pojedini analitičari proglašavaju stavove autora koji podrazumijevaju “društvo biološkim organizmom i pri tome društvene zakonitosti nekritički tumače kao biološke zakonitosti”.⁹⁷ Isti autori, u predstavnike biologističko-organskog shvatanja rata ubrajaju **Spensera**, koji je govorio o dva tipa društva: **vojnom kao nižem i industrijskom kao višem društvu**. Ovo drugo će, prema tome, na svom višem stupnju dovesti do razvoja demokratskih ustanova i preko njih do potpunog nestanka rata. Zbog ovakvih stajališta, Spenseru se ne prigovara “na najgrubljem vidu biologizma u sociologiji”.⁹⁸

Pokušaji da se učenja o konfliktima i ratu i njihovim uzrocima grupišu po svojem karakteru, dovela su do toga da se **Darvinovo**⁹⁹ tumačenje prirodnog odabiranja “prenese” i na ljudski rod i proglasi: a) **socijal-darvinističkim shvatanjem rata**¹⁰⁰ ili, b) **teorijom “borbe za opstanak”**.¹⁰¹

I u jednom i u drugom pokušaju se prigovara autorima da su “mehanički” primijenili Darvinovo učenje o borbi za opstanak na društveni život, odnosno, da su biološke zakonitosti o prirodnom odabiranju u životinjskom svijetu pokušali proglasiti zakonitošću važećom i u ljudskome društvu. Među najekstremnije predstavnike socijalnog darvinizma ubrojani su **Gumplovič**¹⁰² i **Štajnec**. U tu svrhu se navodi tvrdnja Gumploviča da se borba za opstanak među

⁹⁶ Vidjeti, M. Ibrahimpašić, citirano, strana 31.

⁹⁷ Isto, strana 32.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Charles Darwin, (1809-1882), engleski prirodnjak, osnivač učenja o evoluciji biljnih i životinjskih vrsta.

¹⁰⁰ Vidjeti, M. Ibrahimpašić, citirano, strana 32.

¹⁰¹ *Teorija o ratu*, citirano, strana 28.

¹⁰² Ludwig Grumplowix (1838. – 1905.), poljski sociolog.

ljudima očituje kroz “želju za povećanjem sredstava za opstanak”, ili analogno tome, kazivanje Štajnmeca da je u “borbi za samoodržanje” čovjek najprije “morao da se bori protiv prirode, zatim protiv životinja, i najzad protiv samih ljudi”.¹⁰³

Rasističko učenje o ratu je u već navedenoj literaturi proglašeno “najgrubljom biološkom teorijom o ratu”, koja prije svega proizilazi iz ideja o “višim” i “nižim” rasama. To podrazumijeva rat kao sredstvo kojim viša rasa “poboljšava svoju krv, rasnu čistoću” i uvažavanje isključivo prirodnih svojstava ljudi (“krvi, rase i zemlje”).¹⁰⁴ Fašistička ideologija¹⁰⁵ je po ovom principu svrstana u teorije o “višim i nižim rasama”, odnosno u rasnu teoriju o ratu. U tom kontekstu se citira podjela čovječanstva u tri velike grupe:

- a) rase koje utemeljuju kulturu;
- b) rase koje nose kulturu;
- c) rase koje razaraju kulturu.

U prvu grupu su uvršteni arijevci (Nijemci), u drugu azijati (Japanci i Kinezi), a u treću Židovi i ostali narodi.¹⁰⁶ Interpretira se Karl Valentin Miler, za kojeg se kaže da je u svom učenju uveo upravo kategorije “podčovjeka” i “savršenog čovjeka”.

Po rođenju su ljudi predodređeni u jednu od ovih kategorija i nikako “podčovjek” ne može postati “savršenim čovjekom”.¹⁰⁷

¹⁰³ Isto, strana 29.

¹⁰⁴ M. Ibrahimpasić, citirano, strana 33.

¹⁰⁵ **fašizam**; *lat. fascis* - svežanj, snop šiblja sa sjekirom u sredini, koji su liktori nosili ispred konzula u starom Rimu kao znak vrhovne vlasti; Italijanski fašisti su dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća *fascis* uzeli za svoj simbol i po njemu se nazvali. (Klaić Bratoljub, Rječnik stranih riječi, Nakladni Zavod MH, Zagreb, 1985.) Sudeći po ovome, fašistička ideologija je u pokušaju pokoravanja većih teritorija svijeta vojnom silom, htjela i u nazivu, po fascisu – simbolu snage, zanoviti Staro rimsko carstvo i iskoristiti tradiciju vladanja iz njegova vremena, u pogledu uspješnosti i dugovječnosti ovoga carstva.

¹⁰⁶ *Teorija o ratu*, citirano, strana 30.

¹⁰⁷ Isto.

Zanimljivim se čini primijetiti da su autori podijeljeni oko pojedinih filozofskih stavova Ničea,¹⁰⁸ čak i oko njegova cjelovitog filozofiranja. Prvu grupu čine oni koji ovog autora, po mnogim njegovim stajalištima razumijevaju ideologom rasističkog shvatanja suštine rata. U drugoj grupi su autori koji poriču bilo koju vezu Ničeove filozofije sa onim šta je poslije njegove smrti, od njegovoga djela, upotrijebila politika njemačkog nacionalsocijalizma. Analizirajući Ničeova djela “**Tako je govorio Zaratustra**”¹⁰⁹ i “**Volja za moć**”, nerijetko nailazimo na kontraverzne stavove. S jedne strane, to su doista stavovi kroz koje autor kao rijetko ko drugi **veliča rat**: “**Svoga neprijatelja treba da potražite, svoj rat da vodite... treba da volite mir kao sredstvo za nove ratove. I kratak mir više nego dug**”, ili “Ja vam kažem: **dobar rat osvješćuje svaku stvar**. Rat i hrabrost su učinili više velikih stvari nego ljubav prema bližnjima”.¹¹⁰ Na istim stranicama, Niče iznova poziva na borbu, proglašivši svaki rat dobrim “koji opravdava svaku stvar”. Ničeova “Volja za moć” obiluje apstrakcijama i filozofskim konstatacijama, poput ove: “Revolucija, pometnja i nedaća čitavih naroda od manje je važnosti... nego nedaća velikih pojedinaca... Većina ljudi nema prava na život, nego su nesreća za više ljudi”.¹¹¹ U kojoj mjeri su ovo riječi koje iznad svega stavljaju nacionalne vođe? Kako razumjeti Ničea kad kaže “**Ja se radujem militarističkom**¹¹² **razvitku Evrope...** i unutarnjim anarhičnim prilikama, prošlo je doba mira... koji je Galijani preokrenuo devetnaestom vijeku. Lična muževna valjanost, tjelesna sposobnost opet stiže vrijednost... **ishrana sadrži više mesa...**”¹¹³ Jesu li to samo lucidne pretpostavke budućih

¹⁰⁸ Fridrih Niče (Friedrich Nietzsche; 1844-1900), njemački pisac i filozof.

¹⁰⁹ *Zaratustra* (grčkim imenom Zoroastres), staroiranski propovjednik i filozof (između 7. i 6. v.p.n.e.) osnivač staroperzijske vjere (mandaizam), koja naučava dulizam, tj. borbu Dobra i Zla (Klaić, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1985.).

¹¹⁰ Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, BIGZ, Beograd, 1989., strana 82.

¹¹¹ Niče, *Volja za moć*, Prosvjeta, Beograd, 1972., strana 44.

¹¹² **militarizam** (Lat. *miles, militis* - vojnik), politika naoružavanja i pripremanja za rat, politika osobitog naglašavanja vojnog faktora u organizaciji države i društva, prevlast vojske nad civilnim organima državne vlasti (Klaić, citirano). Dodaćemo, preciznije: **podređivanje svih djelatnosti društva vojnim pitanjima.**

¹¹³ Isto, strana 51.

događaja u dvadesetom vijeku...? Primjećujemo iz ovih navoda aluzije ka Ničeovom pojmu “nadčovjeka” apostrofiranog u posebnom kontekstu: “I Zaratustra se ovako obrati narodu - ja vas učim nadčovjeku. Čovjek je nešto što valja prevazići... Nadčovjek neka bude smisao Zemlji” Iz ovih i drugih opservacija Niče se prigovara na autorstvu fašističkog “ibermenša”. Poput teoretičara koji u prvi plan ističu ljudsku sličnost životinjskoj prirodi, on se “tješi” što je “**priroda čovjekova zla**”. **Po njemu “to zajamčuje snagu”**.¹¹⁴ Primjetno je i Ničeovo “biologističko - rasističko” poimanje porijekla, u stavu gdje kaže da “postoji samo plemstvo po rođenju, po krvi”, a govore o “aristokratama duha” pripisuje “častoljubivim Jevrejima”, tvrdeći da “sam duh ne oplemenjuje”. **To što prethodno stvara “oplemenjeni duh” je krv**. U nedogled bi odveli slični citati. Na drugoj strani, rijetko je netko sa toliko sarkazma pisao o državi, a znano je da centralizirana država, osobito ona poput nacional-socijalističke Njemačke počiva prvenstveno na militarizmu.¹¹⁵ Tumačenjem ljudske volje za moć, Niče negira autore iz okvira biologizma u pogledu njihovih stavova o važnosti prirodnih nagona u tom procesu: “Filozofi treba da dobro razmisle prije nego li uzmu nagon za održavanjem, kao osnovni nagon organskog bića. Živo biće nadasve traži da da oduška svojoj snazi: održanje je samo jedna od posljedica tog izliva”.¹¹⁶ Govoreći o hijerarhiji kao rangu moći, Niče konstatira da su: “**rat i opasnost pretpostavka da izvjestan rang sačuva svoje uvjete...**”.¹¹⁷ Jedan od općih njegovih zaključaka koji upućuje na uzroke rata kaže da se: “**Volja za moć specijalizira kao volja za ishranom, za svojinom, za oruđima, za slugama (poslušnicima) i gospodarima... Jača volja upravlja**

¹¹⁴ Niče, *Volja za moć*, citirano, strana 49.

¹¹⁵ U odjeljku “O novom idolu”, Niče je pisao u “Zaratuistri”: “Državom nazivamo ono stanje kad su svi ispijači otrova, i dobri i loši; državom nazivamo kad svi gube sebe same, i dobri i loši; državom nazivamo ono stanje kad se sporo samoubistvo svih - naziva “životom”. Ili: Država se zove najhladnije od svih hladnih čudovišta. Hladno i loše, i ovaj loš gmiže iz njenih usta - “Ja država, ja sam narod... Gdje prestaje država... zar ne vidite dugu, zar ne vidite mostove nadčovjekove.”

¹¹⁶ Niče, *Volja za moć*, Prosveta, Beograd, 1972., strana 94.

¹¹⁷ Isto, strana 104.

slabijom".¹¹⁸ Na jednom mjestu, bez ikakvog predteksta ili obrazloženja, Niče je pisao: "Naoružanje naroda znači na kraju naoružanje gomile".¹¹⁹ Pretpostavka je da ova konstatacija predstavlja protest protiv marksističke maksime o "naoružanom narodu", kao najsvrsishodnijem obliku organizacije odbrane društva (o čemu će biti riječi). U predgovoru Ničeovom djelu: "Tako je govorio Zaratustra", Danko Grlić je ustvrdio da Nitzscheova filozofija nosi u sebi latentnu opasnost da bude - čak i u originalu, pa i s dobrim poznavanjem cjeline opusa - potpuno krivo, neadekvatno čitana, savjetujući filozofima da ne čitaju interpretacije o njoj namjesto nje same. Još za njegova života, Ničeova filozofija je nailazila na oštra joj protivljenja. Te kontraverze je sam autor htio otkloniti kazavši: "Moji su neprijatelji postali moćni i mojem su učenju dali tako nakazan lik da se i moji najdraži moraju stidjeti darova koje im dadoh".¹²⁰

Na temelju ekonomističkog učenja **T. R. Maltusa**¹²¹ i njegove "**populacione teorije**", iskazane prvenstveno u "**Eseju o načelima stanovništva**", formirano je u teoriji i **maltuzijansko shvatanje rata**, koje podrazumijeva i teorijska stanovišta Maltusovih sljedbenika, ali i stavove pojedinih autora prije njega. Suština Maltusova učenja o porastu stanovništva sastoji se u tvrdnji da čovjekova vrsta raste kao brojevi **1, 2, 4, 8, 16, 32, 128, 256...** (što predstavlja **geometrijsku progresiju**), a sredstva za život (prvenstveno hrana) po nizu **1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9...** (**dakle, po aritmetičkoj progresiji**). Time bi u određenom vremenu ova dva odnosa bila 256:9, a za dvije hiljade godina razlika se ne bi mogla mjeriti. Na temelju ove tvrdnje, Maltus je proglasio i **dvije vrste prepreka za sprječavanje porasta ljudske populacije**, kako bi se ujednačili porast stanovništva i proizvodnja sredstava za život.

¹¹⁸ Isto, strana 62.

¹¹⁹ Isto, strana 46.

¹²⁰ Iz pogovora D. Grlića, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., strana 309.

¹²¹ Malthus Tomas Robert (1766. – 1834.), engleski ekonomist i sveštenik.

Preventivne prepreke se odnose na bračni život i moralno obuzdavanje (vanbračni seksualni odnosi i prostitucija), što treba prerasti u kontrolirano rađanje djece kroz sklapanje braka u zrelijim godinama, seksualnu suzdržanost itd. **Pozitivnim preprekama su proglašeni** faktori koji doprinose skraćivanju prirodnog toka ljudskog života: **ratovi, glad, kuge i ostale epidemije**. Razmatrajući stanje ljudske populacije na različitim meridijanima, pa i Evropi, Maltus je ustvrdio da su među pastirima Sjeverne Evrope ratovi i glad bili osnovne prepreke koji su njeno stanovništvo zadržavale na oskudnim i ograničenim sredstvima za život. Štaviše, autor je ustvrdio da su evropski narodi ratovali, jer su voljeli ratove, a ovu “čistu i nesebičnu ljubav prema ratu i smjelosti, čovjek je povećavao pod pritiskom, navalom pojedinih neprijatelja, željom za blažom klimom, ili drugim uzrocima”.¹²² U svojoj analizi “principa stanovništva”, pa i ratu kao “pozitivne” prepreke u porastu ljudske populacije, Maltus na više mjesta i sam upada u kontraverze, koje ga dijelom demantiraju i to upravo kroz primjere koje navodi na evropskom tlu. Riječ je o Norveškoj za koju kaže da kroz cijeli XVIII vijek nije ratovala, a klimatski uvjeti su sprječavali velike epidemije. Time je i smrtnost u ovoj zemlji bila mnogo manja nego li u mnogim drugim državama, a stanovništvo ipak nije rapidno raslo. Slično stanje je opisano u Švedskoj i Švicarskoj, državama koje su i do našeg vremena, u odnosu na druge u Evropi najmanje ratovale.

Za geopolitičku teoriju¹²³ se kaže kako joj je polazna postavka: “Da je politika organiziranja određenih društvenih zajednica (prema tome i država) određeno geografskom sredinom - tlom na kome živi dotična zajednica, njegovom veličinom, sastavom tla, geografskim položajem i granicama sa susjednim državama”.¹²⁴ Navodi se

¹²² Maltus, “Essey on Population”, Book I, strana 44. (Citirano prema: Planiranje porodice i njegovi društveno-politički aspekti, Nevenka Petrić, Doktorska disertacija, 1979. Fakultet političkih nauka, Sarajevo).

¹²³ Navodi se da je teorija dobila ime po geopolitici, nauci o uticaju prirode jedne zemlje i njene društveno-ekonomske, političke i društvene nadgradnje na historijski razvoj jedne nacije i na njen međunarodni položaj. Stoji također da je osnivač ove teorije Rudolf Kelen (Teorija o ratu, citirano, strana 32.)

¹²⁴ Isto, strana 32.

također da ova teorija uzroke rata vidi u “nedovoljnom životnom prostoru”. Prema istim izvorima, “cjeloviti” razvoj ovoga teorijskog stajališta se pripisuje njemačkom geografu **Racelu**, prema čijem sudu je “osnovni opći zakon na zemlji, **borba za životni prostor**”.¹²⁵ U kontekst geopolitičke teorije o ratu stavljaju se uzroci dva svjetska rata i polazne doktrinarne postavke njemačkoga i drugih fašizama i neofašističkih opredjeljenja.

Rijetki su autori koji su proučavali rat, a da nisu analizirali djelo “**O ratu**” **K. F. Klauzevica**.¹²⁶ Međutim, nasuprot težnji da se različita, odnosno slična stajališta o ratu ponekad i bez osnova, svrstaju u neku od teorija, stavovi koje je Klauzevic iskazao u svom djelu se obično razmatraju izdvojeno i citiraju najčešće s pietetom i uvažavanjem, kao sudovi trajnijeg i objektivnog karaktera. To se, prije svega, odnosi na definiciju rata sa stajališta politike. Primjetno je da se djelo “O ratu” sastoji iz dva osnovna dijela. U prvom su opći stavovi o prirodi rata i teoriji o ratu, dok se autor u drugom dijelu na, moglo bi se reći, najseriozniji način u historiji nauke do svog vremena bavi **strategijom i taktikom, odnosno borbom**. U pokušaju da izbjegne publicističku definiciju rata, Klauzevic u vezu dovodi tri pojma: **rat, silu i politiku**. Rat smatra “**aktom sile da protivnike prinudimo na potčinjavanje našoj volji**”.¹²⁷ Time se sila označava “**sredstvom**”, a nametanje neprijatelju svoje volje “**ciljem**”. Iako smo i kod drugih autora nalazili sudove u vezi rata i politike (npr. Aristotel, dakle još p.n.e.), nigdje tako decidno kao kod Klauzevica nije preciziran odnos ova dva pojma, niti međuzavisnost pojava i djelatnosti koje oni definiraju. “**Rat je dakle politički akt**”, tvrdio je autor, akt, kojeg izaziva samo “**politički uzrok**”.¹²⁸ I danas je općeprihvaćena njegova uža definicija po kojoj je: “**Rat samo produženje politike drugim sredstvima**”.¹²⁹ Na temelju ove

¹²⁵ Isto, strana 32.

¹²⁶ Karl fon Klauzovic, (1780-1831) pruski general i teoretičar rata.

¹²⁷ Klauzevic, *O ratu*, Geca Kon (štamparija Gregović), Beograd, 1939., strana 67.

¹²⁸ Isto, strana 81.

¹²⁹ Isto, strana 82.

maksime, Klauzevic ne dozvoljava da se rat razumijeva “nezavisnom stvari”, nego “**političkim instrumentom**”. U tom svojem toku, tvrdi autor, **samo se prividno politika udaljava od rata**. Nedvojbeno je da rat utiče na politiku, odnosno na događanja na bojnopolju, ali i da politika ispoljava snažan uticaj na rat, cijelim njegovim tokom. Važno je naglasiti još jednu autorovu tezu, po kojoj je rat u svome pravom značenju - **borba**, jedino “aktivno načelo u složenoj radnji koja se u širem smislu naziva ratom”.¹³⁰ Najšire određujući rat, Klauzevic ga promatra kao “**čin društvenih odnosa**”, “**sukob velikih interesa koji se krvlju rješava**”. Bez sumnje je to osnovna razlika između rata i drugih društvenih sukoba.¹³¹

Marksistička teorija o društvu, a napose njen dio koji se odnosi na konflikte i rat, je teorija za koju bi se moglo kazati da je u historiji u odnosu na ostala učenja ostavila najdublji trag. Riječ je o njenim tumačenjima u različitim kontekstima i na raznim meridijanima, državama i državnim zajednicama, kao što su: bivši SSSR, bivša SFR Jugoslavija, Kina, Kuba, ostale zemlje bivšeg Varšavskog pakta... Komunističke partije ovih zemalja na čelu sa svojim vođama i vođstvima su, primjereno prilikama, tumačile markstističku ortodoksiju i pokretale društvene procese, najčešće revolucije i kroz rat ili u ratu, osiguravale vlast.

Marksističko shvaćanje i tumačenje rata analiziraćemo djelimično - i samo kroz neke radove Marksa i Engelsa,¹³² ali ne i vođa komunističkih partija (osim Lenjina). Najopćiji Marksov stav je da **rat predstavlja proizvod društvenih protivuriječnosti i sredstvo njihovog rješavanja**, u onoj fazi kada su interesi država ili društvenih grupa (klasa) izraženi do te mjere kada se poseže za

¹³⁰ Isto, strana 129.

¹³¹ Pojašnjavajući prirodu vojne sile i rata kao njenoga osnovnog oblika ispoljavanja, Klauzevic poučava: “**Čovjekoljubive duše mogle bi toliko uobraziti da postoji sredstvo kojim će se neprijatelj vještački razoružati...** Ma kako lijepo izgledalo, ipak tu zabludu treba razbiti, jer u stvarima tako opasnim kao što je rat, upravo su najgore one greške koje proizilaze iz dobrodušnosti”, (citirano, strana 68.)

¹³² Karl Marks (1818. – 1883.), Fridrih Engels (1820. – 1895.).

oružjem i oružanom borbom u njihovom rješavanju. Iz toga slijedi stajalište **o klasnoj suštini rata**. Engels kaže da je određenih sukoba bilo i u prvobitnoj zajednici, ali da je **historija rata istodobno i historija klasnih društava**, što znači da su **ratovi prvenstveno posljedica** antagonizama, sukoba između “**eksploatatora i eksploatiranih**”. U “**Komunističkom manifestu**” stoji da “u mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jedne individue od strane druge individue, ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge... S padom suprotnosti klasa u okviru jedne nacije pada i neprijateljski stav među narodima”.¹³³ Ovaj stav podrazumijeva da su **klasne suprotnosti uzrokom ratova u okviru jedne države - nacije**, ali i onih koji se vode između dviju država. Treća karakteristika marksističkoga tumačenja rata i vojne sile je teorija “**o naoružanom narodu**”, koja podrazumijeva opću obuku u rukovanju oružjem: “Dopuštamo, kao privremenu mjeru, da postoji omanja stajaća vojska koja bi služila kao škola... Svaki građanin treba kraće vrijeme da služi u toj vojsci”.¹³⁴ Naoružavanje naroda naročito se, po ovoj teoriji, preporučuje kao neophodna mjera u zaštiti “**socijalističkog društva**”, što istovremeno podrazumijeva i stvaranje “**nove**” vojne sile, koja ne bi bila samo modificirana buržoaska “**birokratsko-vojna mašina**”. Bio bi to izraz “**diktature proleterijata**” u državi koja će biti predstavnik cijelog društva i sila uz čiju pomoć će se radnička klasa izboriti i **održati u posjedu sredstva za proizvodnju**, u procesu izgradnje komunizma, preko socijalizma, uz revolucionarno ukidanje kapitalizma.

Po Engelsu, historija vojske potvrđuje “**uzajamnu povezanost proizvodnih snaga i društvenih odnosa**”.¹³⁵ To prije svega podrazumijeva neophodnost revolucionarnih preobražaja od strane radničke klase, rušenje sistema stajaće vojske i naoružavanje naroda, jer je vojska “značajna za ekonomski razvitak” u cjelovitom procesu stavljanja pod svoju vlast **sredstava za proizvodnju**. Proglasivši

¹³³ Marks - Engels, *Manifest komunističke partije*, “Forum” Novi Sad, 1980., strana 66.

¹³⁴ Marks - Engels, *Prepiska*, Kultura, Beograd, 1959., Knjiga IV, strana 407. i 408.

¹³⁵ Engels, *Izabrana vojna djela*, VIZ Beograd, 1960., tom II, strana 556.

Prusa Antona Najtharda fon Gajzenena ocem teorije o **narodnom ratu**, Engels je ovaj oblik vojnog otpora prvenstveno nazvao **dobrovoljačkim ustankom** (narodnim ratom) i **partizanskim pokretom**.¹³⁶ Engels je vojsku proglasio organiziranom “zajednicom ljudi koju država izdržava u cilju napadnog ili odbrambenog rata”.¹³⁷ U različitim razdobljima u toku XIX vijeka kod Engelsa je primjetna nedoumica u odnosu na stav o najpodesnijem obliku vojne organizacije. Riječ je o milicijskoj i stajaćoj vojsci, naročito kad je u pitanju klasni interes. Buržoaziju je optužio da velikom stajaćom vojskom militarizira države radi održavanja postojećih klasnih odnosa. Radničkoj klasi je, u prvim fazama njene borbe za vlast, preporučivao formiranje **milicijskog oblika vojne organizacije**, a u očuvanju vlasti nad sredstvima za proizvodnju u “socijalističkoj zajednici”, **kombinaciju milicijske i stajaće vojske**. Njeno jezgro bi činile manje formacije koje bi bile vojne škole za obuku “naoružanoga naroda” i oficirskog kadra za visoke komandne dužnosti. Engelsova nedoumica prvenstveno proističe iz saznanja o napretku u proizvodnji ratne tehnike, zbog koje je “čistoj miliciji odzvonilo”, jer je za obuku u njenom rukovanju oružjem potrebno sve više i više vremena. Još u svoje vrijeme autor navodi da bi se optimalan tip vojne organizacije nalazio negdje između pruskog

¹³⁶ Zadatak “milicijskih trupa”, (partizanskih jedinica-gerile - IB) je “uznemiravanje neprijatelja, kidanje njegovih komunikacija, pljenidba ili uništavanje njegove komore sa hranom, izbjegavanje pravilnih napada i povlačenje u šume i močvare pred masama regularnih vojnika: (Isto.) Zanimljivo je da Engels, pišući o turskoj vojsci i njenim karakteristikama, navodi da do novih neregularnih trupa “Arnauti i Bosanci su bili izvršni partizani (capital guerrillas), ali su isto tako bili odlični i za odbranu utvrđenja.” (Isto, tom I, strana 239.). Poistovjećuju se u teoriji i praksi pojmovi: gerilac i partizan. Gerila (špan. *querilla*-mali rat) etimološki je, dakle, borba samostalnih malih odreda - jedinica. Španjolski gerilci su odigrali veliku ulogu u ratu protiv Napoleona I (1808. – 1814.). Partizanom se naziva (franc. *partisan*) pristaša, pristalica, privrženik, strančar, dakle borac koji obično dobrovoljno pristupa u manje jedinice koje se protiv neprijatelja za oslobođenje domovine bore različitim metodama, nikad ne pristajući na direktne okršaje zbog slabijeg odnosa snaga. U užem smislu, pod pojmom partizan se podrazumijeva i borac za ideje i program neke političke stranke-partije, a u dvadesetom stoljeću prvenstveno komunističkih.

¹³⁷ Isto, strana 20.

(stajaća vojska - IB) i švicarskoga (milicija - IB), zaključivši da se “samo komunistički uređeno i odgojeno društvo može jako približiti milicijskom sistemu”.¹³⁸

U proučavanju marksističke teorije o ratu osobito je važno naglasiti određene stavove **V. I. Lenjina**, vođe komunističke partije Rusije, prve komunističke partije koja je 1917. godine uz upotrebu oružja došla na vlast kroz “Oktobarsku revoluciju”, proglašivši Rusiju, odnosno SSSR, prvom socijalističkom državom. U “Vojnom programu proleterske revolucije”¹³⁹ Lenjin je građanske ratove proglasio “također ratovima”, a svako njihovo poricanje “odricanjem od socijalističke revolucije”. Prema tome, **građanski ratovi** u svakom klasnom društvu su “**prirodni... i neizbježni nastavak, razvijanje i zaoštavanje klasne borbe**”.¹⁴⁰ U istom članku stoji pretpostavka po kojoj “Socijalizam ne može pobijediti istovremeno u svim zemljama”. Njegova pobjeda u jednoj ili nekoliko zemalja će izazvati svjetski proces, u kojem će rat biti “**zakonit i pravedan**” u borbi za socijalizam, za “oslobođenje drugih naroda od buržoazije”. Konačna pobjeda podrazumijeva “**eksproprijaciju buržoazije** (podvukao IB) u cijelom svijetu, a ne samo u jednoj zemlji”.¹⁴¹ Tek bi završetak tog procesa doveo do toga da ratovi postanu “**nemogući**”. Ovih nekoliko Lenjinovih sudova u daljem procesu ideologizacije od strane njegovih sljedbenika i “potrebe klasne borbe” radnika u procesu preuzimanja vlasti ratom, kroz “eksproprijaciju” buržoazije formirali su tezu o nužnosti “izvoza socijalističke revolucije”. Na temelju toga, Sovjetski Savez je od svoga postanka (i poslije Lenjinove smrti) pa do njegova rasula, pod vođstvom KP SSSR-a (Boljševičke partije), umnogome povećavao svoju površinu. Kao posljedica Drugog svjetskog rata su i novoformirane socijalističke zemlje: Poljska, Istočna Njemačka, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska, pa i Jugoslavija, a

¹³⁸ Isto, strana 370.

¹³⁹ Članak je objavljen 1916. god., kao prilog socijaldemokratskom programu o “naoružavanju naroda”.

¹⁴⁰ Lenjin, *Vojna djela*, VIZ, Beograd, 1962., strana 189.

¹⁴¹ Isto.

nešto kasnije Kina, Kuba... **Lenjin je ratove po svom karakteru dijelio na napadačke i odbrambene, odnosno pravedne i nepravedne.** Prvi svjetski rat je proglasio nepravednim - imperijalističkim, u kojem su buržoazije velikih sila pohrlile u novu podjelu svijeta. Na drugoj strani su “revolucionarni nacionalni ustanci”, te “ustanici proleterijata” protiv buržoazije, kao **pravedni - revolucionarni**, koje je autor na nekim mjestima proglasio i **progresivnim ratovima**. Sa stajališta odnosa rata i politike, Lenjin je tvrdio da je “svaki rat nerazdvojno povezan s onim političkim uređenjem iz kojeg proističe”.¹⁴² To je potvrda, ali i dopuna Klauzevicove tvrdnje o tome kako je “**rat produžetak politike drugim sredstvima**”. No, dopuna se sastoji i u tome da je rat **borba za vlast i najvažnije pitanje klasne borbe**, odnosno da politika nije samo državno, nacionalno, nego i klasno pitanje, pa je samim time i **rat prvenstveno izraz klasne borbe i klasnih interesa**.

Na temelju marksističkih stajališta o ratu, ratova vođenih u XX vijeku i onih koji se vode u naše vrijeme, čini se značajnim, između ostalih, navesti kritiku A. Beblera. Prema ovome autoru osnovna manjkavost Marksova i Engelsova (pa i Lenjinova) rasuđivanja o ratu je prvenstveno u njihovom niskom vrednovanju “**nacionalnog činioca**” (u odnosu na klasne interese koji su u XIX vijeku bili izrazito zaoštreni) kao jednog od najznačajnijih u ocjeni uzroka ratova. “Ta Marksova i Engelsova posebnost je izražena i u njihovim raspravama o vojsci”,¹⁴³ kao elementu države, koju su (ova dva autora, Lenjin i ostali njihovi sljedbenici) promatrali prvenstveno kao instrument zaštite interesa vladajuće (u prvom redu buržoaske) klase. Ovaj Beblerov sud se može podrazumijevati i u kontekstu kritike markstističkih projekcija idealnoga tipa vojne organizacije u socijalističkom društvu, koje su se također bazirale na uvažavanju klasnoga uz najčešće **zanemarivanje “nacionalnoga činioca”**.

Nešto obimniju analizu i djelimično kritiku pojedinih stajališta o ratu sačinio je **Pitirim Sorokin**. Nedostatak teorija o socijalnim

¹⁴² Isto, strana 234.

¹⁴³ A. Bebler, *Marksizam i vojništvo*, “Komunist”, Ljubljana, 1977., strana 44.

funkcijama i djestvima rata, ovaj autor pripisuje postojanju dvaju oprečnih stajališta kojima se pokušavaju razjasniti ove korelacije. Prema prvim, rat i borba su pokazali mnoga blagotvorna djestva i glavni su činioci ljudskoga napretka. Prema drugoj vrsti teorija, rat je “pakao” koji ima “razorno djestvo na sve strane socijalnoga života”.¹⁴⁴ Sorokin ove dvije vrste sudova svodi na pokušaje istaknutih socijalnih mislilaca da rat prikažu kroz procjenu o njegovoj koristi, ili štetnosti, odnosno, da li su njegovi uticaji dobri, ili hrđavi po ljudsko društvo. Sa stajališta “odabiranja” (među ljudima - IB), po jednoj teoriji, djelovanje rata je negativno, a po drugoj “ili neutralno, ili pozitivno”. Nosiocima prve grupe, Sorokin je proglasio Spensera, dijelom Darvina, Lapuža i niz drugih autora (Novikov, Nikolaj, Sik, Džordan, Keler, Šarl Žid ...). Kao dokazi ove grupe o negativnom djelovanju rata u pogledu odabiranja, navodi se sljedeće: u vojsku se regrutuju...

- **najpunokrvniji članovi jednoga stanovništva** (najzdraviji jer se fizički zakržljali ne primaju);

- **ljudi u najboljim godinama** (jer se djeca i starci ne primaju u vojsku);

- **najpošteniji** (jer se zlikovci ne regrutuju);

- **umno najzdraviji** (jer se ljudi sa psihičkim mahanama oslobađaju vojske);

Van svake je sumnje da po ovom principu izbora, vojska postaje najmoćniji dio stanovništva jedne zemlje. Slijedi, da se zbog gubitka u ratovanju “istrebljuju” krvno najbolji iz jednog naroda u daleko većem broju u odnosu na malokrvnije članove.

Samim time “rat olakšava nadživljavanje nesposobnih”. Sudeći po tome, rat “potpomaže razmnožavanje slabokrvnih i postaje činilac negativne selekcije i rasnog izrođavanja”.¹⁴⁵ Niz je i drugih negativnih uticaja rata na odabiranje kao što su: ranjavanja, onesposobljavanja, razne seksualne bolesti, epidemije kao njegova posljedica itd. U ovu formulu Sorokin je uvrstio i navode autora, po kojima, se u dugotrajnim

¹⁴⁴ Pitirim Sorokin, *Sociologija*, Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd, 1932., strana 510.

¹⁴⁵ Isto, strana 513.

ratovima smanjuje mogućnost učešća u rađanju najsposobnijih, što također doprinosi “rasnom izrođavanju dotičnog stanovništva”. Krajnja konsekvencija negativnog odabiranja posredstvom rata je po nekim teorijama (Sceck), propast Rima i Grčke kao posljedica gubitka “najbolje narodne krvi” u ratovima i građanskim borbama. Dokaze suprotnih teorija, onih po kojim je odabiranje ratom neutralno ili pozitivno, Sorokin je upotrijebio i kao kritiku ovih prethodnih, o negativnom odabiranju ratom, za koju veli da u njima ima mnogo toga što je tačno, ali da su i neke pretpostavke iz njih “sporne, a neke još treba provjeriti”. Riječ je, prije svega o tome da ratovi koji se vode savremenim sredstvima i “otrovnim gasovima” mogu imati negativan odraz u odabiranju, ali da se to ne može kazati za ratove u “prošlosti”, u kojima je doista opstajao samo jak čovjek. Mimo toga, navode se i drugi argumenti. Jači ljudi imali su veće šanse da sebe reprodukuju (“usljed većeg uspjeha kod žena”), kroz poligamiju, kroz “pravo” jačega, pljačkom itd., nasuprot slabićima i ljudima sa fizičkim i psihičkim mahanama. Kompleksnost problema Sorokin je naglasio i kroz tvrdnju da nadmoćnost inteligencije sve više dolazi do izražaja u ratu, te da “bolji strijelci ubijaju više ljudi”. Još jedan od protivargumenata tezama o negativnom odabiranju u ratu je činjenica da oskudica muškaraca u povoljan položaj stavlja “bolje” žene, dovodi dakle, do “pozitivne” selekcije žena (Đini i Savarinjan). O nemogućnosti upropašćavanja rase posredstvom rata i preuveličavanja gubitaka u borbi, osobito na osnovu gubitaka u francusko - njemačkom ratu, Sorokin je interpretirao Štajnmeca. Prema njegovim tvrdnjama, donekle negativna odabiranja prouzrokovana ratom, potiru pozitivna djeljstva rata. U tu svrhu, upotrijebivši i neka mišljenja Plutarha, Polibija, Aristotela, Makijavelija, Vika i drugih autora, tvrdio je kako je na svojevrsan način negativno i mirnodopsko odabiranje, koje znade voditi regresivnoj selekciji. Mimo borbe među pojedincima, Štajnmece je insistirao na važnosti sukoba među grupama, tvrdeći da je rat oruđe za odabiranje grupa, koje bi bilo nemoguće na drugi način.¹⁴⁶ Analizu teorija o

¹⁴⁶ Štajnmece: “Bez rata cio bi svijet postao podmukao, okoreo i kukavica kao današnji Jevreji”. (Prema Sorokinu, citirano, strana 522.)

“pozitivnom” ili “negativnom” odabiranju u ratu Sorokin je privedo zaključkom da “istina leži negdje po sredini između ove dvije jednostrane teorije”. Sa više sigurnosti je tvrdio da je uticaj rata na zdravlje stanovnika “vjerojatniji”, osobito u dugotrajnim sukobima, s obzirom na to da se u njima uvećavaju pojave epidemija. Sa gledišta budućnosti “rase”, eliminacijom najslabijih elemenata stanovnika pojedini uticaji rata u pogledu odabiranja (osim veneričnih bolesti) mogu biti “blagotvorni”. Pozivajući se na istraživanja iz samo nekih ratova Sorokin je našao da je značajan uticaj rata na rađanje. Na njegovu početku ono pada, a devet mjeseci nakon završetka rata naglo raste (usljed mnogih sklopljenih brakova), da bi godinu ili dvije poslije došlo do stabilizacije procenta rađanja u odnosu na predratno stanje. Uticaj rata na ekonomske pojave Sorokin vidi prvenstveno kao oblik rasipanja bogatstava (kapitala i ljudskih žrtava). Drugo opće djejestvo rata, sa stanovišta ekonomije, se po autoru ogleda u novoj **raspodjeli bogatstava među društvenim grupama i pojedincima istoga društva**. Pored toga razarajućega djejestva rata, Sorokin je analizirao i stajališta pojedinih ekonomista (npr. Sombart), koja upućuju na dva osnovna pozitivna djejestva rata:

- podstrek pronalazačke snage u proizvodnji bogatstava;
- obnova porušenih prostora za (najčešće) neobično kratko vrijeme poslije rata.

Razmatrajući stajališta moralnih djejestava rata, Sorokin je prepoznao mišljenja koja se kreću od najpozitivnije apologije rata do najizrazitije njegove osude. Prema prvima, “rezultati vječnoga mira” bili bi “degeneracija, slabost, lijenost, korupcija”¹⁴⁷ među ljudima, za čijeg predstavnika je imenovao Štajnmeca (Steinmetz, La guerre). Predstavnikom druge grupe naveo je Novikova (Novicow, War), po kojemu je “Rat pribjegavanje gruboj sili, poniženje (degradacija), spuštanje ka životinjstvu koje demoralise pobjednika, kao i pobijeđenog...”¹⁴⁸ Obje ove tvrdnje Sorokin je nazvao “pretjeranima” i istinu ponovo smjestio “negdje između ovih krajnosti”. Razmatrajući

¹⁴⁷ Isto, strana 530.

¹⁴⁸ Isto, strana 530.

uticaj rata na političku organizaciju, Sorokin je interpretirao **Spenserovu teoriju o borbenom (vojničkom) i industrijskom društvu**. Suštinu te teorije prikazao je kroz sljedeće stavove: **rat i militarizam vode proširenju vladine kontrole**, njenoj centralizaciji, **despotizmu**, porastu socijalne stratifikacije, opadanju autonomije i samouprave naroda. Iz ovoga slijedi da “na taj način, **rat i militarizam teže da pretvore društvo u vojsku, a vojsku u narod**”,¹⁴⁹ sud koji predstavlja jednu od definicija militarizma. Sorokin je podržao Spenserove tvrdnje o razlikama između militarizma, društva sa borbenom organizacijom i društva sa industrijskim tipom političke organizacije. Jedan od tipova militarizma, prema tim tvrđenjima, predstavljaju “**despotizmi vojničkih šefova, kraljeva i aristokratskih diktatora**”. Drugi tip militarizacije se ponekad izražava u obliku “**socijalizma, komunizma, diktature proleterijata, ili nacionalizacije**”. Ciljevi i jednog i drugog oblika povojničavanja društva je nastojanje vladara ili “komunističkih vođa” da svoju vlast načine neograničenom, dovedu u što većoj mjeri pod kontrolu nacionalnu industriju i bogatstva, ograniče privatnu svojinu i inicijative itd. Taj proces do krajnjih granica ograničava slobodu личности, **a narod pretvara u vojsku**,¹⁵⁰ što su iskustva iz proučavanja vladavine tadašnjeg režima u Sovjetskom Savezu (između dva svjetska rata).

Stavove autora o uticaju rata na nauku i umjetnost Sorokin je razlučio u dvije skupine. Prvu predstavljaju antimilitaristički pisci poput Dantea (“puna djelatnost cjelokupnog intelekta”, moguća je

¹⁴⁹ Isto, strana 535.

¹⁵⁰ Na taj način, prema Spenseru, “militarizam”, “komunizam” i “socijalizam” su braća. (Isto, strana 537.) (Pišući o vojničkom (pored industrijskog) tipu društva, i navodeći njegove oznake, Spenser je kazao da je evolucija vojničkog tipa društva nužno dovela do podložnosti građana: “Njegov život nije njegov nego je na raspolaganju društvu. Dokle god je sposoban da nosi oružje, građanin nema alternative nego da se bori kad bude pozvan, i ondje gdje je vojnički karakter ekstremno, on se ne smije vratiti pobijeđen pod prijetnjom kazne smrću”. Pojašnjavajući prirodu militarističke vrste društva kazao je da “ta forma društva ne samo da sputava, ona također i prisiljava”, određujući pojedincu što ne smije raditi, ali i što treba da radi: “Ukratko, u vojnom tipu društva pojedinac je u vlasništvu države”. (Interpretirano i citirano prema: Supek R., *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb, 1987., strana 201-202.)

samo “u tišini mira”). Složivši se s Novikovim, naveo je mišljenje po kojem je “**rat odabiranje najgorih**”, jer rat “ruši najkulturnije, a podiže najbrutalnije”. Tu formulu mišljenja, Sorokin je proglasio “savremenom”. Formulaciju drugog, suprotnog ovom mišljenju, pripisao je J. De Mestru, koji je, povodeći se Euripidom i Makijavelijem, kazao da: “Najbolji plodovi ljudske prirode, umjetnost, nauka, velika poduzeća, visoka shvatanja i muške vrline uspijevaju naročito u doba rata”.¹⁵¹ Pobijajući i jedna i druga mišljenja, Sorokin je naveo primjere naroda kao što su Švicarci, Holanđani, Norvežani i Šveđani, koji nisu ratovali (do njegova vremena) u posljednjih stotinu godina, pa ipak njihovi srazmjerni doprinosi nauci i umjetnosti nisu manji nego li drugih naroda i zemalja. Na drugoj strani je naveo primjere po kojima intelekt u ratu igra veliku ulogu, i u naročitom pravcu se napreže do krajnjih granica. Izumi koji su proizvod intelekta u ratu, u mnogome su doprinijeli intelektualnom napretku uopće.

U kontekstu rasprava o uzrocima ratova, naročito kao odgovor na stajališta koja kazuju da je rat proizvod ljudske prirode - nagona u “borbi za opstanak”, **From je pisao da je teza o ratu kao uzroku “ljudske destruktivnosti apsurdna”**.¹⁵² Ovaj je autor proglasio rat institucijom “novoga izuma”, koji je kao i “kraljevstva i birokracija” došao oko 3.000 godina prije nove ere i tada niti danas nije bio “prouzrokovan psihološkim faktorima” (“instiktivnom agresivnošću” - IB), već **željom “kraljeva i birokracije za vlašću i slavom”**.¹⁵³ Prema tome, ni moderni ratovi, kao ni ratovi antičkih država nisu bili uzrokovani nagomilanom agresijom, već “**instrumentalnom agresijom vojnih i političkih elita**”, a tek posljedica ratova je uvećavanje ljudske destruktivnosti u toku njihovog vođenja.

¹⁵¹ Isto, strana 544.

¹⁵² Erich Fromm (1900. – 1980.), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, NOLIT, Zagreb, 1986., strana 34.

¹⁵³ Isto, strana 178.

Znamenita studija **Keneta Valca** “*Čovjek, država i rat*”¹⁵⁴ je jedna od najčitanijih i prevođenih teorijskih analiza iz oblasti međunarodnih odnosa - analize uzroka rata u posljednjih pedesetak godina. Znamenita je po svojoj kvalificiranosti, dubini i metodi analize, koju je Valc razložio preko tri nivoa u poimanju međunarodnih odnosa i uzročnika rata: **prvi nivo je čovjek**, drugi određena država i treći nivo jeste **međunarodni sistem država**. Te “**tri predodžbe**” su istovremeno tri teorijske paradigme relevantnih autoriteta i njihovih stavova. Prva predodžba i prvi nivo teorijske paradigme (kao Međunarodni konflikt i ljudsko ponašanje) temelji se na postavkama uticajnih mislilaca Augustina, Makijavelija, Lutera, Maltusa... i pretpostavkama da su uzroci rata u direktnoj vezi sa čovjekom: “**Lokus dominantnih uzroka rata valja potražiti u ljudskoj prirodi i ljudskom ponašanju**. Ratovi proizilaze iz sebičnosti, iz krivo usmjerenih agresivnih poriva, iz gluposti... Ta ocjena uzroka i sredstava bila je dominantna tema u spisima mnogih ozbiljnih istraživača ljudskoga djelovanja od Konfučija do današnjih pacifista”.¹⁵⁵ U okviru ovih pretpostavki Valc je uočio dva temelja “prve predodžbe”. Prvim dominira neizbježnost rata uzrokovanog ljudskom zlobom, dok drugi aludira na mogućnost prestanka ratova jer se i ljudi mogu mijenjati: “Za pesimiste je mir istodobno cilj ali i utopijski san, no drugi su uzeli za ozbiljnu pretpostavku da je reforma pojedinaca dostatna da dovede do trajnoga mira u svijetu moguća”.¹⁵⁶ “Druga predodžba” pod naslovom: *Međunarodni konflikt i unutrašnja struktura država*, **u fokus uzroka rata stavlja države** pojedinačno i njihovu strukturu, gdje Valc, postavljajući hipotezu koja pretpostavlja reformu država kako bi se smanjili uzroci rata ili čak zauvijek eliminirali, istovremeno propituje: “Koja će nam definicija ‘dobre države’ poslužiti kao standard”? U tom kontekstu, kao instrumenti analize su mu poslužile sublimirane definicije Marksa, Kanta, Vilsona, Hobsa..., kao liberalna stajališta,

¹⁵⁴ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War*, Columbia University Press, New York, prvo izdanje 1954. godine.

¹⁵⁵ Kenneth N. Waltz, *Čovjek, država i rat*, Barbat, Zagreb, 1998., strana 15.

¹⁵⁶ Isto, strana 33.

da bi mu dio zaključka ove “predodžbe” bio sljedeći: “Svijet napućen demokracijama bio bi svijet u miru za svagda, ali su autokratske vlasti ratoborne.... Monarhije su miroljubive; demokracije su neodgovorne i impulsivne, ali iz toga proizilazi da potiču na rat....; kapitalističke demokracije aktivno podupiru rat, socijalističke su demokracije miroljubive...”¹⁵⁷ Ovim sarkazmom Valc je doveo u sumnju svaku vrstu generalizacija, jer i istovjetni ili pak slični državni sistemi “stupaju u rat”, kratko navodeći i primjere, pa i onaj o sukobu Staljina i Tita (Sovjetski Savez i Jugoslavija 1948. godine), kao predstavnika komunističkih partija koje zastupaju “interese radnika”, ili na drugoj strani Njemačke i Francuske i sukob interesa “dviju buržoaskih vlada” (pred Drugi svjetski rat). “Treću predodžbu”, pod naslovom *Međunarodni sukob i međunarodna anarhija*, autor je raspravljao pod sljedećom idejom: “**S tolikim suverenim državama, koje bez nekog sustava nametanja prava, gdje svaka zemlja sama prosuđuje svoje zahtjeve i ambicije u skladu s diktatom vlastitog razuma ili želje - može jedino izbiti sukob, koji ponekad vodi ratu**”¹⁵⁸, dodavši da to nije neka “ezoterična ideja”, nego da ju je davno razotkrio Tukidid, prepoznavši jedan od uzroka rata kada slabiji počinje rat iz straha od jačega. U analizi je koristio spise Tukidida, Makijavelija, Spinoze, Rusoa, Hobsa, Monteskijea, Kanta i drugih autora, zaključivši da je “**mir primarni cilj samo maloga broja ljudi i država**”, jer “da je on primaran cilj čak i jedne države, ta bi država mogla imati mir u bilo koje vrijeme -jednostavno na taj način da pristane na predaju”.¹⁵⁹

“Treću predodžbu” kao svjetsku anarhiju koja opisuje stanje svjetske politike i omogućava procjene odnosa rata i mira, Valc je označio važnom, ali i nedostatnom ako ne uvaži prvi i drugi nivo analize, prvu i drugu predodžbu, odnosno čovjeka i njegovu prirodu i svaku državu i njenu unutarnju strukturu u opisu svjetske politike i uzroka rata i mira.

¹⁵⁷ Isto, strana 102.

¹⁵⁸ Isto, strana 135.

¹⁵⁹ Isto, strana 203.

Rajt Mils je pisao da su većina nacija (misleći prvenstveno na teritorijalno - državno zaokruživanje nacija, pa time i Sjedinjene Države Amerike) nastale ratom ("silom i nasiljem"). Dešavalo se to u ono vrijeme "kada nije izgledalo da rat predstavlja dominantnu pojavu ljudskoga društva".¹⁶⁰ Prema njegovu tumačenju, mir postoji zahvaljujući tome što je sila nacionalno centralizirana. S druge strane, upravo **nacionalne države predstavljaju "primarni uzrok savremenih ratova"**. Misleći na savremene ratove koji se vode ili će se voditi najmodernijim naoružanjem (do nuklearnoga) **Mils rat proglašava "totalnim"**, pa je time i **"ideja pobjede postala idiotska"**. Elite vlasti su, kako kaže, nerijetko opsjednute "vojnomo metafizikom" (misleći prvenstveno na SAD i bivši SSSR u vrijeme poslije Drugog svjetskog rata) po kojoj je **čitava "svjetska realnost definirana vojnim izrazom"**.¹⁶¹

Jedna od suvremenih, obimnih i zapaženih analiza teorija o ratu i miru jeste studija **Majkla W. Dojla** *Načini rata i mira*¹⁶² Ovaj autor je u program svoga istraživanja uveo dvije skupine varijabli i po osnovu njihove matrice ukrštanja pokušao proučiti sličnosti i razlike pojedinih teorija svrstanih po filozofsko - teorijskim pravcima i kroz djela njihovih stvaralaca. S jedne strane su kategorije teorijskih pravaca : **realizam, liberalizam i socijalizam**, a na drugoj strani su varijable: **čovjek, država, rat**. Za drugi nivo analize Dojl je koristio teorijske stavove konkretnoga autora i sljedeće varijable: **ljudska priroda, (domaće) društvo, međudržavni (međunarodni) sistem**. Za interpretaciju **realizma, liberalizma i socijalizma**, autor se opredijelio iz razloga što su ovo, kako kaže "tri moguće kombinacije normativnih i kognitivnih gledišta na svijet", koji nisu jedini, **"ali su tri klasična izbora čije je globalno natjecanje oblikovalo dvadeseto stoljeće"**.¹⁶³

¹⁶⁰ Rajt Mils, *Elita vlasti*, Kultura, Beograd, 1964., strana 228.

¹⁶¹ Rajt Mils, *Znanje i moć*, Savremena administracija, Beograd, 1966., strana 126.

¹⁶² Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace*, W. W. Norton & Company, New York & London 1997. (Za ovu priliku korišteno je originalno izdanje, dok su dijelovi teksta i citati u prijevodu Turčilo Lejle, saradnika Fakulteta političkih nauka u Sarajevu)

¹⁶³ Isto, strana 26-27.

Za gledišta **realizma**, Dojl tvrdi da su nastala “pod uticajem drevnoga historičara Tukidida, koji je pisao prije 2500 godina. Makijaveli u 16, Hobs u 17. i Ruso u 18. stoljeću dali su osnovu savremenoga realizma”.¹⁶⁴ Osnovno obilježje teorija ovih autora se sastoji u mišljenju da je “politika ograničena” stanjem rata (‘džungle’), jer priroda ljudi, karakteristike država, te struktura međunarodnoga poretka (ili svetroje zajedno) dozvoljavaju da se jave ratovi “što od država, usljed opasnosti iziskuje vođenje ‘realne politike’”.¹⁶⁵

Osnove **liberalizma** počivaju na “Makijavelijevom viđenju republikanizma”, razvijajući se kroz Lokovo (Džon Lok – IB) “**viđenje vlade slobodnih pojedinaca koji brane pravo i imovinu**”, te u 18. stoljeću, kako navodi Dojl “liberalnim komercijalizmom, koji naglašava važnost slobodnog tržišta”.¹⁶⁶ Stajalištu realizma o politici kao “džungli”, suprotstavljen je liberalni stav o svjetskoj politici kao kultiviranoj “bašči”, koja “**kombinira stanje rata sa mogućnošću stanja mira**”. Dojl je označio Kanta (Immanuel) nosiocem ideje liberalnoga internacionalizma, čiji je liberalni republikanizam, kako kaže, krajem 18. stoljeća “povezao tržište i republikanske institucije, reafirmirajući osnove liberalne politike”,¹⁶⁷ kao kreaciju moderne teorije o individualnoj odgovornosti.

Socijalizam, odnosno “**marksističku socijalističku međunarodnu teoriju**” Dojl je označio najbolje definiranom “modernom tradicijom” (u odnosu na predhodne dvije: realizam i liberalizam). Prepoznao je u dijalogima Marksa, Engelsa i ostalih socijalista, od Lenjina, Staljina, Maoa “do današnjih interpretatora kanona”, osnovnu ideju i njen teorijski okvir prema kojem je “svjetska politika i međuklasna solidarnost kombinirana sa međuklasnim ratom unutar i izvan državnih granica”.¹⁶⁸ Konstatirao je također njihovo deskriptivno

¹⁶⁴ Isto, strana 18.

¹⁶⁵ Kratka analiza Dojllove sinteze je u cilju paradigmi, dopuna i boljega razumijevanja već ranije naznačenih stavova pojedinih autora.

¹⁶⁶ Isto, strana 18-19.

¹⁶⁷ Isto, strana 19.

¹⁶⁸ Isto, strana 20.

slaganje sa liberalima u tome da “domaći interesi definiraju spoljnu politiku i politički karakter države”, dok su neslaganja duboka i vidna u domenu samih unutarnjih odnosa u državi: liberalnom stajalištu po kojemu je “politika države pitanje konsenzusa domaćeg političkog režima, koji onda determinira vanjsku politiku”, suprostavljen je stav socijalista “o, ratu, između klasa koji se odvija unutar i izvan državnih granica”.

U istraživanjima Doyl se poziva na tri distinkcije koje je razlučio kao: **interese**, **identitete** i **institucije**, jer osiguravaju prostor za teorijski pluralizam tri prihvaćena savremena teorijska postupka proučavanja uzroka mira i rata i to Džona Herza, Keneta Valtza i Martina Vigta. “Ako želimo da nam naša međunarodna teorija (teorije o konfliktima - dodao IB) pomogne u interpretaciji historije, šta naša teorija treba da učini?” Pita se Doyl, a odgovor sublimira u tri nivoa. U prvome je istakao potrebu spoznaje značaja “takmičarskih strana - unutar i između pojedinaca i država”, naglasivši kompleksnost motivacija lidera i drugih pojedinaca kroz determinante **vrijednosti i interesa**, koje izražavaju **moć, profit i prestiž**, a preko njih se testiraju takmičenje i saradnja sa drugim zemljama i njihovim liderima. Drugi nivo važnosti teorija je što bi trebale biti u stanju interpretirati odnos “prema prijetnjama i mogućnostima, odražavajući i interes i institucije”, uz odgovor na pitanje razlika u prijetnjama unutar i između država. Odgovori na pitanja iz predhodna dva nivoa, neminovno pokreću “pitanje **identiteta (ko smo)**”, jer pogled na svijet određuje “**ono što jesmo**”. To je, kako kaže, fundamentalni značaj teorija, koji se zapravo sastoji u pokušajima objašnjenja razlika među nacijama, građanima, klasama, zbog čega “**nedostaje globalni svjetski poredak**”.

Doyl je, poput mnogih autora, naglasio razliku između idealističkih i realističkih teorija. Interpretirajući i citirajući “klasičnu kritiku idealizma” Džona Herca¹⁶⁹ i njegova “tri oblika

¹⁶⁹ Riječ je o djelima Johna Hertza, *Idealistički internacionalizam i dilema sigurnosti*, 1950., i *Nacionalna država i kriza svjetske politike*, 1976.)

utopijskog internacionalizma: Mazzinianski nacionalizam, Marksov socijalistički internacionalizam i Kobdenitov komercijalni pacifizam”, preuzevši njegov stav o **“dilemi sigurnosti”**, kao dilemi svih država. Riječ je, naprosto, o realističnim upozorenjima u pogledu nepovjerenja među državama (**“i vječitom začaranom krugu - sumnja, protivsumnja, trka u naoružanju i na kraju rat”**) koja se suprostavljaju idealima “o svijetu slobodnih nacija, oslobođenju radničke klase ili tržišnom kapitalizmu”. Doyl se složio sa Hercovom spoznajom o mogućnosti transformacije realizma u “ideološku glorifikaciju moćne politike” (kao u slučaju nacizma), uz konstataciju o potrebi razlikovanja više varijanti realizma, “od makijavelizma, preko Hobsa, do Rusoovog nacionalizma”, ali i o nekim idealizmima (poput Marksovog i Kobdenovog), čija se promišljanja društvenih konflikata zasnivaju na materijalnim, vrlo “realističnim” argumentima.¹⁷⁰

Raspravljajući o nivoima analize Doyl je naglasio drugi teorijski pristup, klasične debate koje polaze od “individualne, preko strukture vlastitog društva, do strukture međunarodnog sistema”, na koje je najznačajniji uticaj izvršio Kenet Valc u “Čovjek, država i rat” i opredijelio pojavu istraživanja prihvatljivosti triju pristupa od **“objašnjenja rata preko ljudske prirode, putem međunarodne strukture država i preko međunarodne anarhije”**.¹⁷¹

Stajališta o zlu i dobrom čovjeku u korelaciji sa ratoborstvom i mirotvorstvom je neprihvatljiva, međunarodna struktura država (njihov unutarnji politički sistem - IB) kao uzrok rata također, jer, kako kaže Valc “neki socijalisti su smatrali kapitalistički profit glavnim uzrokom rata, a da će u socijalizmu svi agresivni nagoni nestati”. Naprotiv, **“i demokratski i socijalistički (komunistički) režimi nastavljaju da ratuju iz godine u godinu”**.¹⁷²

Citirajući ponovno Valca, Doyl je prihvatio upravo ovo, treće gledište, međunarodnu anarhiju osnovnim uzrokom rata, jer “za

¹⁷⁰ Isto, strana 28.

¹⁷¹ Isto, strana 28.

¹⁷² Isto, strana 29.

razliku od unutarnjeg hijerarhijskog reda u državama, anarhičan međunarodni sistem nema monopol nad nasiljem, javljaju se nesuglasice koje eskaliraju u stanje rata”.¹⁷³

I pored očitih privrženosti koje je Doyl iskazao spram teorijskih analiza i stavova Keneta Valca i Martina Wightsa, neophodno je cijeliti i njegov kritičan i upitan stav spram njihovih gledišta, “Valcova o svjetskoj politici” i Wightove “tri tradicije” koje doprinose uvidu u svjetsku politiku, pitajući se, “da li je to dovoljno za korisnu kategorizaciju međunarodne misli”? Doyl se također pita da li je Wight “pretjerao” u opisu realista i revolucionara, uz konstataciju da “ni jedna moderna interpretacija Hobsa ne korespondira sa realistima, ni jedna interpretacija Kanta i Marksa sa revolucionarima”.¹⁷⁴

Ova konstatacija je samo još jedan argument za svojevrstan zaključak koji se čini neophodnim.

Svrstavanje različitih tumačenja rata u skupine teorija kao što su etička, biološka, rasna itd., ima dijelom svoje opravdanje u toliko što se time razotkriva sličnost tih stavova o toliko važnom društvenom fenomenu kroz stavove autora koji su nastajali u različitim ili istim historijskim vremenima. Ta praksa međutim, proizvodi svoje suprotne efekte. Oni se ogledaju u tome što je svako razumijevanje rata ipak individualno i specifično do te mjere, da ako se nastavi shematizirati, gubi djelimično upravo taj specifikum po kojem se pojedini autori prepoznaju, ne samo kroz tumačenje rata nego i drugih društvenih fenomena. Primjera radi, kako je moguće svestranije proučavanje stanovišta o ratu koja proizilaze iz djela Makijavelija i Voltera, u kontekstu “etičke teorije”, ili moralističkog shvatanja rata? Istovjetan sud je i o metodi po kojoj se teorije razvrstavaju na:

¹⁷³ Isto, strana 29.

¹⁷⁴ Isto, strana 32.

liberalizam, realizam i socijalizam. Posebno je pitanje kriterija u svrstavanju stavova o ratu nekog od autora u jednu od grupa teorija, kad mnoga mišljenja o konfliktima i ratu u sebi nose elemente i sličnosti neke druge grupacije, kao što je naprimjer etička i rasna teorija itd. Ne čini se također korektnim, odnos spram rata jednoga autora, ocjenjivati samo kroz jednu njegovu tezu “istrgnutu” iz konteksta, kao što se nerijetko čini, kad je riječ o Hobsu i Makijaveliju. Hoće li se ozbiljno analizirati sudovi o ratu nekoga od autora, neophodno je ostvariti uvid u cjelinu njegovoga djela, locirati njegovo stajalište u historijski, pa i politički kontekst i na poslijetku ustanoviti pojedina mišljenja o tom stajalištu u usporedbi sa njemu sličnima ili oprečnima. Iz navedenih razloga, ova studija ima dijelom za cilj prikazati osnovne misli što više teorijskih stajališta (i što većeg broja autora), uz pojedine opservacije i objašnjenja, ali samo u vidu podrške čitaocu, kako bi mu se ostavilo prostora za sopstveno rasuđivanje o važnosti, historijskoj težini i **praktičnoj primjeni pojedinih teorija u političkim i drugim strategijama.**

Jedna od najznačajnijih suvremenih teorija o međunarodnim odnosima i svjetskoj politici je objavljena pod naslovom “*Sukob civilizacija*”, autora **Samuela P. Huntingtona**.¹⁷⁵ Najprije članak, a po tom i knjiga, kako i sam Huntington piše, izazvali su više rasprava nego li i jedan njegov dotadašnji naslov, koji je “*bocnuo ljude iz svih civilizacija*”, a teza da će “**sukob između skupina iz različitih civilizacija**”¹⁷⁶ **biti središnjom i najopasnijom dimenzijom svjetske politike u bliskoj budućnosti**”, na razne načine je “dojmila, zainteresirala, razbijesnila, uplašila ili zbunila” ljude sa “svih kontinenata” i iz gotovo svih zemalja svijeta.¹⁷⁷ Pozivajući se

¹⁷⁵ : Pod ovim naslovom Huntington je najprije 1993. godine objavio članak u *Foreign Affairsu*, a tri godine kasnije i obimnu studiju sa dodatkom u naslovu “... i preustroj svjetskog poretka”

na izjave i pojedinih autora (Vaclav Havel i Jacques Delors), Huntington je zaključio da su “**najopasniji kulturni sukobi, oni uzduž razdjelnih crta civilizacija**”, pozvavši se na Starogrčka iskustva po kojima je “**krv, jezik, vjera i način života**” ono što je

¹⁷⁶ Različita su razumijevanja pojmova kulture i civilizacije. U svom djelu “*Propast zapada*”, Oswald Špengler (1880-1936) civilizaciju razumijeva kao “organsko logičnu posljedicu, kao završavanje i ishod jedne kulture”. Prema tome, dakle “kultura ima svoju civilizaciju”. Ovo “organicističko” shvatanje kulture, po Špenglerovom sudu vodi ka zaključku da su “civilizacije krajnja i najumjetnija stanja..., ona dolaze poslije postojanja kao što je postalo poslije života kao smrt... kao duhovna strast”. Manifestacija kulture kroz njeno “ispunjenje prema vani, ona postaje civilizacija”, a Anđelko Milardović (u predgovoru Huntingtonovoj knjizi) zaključuje kako je prema predhodnim naznakama “bit kulture religija, a civilizacije nereligija”, te napominje da je “Špengler govorio o **antičkoj, zapadnjačkoj, indijskoj, egipatskoj, kineskoj i arapskoj** kulturi, Toynbee (Joseph Toynbee, 1889-1975.; engleski povijesničar, filozof i sociolog; najznamenitije djelo: *Istraživanja povijesti*) o **dvadesetjednoj**, a Huntington o **sedam do devet civilizacija**. Toynbee civilizacije definira poistovjećujući ih sa društvima., a “rađaju se unutar nekog fizičkog (prostora) i duhovnog (religija) okvira”. Čineći paradigmu Milardović je zaključio kako Toynbee “najozbiljnije prihvaća religiju kao kriterij rađanja civilizacija, dočim Huntington možda pre naglašava religijski karakter civilizacija, kao jednu od sastavnica njihova identiteta”. Braudel je izrazio napast autora da razlikuju civilizaciju i kulturu, pri čemu je “jedna preuzela na sebe dostojanstvo duhovnoga, a druga otrcanost materijalnoga”. Ne zaboravljajući religiju kao bitnu sastavnicu civilizacije, označio ju je “kolektivnim mentalitetom”. Navodeći različite definicije ova dva pojma, Milardović je citirao i F. Tonnisa i A. Webera, u čijim se razlikovanjima daje primat kulturi kao sferi duha, u odnosu na civilizaciju kao znanstveno-tehnološku racionalnost”. (Navedeno prema Predgovoru Anđelka Milardovića Huntingtonovom “*Sukoba civilizacija*”, Izvori, Zagreb, 1998.)

¹⁷⁷ Na veliku žalost, Huntingtonu, ali i drugima koji podržavaju slične stavove, a u vrijeme nastajanja njegovih tekstova pod radnim, a kasnije i zvaničnim naslovom o “Sukobu civilizacija”, devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, značajne poticaje za razvijanje teza dali su događaji na prostorima bivše SFR Jugoslavije, a naročito u i oko Bosne i Hercegovine, što je vidljivo iz samoga Uvoda knjige i podnaslova: Zastave i kulturni identiteti, ali i dalje: “Krvavi sukobi civilizacija u Bosni, na Kavkazu, Srednjoj Aziji ili Kašmiru mogli bi postati većim ratovima. U jugoslovenskim sukobima Rusija je pružila diplomatsku potporu Srbima, a Saudijska Arabija, Turska, Iran i Libija dobavljali su novac i oružje Bosancima, ne zbog ideologije, politike moći ili ekonomskog interesa, nego zbog kulturne srodnosti”. (S. P. Huntington, *Sukob civilizacija*, **Izvori**, Zagreb, 1998., strana 45.)

Grke razlikovalo od Barbara, Perzijanaca i drugih negrka: “**Međutim, od svih objektivnih elemenata koji određuju civilizacije, obično je najvažnija vjera, kako su to istakli Atenjani**”.¹⁷⁸ Uvažavajući ovu premisu i vremensku paradigmu, ustanovio je da su se velike civilizacije u ljudskoj povijesti “u velikoj mjeri identificirale sa glavnim religijama”, i da pri tom razlike u vjeri (bez obzira na zajedničku nacionalnost i jezik) mogu doprinijeti da se ljudi “međusobno pokolju”, navodeći primjere Libanona, bivše Jugoslavije i Potkontinenta. Odlučivši religiju odrediti osnovnom matricom civilizacija, Huntington je “svijet civilizacija” nakon 1990. godine podijelio na njih devet: **zapadnu, latino-američku, afričku, islamsku, kinesku, hindusku, pravoslavnu, budističku i japansku**. Zašto krajem dvadesetoga stoljeća? Zato što Huntington, poput Hansa Petera Schwartz, Daniela Bella..., razdoblje između 1914-1991. godine smatra “**vremenom ideologija**”, a svršetak hladnoga rata “**krajem ideologija**”, tako da su se “**crte sukoba prenijele s ideologija na civilizacije**” kao prijete svjetskome miru u budućim vremenima, a zbog “**grupiranja država duž civilizacijskih razdjelnica**”.¹⁷⁹ Kao jednu od reakcija na Huntingtonovu paradigmu “sukoba civilizacija”, Milardović u predgovoru citira Willfrieda von Bredowa, navodeći njegovu konstataciju da ona nije ništa drugo nego “spekulativna panorama konflikta”, “sirovi model” međunarodnog sistema u budućnosti.¹⁸⁰

Mnogobrojne kritike, pohvale i pogovori izrečeni u svih predhodnih deset godina od prvi puta objavljenoga provokativnoga naslova “Sukog civilizacija”, ostavljaju prostora za specifičnu bojazan. Riječ je, naime o sljedećem. Uopće nije sporno da su civilizacije cijelom ljudskom historijom bile i danas jesu u suradnji i sukobima u manjoj ili pak većoj mjeri. Huntingtonova “uska” definicija civilizacije, svedena na njenu osnovnu, religijsku matricu je sa ciljem da se “prekorači” autoritet i suverenitet država u konfliktima, iako su i države kulturno-civilizacijska dostignuća pojedinih naroda, a kao nosioce suvereniteta i legitimne “vlasnike”

¹⁷⁸ Isto, strana 61.

¹⁷⁹ Iz predgovora, već citirano, strana 23.

¹⁸⁰ Isto, strana 16.

moći i sile (osobito vojne) neprimjereno je u političkoj paradigmi međunarodnih odnosa zapostaviti njihovu najznačajniju ulogu. Zapravo, kulminacija sukoba civilizacija (ako se već hoće pratiti Huntingtonova metoda) u historiji se odvijala naročito u vrijeme osvajanja Amerike (od “otkrića” Amerike pa dalje) i Australije, uz prepoznatljivo uništavanje civilizacija na tim prostorima (civilizacije američkih Indijanaca i australijskih Aboridža). Nije li hotimično ili nehotice, Huntingtonov “Sukob civilizacija” teorija poduprta kartama i crtama civilizacijskih razdjelnica, demografskim i drugim podacima, jedna od **teorija koja čini izvanrednu platformu za novu ideologiju (ideologije)**, a po tom i **političku strategiju** (političke strategije) za dvadesetprvo stoljeće?¹⁸¹

U pokušajima da u **Sociologiji** definira rat u najširem smislu riječi, **Ježi Vjatr** ga je proglasio posebnim **oblikom društvenog konflikta između političkih društava** u kojem se oštri **spoljni i unutarnji konflikt rješava sredstvima nasilja**.¹⁸² Po njemu, rat nije “zbir isključivo vojnih aktivnosti”, nego “**stanje cijelog društva**”. Pod “političkim društvom” podrazumijeva prvenstveno državu, ali misli i na političke snage koje teže da je stvore ili preobrate u neki drugi oblik suprotan dotadašnjem.

Objašnjavajući rat, **Ante Fiamengo** je u *Osnovama opće sociologije* pošao od osnovnih vidova **disjunktivnih procesa** (procesa rastavljanja) grupne interakcije koji imaju biti **kompeticije (takmičenja) i konflikti (sukobi)**. Ove dvije vrste disjunktivnih procesa mogu biti u svim sferama društvenoga života, pa i u odnosima između različitih društvenih grupa. Kao

¹⁸¹ “Huntington ne razumije smisao i razlike koje postoje između kultura i civilizacija i ne vidi principe njihovog razlikovanja, te zamjenjuje kvantitativni rast civilizacije, koji je jedno mjerilo, ali samo za civilizacijski aspekt postojanja ljudi, od kvalitativnog, koji je mjerilo standarda i vrijednosti ljudskog života. On ne vidi da, unutar jednog civilizacijskog modela, mogu da postoje razne kulture... To jest služenje ciljevima koji, zamjenjujući kvantitativno za kvalitativno, žele dobiti sav svijet na razinu onog razlikovanja koje daje očitu prednost onima koji su snažniji i moćniji i koji se rukovode jedino kulturom nadmoći” (Muhamed Filipović, *Islam i teror*, El kalem, Sarajevo, 2002., strana 85-87.)

¹⁸² Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, VINC, 1987. Beograd, strana 51.

jedna od najzaoštrenijih **vidova političkih borbi** (ali i kao bitno ekonomska, psihološka i idejna pojava) društvenih grupa, rat spada u sferu procesa označenih kao **konflikti**, a u okviru **disjunktivnih procesa interakcije**. Saglasno Klauzevicu, Fiamengo ratni proces označava **eminentno političkim**, odnosno: **“Rat je produženje ranije politike drugim sredstvima, izazvan i vođen u osnovi ekonomskim razlozima”**.¹⁸³

Nešto širu definiciju rata izložio je **Pulišević**: **“Rat je produženje politike, vanjske državne politike sredstvima organiziranog oružanog nasilja** u cilju da se protivna politička snaga, koja na oružano nasilje odgovara nasiljem, prisili na određene, u prvom redu, ekonomske ustupke”.¹⁸⁴ Uvažavajući elemente obje prethodne definicije, Mensur Ibrahimpašić je rat označio kao **“produženje politike oružanom borbom država, ili neposredno klasa ili etničko-nacionalnih zajednica, kao krajnjim sredstvom radi ostvarivanja određenih ciljeva**, pri čemu rat kao oblik ispoljavanja društvenih protivrječnosti i sam postaje činilac politike”.¹⁸⁵

Kad je riječ o sociologiji, kao temeljnoj nauci koja proučava društvo, društva, onda je začuđujuće koliko se ona malo bavila uzrocima i posljedicama rata, ratova, onih koji su se desili i onih koji se dešavaju. a zna se da su upravo ratovi dovodili i dovode do najkrupnijih društvenih promjena na poljima koja su predmet istraživanja ove znanosti.

¹⁸³ Fiamengo Ante, *Osnove opće sociologije*, NN, Zagreb, 1971., strana 291.

¹⁸⁴ Pulišić Stjepan, *Osnovi sociologije*, NN, Zagreb, 1973., strana 172.

¹⁸⁵ Ibrahimpašić Mensur, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, VIZ, Beograd, 1977., strana 52.

TREĆE POGLAVLJE

VIDOVI (ASPEKTI) SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

VIDOVI (ASPEKTI) SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

PRIMJENA SILE u međunarodnim odnosima uvjetovala je i proizvodi mnogobrojne društvene procese u raznim oblicima ljudske djelatnosti. Djelovanje društvene sile na društvo i društva na silu – predstavlja jedan od najkompleksnijih fenomena. Upravo iz razloga te kompleksnosti ovaj fenomen je teško proučavati, ali, radi lakše analize, najvažnije promjene koje su posljedica uticaja sile i njene prirode u okvirima jedne zajednice i u međunarodnim odnosima (sa oprezom da se problem ne shvati jednostrano u odnosu na njegovu složenost), **silu je moguće promatrati sa: političkog, vojnog, ekonomskog i drugih aspekata.**

1. Politički aspekt sile

Politička sila, promatrana sa stajališta njenog unutarnjeg i vanjskog djelovanja, dakle, unutar i izvan jednog društva, jedne države, pokreta ili partije, osigurava sebi mjesto u odnosima snaga u međunarodnoj zajednici. Svaka država kroz politiku, praktično određuje odnos drugih država i cijele međunarodne zajednice spram sebe, kroz svoju prirodu u odnosu na to gdje se nalazi na svjetskoj ljestvici u odnosu snaga, koje društveno uređenje joj je cilj (demokratija, jednopartijska oligarhija, autokratija, militarizam itd.), koji su joj parametri unutarnjih nacionalnih i međunarodnih, ekonomskih, vojnih i drugih odnosa itd. Politička sila je u direktnoj vezi sa ostalim oblicima sile, od njih zavisi i njima, velikim dijelom, dominira. Vojna sila osobito povratno djeluje na političku i daje joj potencijalne mogućnosti za upotrebu ove druge.

Posljedice primjene sile kroz politiku, u međunarodnim odnosima, moguće je posmatrati sa više nivoa.

Prvenstveno je značajan potencijal svake države koji joj pojedinačno osigurava mjesto u međunarodnoj zajednici, a karakterizira se terminima “**velesila**”, “**sila**”, i niže, sve do nivoa “**mala država**”. Već je rečeno da u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija glavnu riječ vodi pet “velesila”, prema mjerilima poslije Drugoga svjetskoga rata, usmjeravajući njegov rad spram vlastite politike, u skladu sa svojim interesnim sferama, time odlučujući i o pojedinim interesima drugih država i njihovim politikama koje nisu sa obilježjima velike sile.

Drugi nivo u analizi uticaja politike sa pozicija sile je njena refleksija u pogledu pojedinačnih odnosa među državama ili političkim pokretima, odnosno strankama. “Supersile”, odnosno “velesile”, pa i druge države se sa stanovišta svojeg interesa, ali i mogućnosti da utiču, često miješaju u unutarnje poslove drugih država.

Treći nivo po kojem je moguće razlučiti politiku sa pozicija sile su njeni odrazi u odnosima snaga među državama u okviru jednog vojno – političkog saveza. Primjeri za to su NATO – pakt i bivši Varšavski ugovor, gdje još uvijek, u ovome prvom, glavnu riječ vode Sjedinjene Američke Države, a u drugome je to bio bivši Sovjetski Savez. U okviru ovog nivoa primjene politike sile, veoma značajno je njeno učesće u odlučivanju o globalnim odnosima uopće, između dvaju vojno – političkih saveza. I ne samo to. Polarizacija snaga među njima, od njihova formiranja pa i danas, kada jedan od njih ne postoji, povratno je uticala na njihove politike koje su prolazile kroz različite faze (pa i fazu hladne politike, “gvozdene zavjese”), značajno (čak odlučujuće) utičući na cio međunarodni poredak i međunarodne odnose.

Četvrti aspekt djelovanja političke sile je za savremene međunarodne odnose značajan za predviđanja budućih zbivanja u uređivanju međunarodnog poretka, a odnosi se na situaciju koja je nastala raspadom Varšavskog vojno – političkog saveza. Ostanak na političkoj sceni NATO – pakta, sa jedne strane, vojna i druga ovisnost država bivšeg socijalističkog lagera od Rusije, ali i izražen politički zahtjev za njihov ulazak u NATO – pakt, zavisit će uveliko od odnosa i polarizacije snaga na najvišem svjetskom nivou.

Peto polazište razmatranja uloge političke sile i posljedica njene primjene jesu krupne promjene društveno – političkih odnosa u svakoj bivšoj komunističko – socijalističkoj državi, osobito u bivšem Sovjetskom Savezu i na balkanskim prostorima, Aziji itd.

Umjesto zaključka: Međunarodni i međudržavni odnosi uspostavljaju se, prvenstveno, na osnovama nacionalnih, državnonacionalnih interesa i ostvaruju političkom silom, koja kao potencijal, veći ili manji, osigurava državi, naciji mjesto u balansu odnosa snaga do najvišeg međunarodnog nivoa. Od socijalno – historijskih određenih uvjeta zavisi kako i u kojem obliku će se politička sila ispoljiti, upotrijebiti u međunarodnim odnosima.

Posljedice primjene političke sile jesu uređivanje međunarodnog poretka u skladu sa odnosima snaga koji se izražava podjelama na jake i slabe, na one države koje dominiraju u svjetskom poretku i one koje su manje ili više interesna sfera jakih, kao žrtava njihove politike ili su u njihovoj zaštiti.

2. Vojna sila

Vojna sila, kao jedan od izraza sile uopće, šire promatrano, političke sile, kroz cijelu historiju svog postojanja značajno je uticala na odnose među ljudskim društvima, među narodima, državama i međunarodnim odnosima u cjelini. Sprega političke i vojne sile čini jedinstvo ova dva društvena fenomena. Politička komponenta bez vojne je minorna. Tek vojna sila političkoj osigurava autoritet i, spram svoga kvaliteta i kvantiteta, stepen provođenja i ostvarivanja njenih ciljeva.

U savremenim uvjetima promatrano, potencijal vojne sile svake države važna je činjenica unutarne i izvanjske njene politike i, vidjeli smo, mjesta na ljestvici u odnosima snaga na svjetskom nivou. Time se osigurava povratna, odnosno kružna determiniranost političkog i vojnog društvenog faktora. Politički zahtjevi pojedinih država za jačanjem vojne sile neprestano proizvode odraz na organizaciju i formaciju armija, na stepen njihove opremljenosti, masovnosti itd. To je onda preduvjet za lančanu reakciju koja ide od

države do države, čime svaka od njih nastoji vojnom komponentom jačati vlastitu odbranu i osigurati se od agresije. Na drugoj strani, jačanje vojne sile nerijetko dovodi do utvrđivanja političkih ciljeva koji znače upotrebu te vojne sile u agresivne svrhe, ali i do uređivanja unutar državnih odnosa na bazi te sile.

Političkovojni ili vojnopolitički sistemi, odnosno vojna savezništva su činjenica ljudskog postojanja. Tiču se, dakle, svjetske zajednice, u cjelini, svake druge društvene zajednice, društva, države, na kraju – i svakog pojedinca, na neki način.

U pogledu oblika vlasti u pojedinim državama, neki autori navode osnovna (ali i sasvim suprotstavljena) dva: “**civilokraciju** (vlast civila) i **militokraciju** (vlast vojnika)”.¹⁸⁶ Teško je, ili je praktički nemoguće prepoznati u svjetskim razmjerama, u “čistoj” formi niti jedan od njih. Prema Bebleru, svi postojeći sistemi su mješoviti “civilokratsko – militokratski, odnosno militokratski – civilokratski”,¹⁸⁷ mada su brojne gradacije prisutne, uz različito (ali i gotovo obavezno) učešće vojnika u civilokratskim i civila u vojnim i vojno – policijskim režimima.

Za zaključiti je dakle, da vojna sfera na svojevrsan način utiče i na oblik vlasti, na oblik uređenja političkoga sistema svake države.

Današnja slika svijeta sa međunarodnim granicama i njegova nacionalna i kulturna šarolikost, u velikoj mjeri jesu proizvod sile, prevashodno vojne i njene milenijske upotrebe.

Vojna sila je bila osnovni preduvjet za kolonijalna osvajanja do dvadesetog vijeka, a njeno jačanje u pojedinim zemljama proizvod je Prvog i Drugog svjetskog rata. Političke prilike nastale u Drugome svjetskom ratu i potkraj njega, uvjetovale su formiranje masovnih armija i pojavu nuklearnog naoružanja, što je dovelo do nastanka dvaju vojno – političkih saveza, NATO – pakta i Varšavskog ugovora. Ta vojno – politička polarizacija u potpunosti je dominirala događanjima na svjetskom planu sve do kraja dvadesetoga stoljeća. Trka u naoružanju među vojno – političkim blokovima prolazila je

¹⁸⁶ Bebler Anton, *Savremeni politički sistemi*, Časopis “Politička misao”, br. 1., Zagreb, 1983., strana 120.

¹⁸⁷ Isto, strana 121.

kroz različite faze i dovodila međunarodne odnose na ivicu trećeg svjetskog rata. Nuklearno naoružanje je dominiralo, uz svestranu proizvodnju i razvoj svih ostalih vidova vojske. Iz prve faze, kada su u proizvodnji bile atomske bombe velike razorne moći, vrlo brzo je nastupila faza proizvodnje manjih nuklearnih bojnih glava disperzivno raspoređenih po teritorijama, tako da prvi udar suprotne strane ostavi mogućnost adekvatnog protuudara. Tome su naročito doprinijeli usavršeni raketni sistemi za prijenos i preciznu upotrebu nuklearnog oružja. Nuklearno naoružanje velesila iz vojno – političkih saveza uvjetovalo je proces nuklearnog naoružavanja i zemalja, sila i velesila koje im ne pripadaju, poput Kine, Indije, Pakistana, Sjeverne Koreje....

Danas se dosta pouzdano zna koje države raspolažu nuklearnim naoružanjem, ali ne i činjenicom - koje su sve države u mogućnosti za kratko vrijeme ovladati njegovom proizvodnjom ili ga posjedovati na druge načine.

Karakteristika svih oružanih sukoba poslije Drugog svjetskog rata je da se u njima niti jednom direktno vojno nisu sukobile velesile, osobito ne one iz vojnih saveza, ali su u svakome od njih bile upletene, politički, često i vojno. Primjeri za to su Vijetnam, Afganistan.... Dominantne metode djelovanja bile su i jesu, metode “specijalnih operacija”, dakle, prikrivene metode koje se koriste da bi se ostvarili ciljevi, a izbjegao otvoreni vojni sukob velesila.

Funkcionalnost oružanih snaga i njihovo naoružavanje savremenim borbenim sredstvima, kako velikih tako i malih zemalja, poboljšava se iz dana u dan. Pored postojećih, organiziraju se novi vidovi, rodovi i službe vojske, formiraju se specijalne vojno – policijske snage za djelovanje u različitim uvjetima itd. U oružanim snagama, osobito razvijenih zemalja, elektronika i informatika koriste se višestruko kako bi se osigurala njihova što bolja efikasnost i pokretljivost. Razvoj naoružanja koje nije nuklearno, ide dotle, da se njegovom upotrebom mogu u uništavanju ljudi i dobara postići efekti sve bliži njima, a sigurnije je pri upotrebi za stranu koja ga koristi. Time se bitno mijenja i fizionomija rata. U sistemu odbrane, pored armija, uključuje se i cjelokupno stanovništvo, pa se briše razlika između fronta i pozadine.

Razvoj oružanih snaga u mnogim zemljama bitno utiče na socijalnu i obrazovnu strukturu starješinskoga i vojničkog sastava. Vojne elite i drugi rangovi vojne hijerarhije predstavljaju značajnu društvenu strukturu, a od toga odnosa uveliko zavisi i masovnost opredjeljivanja za profesionalni vojnički ili, pak, policijski poziv.

Samo kratkoročne i usmjerene političke ili vojne procjene vojnog potencijala neke države, vojnog bloka ili na nivou svjetske zajednice, dijelom imaju smisla. Za udžbenički nivo bilo bi neozbiljno, bez obzira na izvore podataka, nabrajati brojeve bojnih glava, raketnih sistema, vojnih letjelica, sastava flote, vojnih formacija itd., koji su samo od danas do sutra. Predstoji nam, umjesto toga, zaključiti da su vojni efekтиви mnogih zemalja ogromni. Posljedice primjene sile u međunarodnim odnosima su sve više masovne pogibije i rušenja, uz pitanje u kojoj mjeri se njome isplati osiguravati političke ciljeve u otvorenoj agresiji. Uspješnost odbrane i organizacija otpora i oružane borbe je već historijska činjenica. Treba naglasiti međutim, da golemu opasnost po mnoge zemlje pojedinačno i svjetsku zajednicu u cjelini, čini postojanje nuklearnih vojnih potencijala, osobito onih kojima upravlja neadekvatna, neprimjerena (nekontrolirana) politička struktura u različitim zemljama koje ga posjeduju ili ga mogu posjedovati.

3. Ekonomski aspekti sile

Nema respektivne sile, odnosno, njenog političkog i vojnog segmenta bez adekvatne ekonomske osnovice. Samo u odbrambenoj oružanoj borbi, nedostatnost ekonomskih faktora moguće je dijelom nadoknađivati izvanrednim naprezanjima ljudskog potencijala.

Politikom nametnuti razvoj vojne sile i u vrijeme mira, a osobito u vrijeme prijetnji ratom ili u ratu, iziskuje velika ekonomska ulaganja. Svaka država koja nastoji izgraditi vojnu silu adekvatno svojim ekonomskim mogućnostima, često i više od toga, troši za opremanje i održavanje oružanih snaga više sredstava iz državnih prihoda nego li za sve druge državne i društvene potrebe. Namjenske i kratkoročne analize često iskazuju i empirijske činjenice koje te

troškove izražavaju u milionima ili milijardama dolara, za zemlje pojedinačno, vojne saveze ili, pak, na nivou svjetske zajednice. Trajnija upotreba tih podataka nema svrhu. Riječ je o ogromnim ciframa, koje su, kao troškovi za izdržavanje armija u trenutku raspolaganja njima, već daleko veći.

Posljedice razvoja vojnih industrija su proizvodnja različitih oružja i protivoružja i dijelom su proizvod trke u naoružanju. Svaka iole ekonomski sposobna država nastoji ovladati proizvodnjom određenih vrsta oružja, kako bi u slučaju potrebe ili u miru njene oružane snage što manje ovisile o uvozu kako naoružanja, tako i vojne opreme različitih vrsta. U nekim državama su fabrike koje proizvode naoružanje pod direktnom upravom armijskih struktura. U mnogima je opet proizvodnja oružja i vojne opreme organizirana na bazi usmjerene tržišne ekonomije, u kojoj svoj interes nalazi veliki broj malih i velikih privatnih i državnih firmi, korporacija itd. Proizvodnja i promet (trgovina) oružjem i vojnom opremom jedan je od najunosnijih poslova, kako za pojedince tako i za države.

U industriji koja se bavi proizvodnjom naoružanja u svjetskim razmjerama zaposlen je ogroman broj ljudi. Kroz historiju, danas također, većina naučnih otkrića ponajprije su našla svoju primjenu u vojne svrhe. Samo primjera radi, može se navesti pronalazak raznih metala, baruta, eksploziva, aviona (letjelica), nuklerane energije, ranih otkrića u oblasti elektronike itd. Samim time, u institucijama koje sarađuju u proizvodnji oružja i opreme, učestvuje veliki broj naučnih i stručnih radnika (instituti, laboratorije itd), gdje se neizostavno uključuju i one koje se bave istraživanjem kozmosa, a svakako imaju i vojni karakter.

Razvoj odbrambenih sistema u većini država, samim time i vojne sile, u cjelini, bitno utiče na sve grane ekonomije. Vojnim potrebama prilagođavaju se i sistemi komuniciranja (poštanskih, satelitskih itd.), informacija, saobraćaja svih vrsta, većina građevinskih djelatnosti, raspored proizvodnih kapaciteta, izvora energije itd.

Teško je suditi o tome koje su posljedice razvoja i primjene sile u međunarodnim odnosima, prvenstveno na ekonomskom planu, sa pozitivnim ili negativnim predznakom. Potreba za odbranom, s jedne strane, i akti u međunarodnim odnosima koji predstavljaju agresiju,

dakle, upotrebi sile (osobito vojne), pokretala su i pokreću ljudska društva na maksimalna naprezanja u intelektualnom i fizičkom smislu, što je rezultiralo i rezultira izvanrednim ekonomskim naprecima.

No, najteža posljedica upotrebe sile u međunarodnim odnosima i u ekonomskom smislu su agresije i ratovi u kojima masovno stradaju ljudi kao živi ekonomski i svaki drugi potencijal, i materijalna i kulturna dobra koja se u ratnim djelovanjima trajno uništavaju.

4. Ostali aspekti sile

Pored političkih, vojnih i ekonomskih, postoje i druge posljedice razvoja potencijala sile i njene primjene u međunarodnim odnosima. Najšire promatrano, moguće ih je smjestiti u domen **kulturnih**, odnosno **socijalno - psiholoških aspekata sile, uopće**.

Sastavni dio kulture jednoga naroda je njegov historijski odnos prema pojedinim aspektima sile, osobito vojne, odnosno rata kao najkonkretnijeg oblika njene primjene. U ratovima jesu nastajale i razvijale se kulture ubrzanim tokovima, ali su upravo osvajanjima u ratovima nestale pojedine kulture ili su ozbiljno onemogućene u svojem usponu.

U pogledu ostalih socijalnih i psiholoških aspekata sile, važno je naglasiti da je njeno djelovanje značajno, kako na unutarnjem tako i na spoljnjem planu u svakoj državi. I u najširem socijalnom i psihološkom pogledu primjena politike sile najvažniji odraz ostavlja kroz odnos snaga koji vlada u međunarodnim odnosima. On se ogleda u podjelama na slabe i jake, na nerazvijene i razvijene, na snage koje su protiv agresije i snage koje je podržavaju ili, pak, najotvorenije upotrebljavaju silu u međunarodnim odnosima, narušavajući time svjetski mir itd.

Umjesto zaključka. Psihologija jednoga društva u golemoj je ovisnosti od nivoa njegove političke, vojne i ekonomske sile. Ta psihologija se formira u političkom procesu društva i prati najčešće društvene uspone i padove po svim osnovama, pa i ekonomskom i vojnom. Naposljetku, svaki rat na društva ostavlja traga u pogledu kulture, morala i njihove psihologije, društva u cjelini i svakoga pojedinca.

ČETVRTO POGLAVLJE

OBLICI UPOTREBE I ISPOLJAVANJA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

OBLICI UPOTREBE I ISPOLJAVANJA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

ODNOSI SNAGA i primjena politike sile kroz veliki dio ljudske historije, osobito u dvadesetom vijeku, odnosno, u Drugom svjetskom ratu i poslije njega, bio je odlučujući faktor u uređivanju međunarodnih odnosa. Interesi zemalja su, u velikoj mjeri, isprepleteni, tako da se nerijetko rješavaju primjenom sile među državama, vojnim savezima, koalicijama.... I pored toga što su Poveljom Ujedinjenih nacija rat, upotreba sile i prijetnja silom zabranjeni, svi ovi akti su na sceni u međunarodnim odnosima.

Sila se, dakle, u međunarodnim odnosima **upotrebljava**, njome se djeluje obostrano ili jednostrano, u pokušaju da se ostvare određeni ciljevi.

Osnovni, najgrublji **oblici upotrebe sile**, a naglašeno vojne, oružane, među državama, u međunarodnim odnosima jesu:

- a) **rat;**
- b) **agresija;**
- c) **oružana (vojna) intervencija;**
- d) **specijalne operacije.**

Primjena Povelje Ujedinjenih nacija u pogledu poduzimanja mjera kolektivnoga osiguranja mira u međunarodnim odnosima uvela je u praksu mirovne operacije, o kojima će biti riječi kao metodama koje se koriste u svrhu očuvanja i nadgledanja mira, ali bez upotrebe sile protiv bilo koje od sukobljenih strana. Kao metode angažiranja sile, a u vezi sa određenim sukobom, mirovne operacije zaslužuju posebnu pažnju i analizu.

U savremenoj praksi, konflikti u međunarodnim odnosima se često dijele na:

- konflikte visokoga intenziteta;
- konflikte niskoga intenziteta.

U prvu skupinu se svakako ubrajaju: **rat, agresija i oružana (vojna) intervencija**, odnosno oružani sukobi koji prijete da prerastu u rat.

Načelno, drugu skupinu čine:

- **specijalne operacije;**
- **trka u naoružanju;**
- **vojno – političko svrstavanje;**
- **oružani incidenti;**
- **ekonomske blokade;**
- **stacioniranje trupa u drugim zemljama;**
- **vojno-tehnička pomoć stranim oružanim silama;**
- **atentati, otmice;**
- **državni udari;**
- itd.

Prethodni oblici ispoljavanja sile – konflikti niskoga intenziteta, u političkom, vojnom, ekonomskom i drugome smislu jesu oni koji prethode najgrubljim oblicima njene upotrebe: ratu, agresiji i oružanoj intervenciji, ili ostaju na nivou ispoljenoga, u vidu specijalnih operacija, odnosno na nivou manifestacije sile.

RAT

1. Pojam rata

Prikaz pojedinih teorija o ratu je jednim dijelom učinjen radi toga da se ostvari uvid u doktrine o ratu, upozna sa različitim definicijama rata (naučnim, filozofskim, političkim itd.) i na posljetku da se prepoznaju obilježja koja rat određuju s više

aspekata, odnosno da se što preciznije iskristalizira definicija rata koja će izraziti što više njegovih karakteristika. Za to postoji više razloga. Najvažnija su dva. Prvi je što većina citiranih definicija rata zahvaća samo neke njegove karakteristike, a drugi što se u literaturi i praksi koriste pojmovi koji rat podrazumijevaju, **kao sukob, kao izraz sile**, ali se od njega u ozbiljnoj mjeri i razlikuju. Riječ je upravo o pojmovima: **konflikt** i **oružani sukob**. Pod **konfliktom** se općenito podrazumijeva: sporenje, svađa, borba, sukob koji se može voditi jezikom (riječju), sudski, politički, oružano itd. **Konflikt**, dakle, može biti neoružani i oružani i težiti daljnjem zaoštavanju.

Na posljertku, **što je rat?** Riječ koja se čuje u jezicima svih naroda i često izgovara i piše sa tri glasa. Je li to pitanje kojemu odgovor ne treba; njega znaju sve generacije ljudi kroz historiju; je li to pitanje kojemu je odgovor još uvijek nepoznat, ili je to pak pitanje na koje nikada u cjelosti nije ni dat odgovor; ili je to odgovor koji traži i zaslužuje svaki oružani sukob za sebe? Filozofijski - jeste i jedno i drugo i treće... Politički - a po Klauzevicu, "produžetak je politike drugim, nasilnim sredstvima". I ne samo po Klauzevicu. Prije njega, biće i po Platonu, Aristotelu, Haldunu, Makijaveliju....

Izazov da se definira jedna pojava je izazov imanentan prevashodno znanosti. U tom cilju je i učinjena svojevrsna, kratka analiza pojedinih teorija, mišljenja o konfliktima i ratu. I upravo za to da se prevaziđe laicističko, ali i političko, naravno i politikansko poimanje rata, a učini pokušaj definiranja pojma sa polemološkoga stajališta, onoga koje prevazilazi u nekoliko pravni, pa i sociološki pristup razumijevanju pojave označene riječju **RAT**. Pravni iz aspekta prirode pravne znanosti, ali i primijenjenoga prava. Evo zašto. Rat jeste događanje, rat jeste društveni, međunarodni proces. No, rat je istodobno pravna, odnosno protivpravna radnja. Ratno stanje obilježava pojavu na prostoru na kojemu se u konfliktu upotrebljava oružje, ali je proglašavanje ratnoga stanja pravna norma u nadležnosti državnih organa, kojima se na zakonskoj osnovi nastoje regulirati društveni odnosi u vrijeme oružanih konflikta. Dakle, sa toga stajališta, neki oružani konflikt će se računati ratom tek kada o tome odluče određene političke strukture. Nasuprot tome, oružani konflikt koji eventualno još uvijek nije rat, može biti proglašen ratom

iz političkih, međunarodnopolitičkih razloga. Prvenstveno su to razlozi zbog kojih se u međunarodnom pravu daje opća definicija rata, a u konkretnim slučajevima koristi izraz “oružani konflikt”. Shodno tome, unutar državni, građanski ratovi-jesu konflikti “unutarnji, unutar državni”, a međudržavni “međunarodni oružani konflikti”. Na taj se način izbjegava pravna nedoumica i pogreška u ocjeni karaktera određenoga oružanoga konflikta i njegova nivoa, o čemu prvenstvenu riječ ima politika.

Oružani sukob jeste izraz kojim se označava obostrana upotreba oružja između dvije i više država, odnosno različitih političkih struktura unutar jedne države ili društvenih grupa. Na kraju kažimo da je: **RAT sveobuhvatan i intenzivan sukob država, vojnih saveza, ili različitih društvenih snaga unutar jedne države, u kojem se obostrano, masovno i organizirano primjenjuje nasilje i vodi oružana borba, radi ostvarivanja određenih političkih, ekonomskih, vojnih i drugih ciljeva.** Ova sažeta definicija rata kazuje osnovne dvije njegove karakteristike. Vode ga države međusobno ili vojni savezi pa se kao takav, po međunarodnom pravu, teoriji i praksi, naziva **međudržavnim, međunarodnim ratom.**

Ako ga vode različite političke strukture unutar jedne države, onda mu je još od antičkih vremena naslov: **građanski rat.** Po osnovi i jednoga i drugoga proizilazi da je rat (bio on međunarodni ili građanski) najgrublji, najmanje dvostrani oblik ispoljavanja politike, i to kroz obostrano, intenzivno i masovno oružano nasilje.

Prethodna definicija, dakle, sadrži osnovne elemente i unutar državnog i međunarodnog rata. Dovodeći u vezu tri pojma: **rat, konflikt i oružani sukob** može se ustanoviti sljedeće. **Konflikt** može i ne mora biti **rat**, a **rat** jeste **konflikt**, ili još preciznije **oružani konflikt.** **Oružani sukob** može i ne mora biti **rat**, **rat** jeste **oružani sukob**, ali još preciznije: **sveobuhvatan, masovan i intenzivan** sukob, uz organiziranu upotrebu vojne, oružane sile. Zaključak višega reda jeste da je **oružani sukob** širi pojam od **rata** jer ne podrazumijeva **masovnost** (u pogledu broja ljudi, materijalnih sredstava) i **intenzitet, kompleksnost** također. **Oružani sukob** se može dogoditi na granicama između dvije države (i kraće trajati),

oružano se mogu sukobiti zrakoplovi dviju država, ako zrakoplovne snage jedne države prelete u zračni prostor druge države, a radi njihovog sprječavanja upotrijebi se oružje. Oružano se mogu sukobiti vojne snage jedne države sa naoružanim terorističkim grupama i grupama kriminalaca koji iz različitih razloga (šverca drogom, i drugim robama i slično) mogu pokušati preći granicu neke države, ili se oružje upotrijebi protiv specijalnih vojno – policijskih snaga koje jedna država pokuša ubaciti preko granice druge države. Oružani sukob se događa i unutar država kao građanski sukob i predstavlja borbu naoružanih grupa s vojnim ili policijskim snagama te države, naoružanih grupa međusobno, vojnih formacija jedne države protiv paravojnih formacija unutar nje itd.

Valja na kraju zaključiti da svaki **oružani sukob** nije istovremeno i **rat**. **Oružani sukob** prerasta u **rat** kad potraje dulje i za to vrijeme zahvati širi teritorij jedne države, kad postane **masovan** i **intenzivan, kompleksan** (sveobuhvatan) također. Oružani sukob koji je od samoga svoga početka rat ili vremenom preraste u rat, često se prepoznaje po proglašavanju ratnoga stanja od strane država ili po faktičkom stanju na bojnopolju. U suprotnom, oružani sukob prestaje, biva razriješen i onemogućeno njegovo širenje: po prostoru, vremenu, masovnosti, intenzitetu (onim obilježijima koja predstavljaju rat) i time spriječeno njegovo prerastanje u rat.

Historijska praksa upravo kazuje da se oružani sukobi na pojedinim prostorima (pa i u pojedinim državama) mogu događati povremeno, kratko trajati i ponavljati se dugi niz godina, prerastati ili ne prerastati u rat (primjeri Bliskog Istoka)

Obilježja rata: **kompleksnost (sveobuhvatnost)**, **masovnost** i **intenzitet** jesu, dakle, obilježja ovog fenomena koja ga luče od svih drugih pojmova čija značenja podrazumijevaju silu i njenu upotrebu u različite svrhe. Pod **kompleksnošću** se podrazumijeva sveobuhvatnost rata na prostorima na kojima se vodi, sveobuhvatnost u smislu složenih ratnih događanja, uključenosti u proces rata svih struktura ratujućih društava, osobito onoga na čijoj se teritoriji vodi rat, bilo naseljenih ili nenaseljenih prostora, privrede, ekonomije i drugih društvenih djelatnosti.

Masovnost u ratu je obilježje koje podrazumijeva obostrano brojno i organizirano učešće u oružanoj borbi u pogledu angažiranja ljudi, naoružanja i materijalnih sredstava. **Intenzitet** oružane borbe u ratu obilježava njenu neprekidnost, silinu, stalnu napregnutost sila koje ratuju. Na dijelovima ratišta na kojem se vodi oružana borba u jednom vremenu može biti zatišje samo s toga što se operacije događaju na drugim vojištima i bojištima, ali je to vrijeme vrijeme proučavanja neprijatelja i priprema za naredna borbena djelovanja. Znači da snage na ratištu ne miruju. Ili izvode operacije ili se pripremaju za naredne.

Iz definicije rata primijetan je pojam (podpojam) koji mu daje osnovni pečat. To je pojam **oružane borbe**. **Oružana borba** jeste **obostrano masovna, planirana i organizirana** primjena **oružanog nasilja** radi ostvarivanja političkih, ekonomskih, vojnih i drugih ciljeva. Kao djelatnost ona je osnovni sadržaj rata i najbitnije njegovo obilježje i oblik ispoljavanja. Osnovni **cilj oružane borbe** jeste fizičkom, oružanom silom u ratu uništavati živu silu i materijalna sredstva protivnika, pokušavajući ga potčiniti svojoj volji. I ako je osnovni, oružana borba nije, dakle i jedini sadržaj rata. Oružanu borbu u ratu upotpunjuju politička, ekonomska, diplomatska, propagandna i druga djelovanja.

Od antičkih mislilaca (Sun Cua, Aristotela...), preko Ibn Halduna, Klauzevica..., do danas se vode rasprave o činiocima koji utiču na vođenje rata, oružane borbe i njihov ishod. Postoji suglasje u velikoj mjeri da **oružana borba** zavisi od sljedećih međusobno uvezanih i uvjetovanih **faktora**:

- **ljudskog,**
- **materijalnog,**
- **prostora i**
- **vremena.**

Kvalitet i kvantitet su dvije osnovne odlike faktora oružane borbe, naročito ljudskoga i materijalnoga. Razmatraju se zasebno za svaku zaraćenu stranu ali i usporednom analizom, sa krajnjim rezultatom od kojeg zavisi **odnos snaga na ratištu** u određenom vremenu, ali i ishod rata.

Iz ovoga proizilazi da je **oružana borba osnovni** (ali ne i jedini) **sadržaj rata**. Svaki sukob u kojem se masovno i organizirano ne primjenjuje sila, odnosno ne vodi oružana borba, ne može se proglasiti ratom.

2. Vrste ratova

Postoji potreba klasifikacije **savremenih ratova**, ratova u koje ubrajamo Drugi svjetski i sve one koji su vođeni poslije njega do danas, prvenstveno iz razloga njihova lakšega proučavanja. Većina ratnih doktrina, odnosno savremenih teorija, u klasifikaciji ratova polazi od iskustava iz ratova vođenih tokom ljudske historije i njihovih karakteristika u odnosu na vrijeme njihovog vođenja. Polazi se najčešće od **vojnih i političkih ciljeva rata, odnosno od njegove društvene i političke suštine, snaga i sredstava koja se u njemu upotrebljavaju, prostora na kojem se vodi rat, te od broja zemalja angažiranih tokom rata**.

Uobičajeno je da se ratovi prema društvenoj i političkoj suštini dijele na **pravedne** i **nepravedne**, odnosno na **odbrambene** i **napadačke**. Hoće li se kritički pristupiti ovoj podjeli, nije teško ustanoviti njene manjkavosti. Rat je intenzivan sukob u kojem se masovno i organizirano primjenjuje nasilje i vodi oružana borba.... To je pojam koji označava množinu, sukob najmanje dvije oružane sile, dvije države.... Teško se može desiti da su obje one u pravu, pa da taj rat bude označen pravednim. Najčešće je jedna strana u ratu ona koja se brani dok je druga agresor, pa je prema običajnom, moralnom i međunarodnom pravu jedna strana u ratu na polju pravde, a druga na nepravednom. Dakle, rat je rat i on je (najčešće) istovremeno i pravedan i nepravedan, i napadački i odbrambeni. **Zaraćene strane u njemu mogu voditi pravednu i nepravednu oružanu borbu, mogu napadati (biti agresor) ili se braniti**. Proglasiti jedan rat nepravednim znači staviti i onoga ko se brani u političku, pravnu i svaku drugu situaciju u kojoj je agresor, dakle, obje zaraćene strane proglasiti krivim za oružani sukob.

Svaki rat je historijsko događanje u kojem jedna strana, braneći se, **vodi pravednu, a druga napadajući, vodi nepravednu oružanu borbu**. Sud o svakome ratu donose države pojedinačno, vojni ili politički savezi, prvenstveno radi toga kako da se spram zaraćenih strana postave u političkom, ekonomskom ili vojnom pogledu. Sa stajališta međunarodnoga prava, o tome koja zaraćena strana vodi pravednu, a koja nepravednu oružanu borbu, meritorna je procjena organa Ujedinjenih nacija, barem u vrijeme vođenja toga rata. Konačan sud o tome ipak donosi historiografija, doduše, kraće ili dulje vrijeme po završetku svakoga rata. Vrijednosni sud o jednome ratu kao **nepravednome** u cjelovitom promatranju njegove suštine, biće ispravan samo onda kada se dođe do zaključka da su ciljevi obiju zaraćenih strana nepravedni, suprotni međunarodnom pravu. Primjera radi, dvije (i obje) države hoće silom istovremeno proširiti svoju teritoriju i time pomjeriti međunarodno priznate granice između njih. Bez obzira na ishod ovoga rata, odluči li se njime pobjednik ili ne, samo takav rat ispravno je okarakterizirati **nepravednim**, jer je u svojoj suštini izraz obostrane nepravedne politike. Često se u kontekstu društvene i političke suštine rata, u teoriji, praksi i politici, upotrebljavaju pojmovi **opravdani i neopravdani**, kao paradigma podjeli na pravedne i nepravedne ratove, odnosno, na osnovu procjene koliko je koja zaraćena strana u pravu ili ne kada upotrijebi oružanu silu.

Pravo na rat se iskazuje i ispoljava kao pravo na odbranu protiv nasilja, kao nepravda, nepravde. Sadržaj (pa i rat) koji u sebi nosi pravo i nepravdu, odbranu i agresiju, valja i tretirati dvostruko, u ovom slučaju kao **sukob pravednog i nepravednog oružanog djelovanja**.

Sa političkoga stajališta ratovi se dijele i na **međunarodne i unutarnje** (unutardržavne), odnosno ratove između država i ratove koje vode različite društvene snage unutar jedne države. Za ove druge najčešće se koristi termin **građanski rat**, još od antičkih vremena.

b) **Prema veličini zahvaćenog prostora i broju država** koje u njima učestvuju, ratovi se obično dijele na:

- **lokalne,**
- **regionalne i**
- **svjetske.**

Lokalni rat je onaj u kojem se oružana borba vodi na relativno malom prostoru, najčešće između dviju država ili u procesu disolucije složene države na njene članice. Većina ratova poslije Drugog svjetskog je po ovom kriteriju lokalnog karaktera. Postoji opasnost, da se svaki lokalni rat proširi na veću teritoriju i da se u njemu upotrijebe nuklearna borbena sredstva, što bi podrazumijevalo direktno učešće u njemu velikih svjetskih sila.

Regionalnim ratom se najčešće smatra onaj u kojem učestvuje više zemalja i na većem geografskom prostoru nego li što je lokalni. Teško je odrediti koji je od ovih pojmova ispravnije upotrijebiti u slučajevima kada se rat širi i kada postoji opasnost uključivanja u njega većeg broja zemalja od onih koje su ga započele. Smatra se da su ratovi u Indokini i Bliskom istoku, u drugoj polovini XX vijeka imali karakter regionalnoga rata.

Pod svjetskim ratom se podrazumijeva oružani sukob koji je zahvatio više od polovine zemljine kugle i u kojem direktno učestvuju vojne supersile. Do sada su vođena dva svjetska rata, ali na osnovu iskustava iz njih teško je predvidjeti uzroke i posljedice eventualnog trećeg, prvenstveno zbog ogromnih vojnih (nuklearnih) potencijala kojima raspolažu supersile.

c) Prema cilju, ratovi se najčešće dijele na one sa **ograničenim i radikalnim ciljem**. U osnovi ove klasifikacije su ciljevi zaraćenih strana koje postavljaju njihove politike, određujući snage, sredstva, vrijeme otpočinjanja i završetka rata. Ratni cilj ili ciljevi su određeni interesima (vojni, ekonomski, politički, kulturni i dr.) za koje se bore dva protivnika u ratu. Kod zaraćenih strana preovlađuju suprotni interesi radi kojih one vode rat, nastojeći ostvariti svoje ciljeve. Postizanje tih ciljeva dakle, moguće je samo na račun drugoga. U

toku samoga rata, u zavisnosti od odnosa snaga i uopće uvjeta u kojima se rat vodi, politika mu nerijetko mijenja ciljeve ili pak opredjeljuje za jedan od ranije definiranih.

Rat sa ograničenim ciljem je onaj u kojem se napadač ograničava na samo neke ciljeve koji se ratom inače nastoje postići. To mogu biti: pokušaj promjene postojećih granica između dviju država i zauzimanje samo dijela teritorija druge države, vojni pritisak na neku državu radi iznuđivanja političkih, ekonomskih i drugih ustupaka. Ograničeni cilj koji sebi postavlja agresor, žrtvu agresije najčešće nagoni na radikalno postupanje u pogledu upotrebe oružanih snaga, organizacije države za odbranu u svakom pogledu. Svaki rat kojem je postavljen ograničeni cilj, može biti uvod u dugotrajni rat širih razmjera.

Rat sa radikalnim ciljem je rat u kojem su sukobljene strane postavile političke, vojne i ekonomske ciljeve, čijim bi se postizanjem bitno promijenili postojeći odnosi i stanje u jednoj ili više država. Ti ciljevi mogu biti: temeljita promjena političkih i ekonomskih odnosa u pojedinim zemljama, likvidacija neke države, stvaranje novih država ili državnih zajednica itd. Ova vrsta ratova nagoni zaraćene strane na maksimalan angažman prvenstveno u vojnom, pa onda i u političkom, ekonomskom i svakom drugom pogledu.

U političkoj praksi, pa čak i u teoriji, nerijetko se upotrebljava termin “**vjerski rat**”, da li kao osnovna oznaka, odnosno atribut rata, ili pak kao propratna pojava nekoga od ratova. Upitnost ovoga pojma osobito sa polemološkog stajališta je nesporna. Ciljeve u ratu definiraju politike svake zaraćene strane, te je s toga svaki vjerski interes barem u drugom planu, ili je on od strane jedne ili pak za obje zaraćene strane samo značajan elemenat za propagandno djelovanje (zbog proizvođenja mržnje i psihološkoga naboja) ili pokriće političke strategije. Čak i oni ratovi koji u historiografiji u svom atributu nose izraziti vjerski prefiks, odnosno obilježje (neke od religija kao npr.: krstaški...), u svojoj suštini to nisu. Po svojim ciljevima oni se značajno ne razlikuju od svakoga drugoga rata: jer su jednoj od zaraćenih strana u fokusu interesa teritorije, pljačka, okupacija.....

d) **Prema sredstvima koja u ratu mogu biti upotrijebljena**, uvjetno se ratovi dijele na **konvencionalne i nuklearne**.

Konvencionalni rat podrazumijeva upotrebu klasičnih (uobičajenih) borbenih sredstava. Dakle, ne onih koja nisu uobičajena, u koja ubrajamo nuklearna, hemijska i biološka (sredstva za masovno uništavanje).

Nekonvencionalni rat bi podrazumijevao upotrebu **nuklearnih borbenih sredstava** u manjoj ili većoj mjeri, odnosno upotrebu svih vrsta borbenih sredstava koja se u ratu mogu koristiti, pa i **hemijskih i bioloških**, odnosno do tada neuobičajenih sredstava za uništavanje ljudi i materijalnih dobara. Bitno bi se razlikovao od ratova koji su vođeni ili se vode klasičnim (uobičajenim) naoružanjem, upravo zbog upotrebe ovih **sredstava za masovno uništavanje**.

e) **Pojam ograničenoga rata** nije naročito određen, ali se često upotrebljava u teoriji, praksi i politici. Ponekad se njime označava rat u kojem bi se vršila **ograničenja u pogledu upotrebe borbenih sredstava**, ili pak rat u kojem zaraćene strane ne angažiraju sve raspoložive snage i sredstva. Pojam ograničenoga rata se koristi i onda kada se nastoji jedan **rat ograničiti prostorno**, kako ne bi došlo do njegova širenja na većem teritoriju.

f) U vremenu poslije Drugoga svjetskoga rata, a u kontekstu međunarodnih odnosa, upotrebljavaju se pojmovi: **hladni, psihološki, specijalni, gerilski rat** itd. U skladu sa njihovim atributima, oni predstavljaju jedan od oblika upotrebe sile, uz **eventualnu ograničenu upotrebu oružanog nasilja**. Obično se njima koristi jedna ili obje zaraćene strane prije masovnog i organiziranog korištenja oružane sile, ili su propratna pojava ratova za cijelo vrijeme njihova trajanja.

Neminovno je, međutim, da nekritička upotreba pojedinih atributa uz pojam rata pretrpi stručnu kvalifikaciju. Termin (sintagma) "hladni rat" se u političkoj praksi započeo koristiti poslije Drugog svjetskog rata, a naročito šezdesetih godina ovoga vijeka, u vrijeme naročito izražene krize u međunarodnim odnosima, prvenstveno između vojnih blokova (NATO saveza i Varšavskog ugovora).

Atributom "hladni" označavano je i hoće se označiti stanje zaoštrenih odnosa, koji su prijetili i prijete da prerastu u oružani

sukob između pojedinih država ili vojnih saveza. Sam termin “rat” je pripojen atributu “**hladni**”, kako bi se situacija u međunarodnim odnosima prikazala ozbiljnom, teškom, jer rat označava najoštriji (oružani) sukob, te kao izraz ukazuje na svestranu opasnost krize. Upravo iz tih razloga svim događajima i međunarodnim odnosima koji se odlikuju sintagmom “hladni rat”, više stoji naslov “politička kriza” i slično, jer, rat je ipak pojam koji podrazumijeva obostrani, masovni i najgrublji oblik upotrebe upravo oružane sile, i svi atributi koji mu se pripisuju, mogu biti samo u tom kontekstu.

Istovjetan sud je i o sintagmama “**specijalni rat**”, “**psihološki rat**” i drugim poput ovih, o čemu će još biti riječi.

3. Osnovne karakteristike savremenih ratova

Pripreme za rat su važna činjenica rata. Mirnodopske pripreme za rat obuhvataju opsežne djelatnosti u sferi politike, ekonomije i na vojnom planu. S obzirom na savremena borbena sredstva koja se upotrebljavaju u ratu, njegovu sveobuhvatnost po cijelo društvo koje se priprema i vodi rat, **od priprema za rat uveliko ovisi i njegov ishod**. Savremene ratove karakterizira **visok stepen upotrebe ratne tehnike, dinamičnost borbenih djestava uz upotrebu svih vidova oružanih snaga**, radi blagovremenog postizanja ciljeva rata.

Svi savremeni ratovi lokalnog nivoa **prijete da prerastu u regionalni ili svjetski**. Ta karakteristika dolazi od činjenice da se **svaki rat** u savremenim međunarodnim odnosima **tiče na određeni način većine zemalja svijeta**, bez obzira gdje se on vodio, uz njihovo **direktno ili indirektno učešće u njemu**, u pogledu političkog, ekonomskog ili vojnog uticaja.

Svaki rat predstavlja događaj od značaja za cijeli svijet. Velika bojazan postoji od opasnosti da se u svakom ratu **upotrijebe u manjoj ili većoj mjeri nuklearna borbena sredstva** i druga sredstva za masovno uništavanje, zbog njihove rasprostranjenosti u svjetskim razmjerama. Bez obzira kojeg je nivoa rat koji se vodi (lokalni, regionalni ili eventualno svjetski), **on je za teritoriju na**

kojoj se vodi totalan. Obuhvata sve segmente društva: vojnu silu, civilno stanovništvo, ekonomiju itd., uz izuzetna naprezanja, po osnovu činjenice da je rat najteža socijalna situacija.

U savremenim ratovima uveliko se gubi granica između fronta i pozadine. To dovodi do **konstantnog povećavanja procenta gubitaka civilnog stanovništva** u odnosu na pripadnike oružanih snaga zemlje na koju je izvršena agresija, uz sve masovnije uništavanje materijalnih dobara.

Svakom savremenom ratu prethodi period političke krize i intenzivne specijalne operacije, koje su njegova propratna pojava do samoga kraja. Razlog tome su pokušaji da se određeni **ciljevi postignu bez masovne upotrebe oružane sile,** s jedne strane, a s druge, da se suprotstavljene strane **iznutra pokrenu i pripreme za rat, u psihološkom, političkom i svakom drugom pogledu,** odnosno da se **suprotna strana zaplaši i pristane na ustupke bez oružane borbe.** Svaka od zaraćenih strana **nastoji intenzitetom borbe što brže ostvariti svoje ciljeve,** naročito agresor u prvim fazama agresije.

Napadnuta zemlja najčešće svoju odbranu gradi tako da što prije prekine agresiju ili da **metodom iscrpljivanja pristupi dugotrajnom otporu protiv agresije.** To je jedan od razloga što je **trajanje savremenih ratova** neizvjesno. Najčešće ga niti jedna od sukobljenih strana ne može odrediti, sve dotle dok jedna od njih ne koriguje svoje prethodne ciljeve, samostalno ili pod pritiskom inozemnih i međunarodnih snaga.

Svaki rat je jedinstveno historijsko događanje. Vodi se uz korištenje iskustava iz drugih ratova, ali je svaki od njih jedno novo iskustvo za cijeli svijet, po svojim mnogim karakteristikama.

AGRESIJA

U pojašnjenjima prava država u međunarodnim odnosima, većina pravnika, znanstvenika i praktičara se poziva na ideje i “**škole prirodnoga prava**”, koje polaze od učenja prema kojima sva ljudska bića svojim rođenjem postaju nosioci “**nekih prirodnih i apsolutnih prava**”. “Neka neotuđiva, nedjeljiva i neprenosiva prava” država, po toj logici su sasvim razumljiva, jer prate slijed prirodnog prava od pojedinačnog, prenoseći ga na opći nivo, na kolektivitet izražen kroz državu. Iskustva Prvoga svjetskoga rata i njegove strahote, opredijelili su velike sile da na Versajskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine utemelje sistem kolektivne sigurnosti i definiraju ga Paktom lige naroda, s ciljem sprečavanja svih budućih ratova. Na žalost, Liga naroda nije smogla snage uticati na slijed međunarodnih događanja i onemogućiti mnogo razorniji i po civilno stanovništvo pogubniji Drugi svjetski rat.

Povelja Ujedinjenih nacija iz 1945. godine, proistekla iz iskustava upravo toga rata, proklamirala je načelo ravnopravnosti država u međunarodnim odnosima i u odnosu na međunarodno pravo. Naredna zbivanja u međunarodnim odnosima i razdoblje “hladnoga rata”, proizveli su potrebu svestranijeg reguliranja međudržavnih odnosa, pa je Opća skupština Ujedinjenih nacija 1970. godine usvojila “Deklaraciju o načelima međunarodnoga prava o prijateljskim odnosima i suradnji između država u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija”, za čiji sadržaj pojedini znanstvenici kažu kako je valja “smatrati autentičnim tumačenjem Povelje”.¹⁸⁸

Od sedam načela Deklaracije, **načelo zabrane sile** je na prvom mjestu. Vladimir Đ. Degan ističe kako je u “**međunarodnom pravu rat postao protupravan tek tzv. Brian-Kelloggovim paktom iz 1928.**”, dodajući kako je riječ o “Općem ugovoru o zabrani rata”, potpisanim u Parizu 1928. godine, čime je načinjena “krupna prekretnica u razvoju međunarodnoga prava”.¹⁸⁹ Degan dalje

¹⁸⁸ Šire o predhodnom i ovome, vidjeti u : Vladimir Đuro Degan, *Međunarodno pravo*, Pravni Fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., strana 234 i dalje.

¹⁸⁹ Isto, strana 238.

konstatira kako je “Povelja tu zabranu veoma proširila”, a Deklaracija iz 1970. godine zabranila i neke oblike “posredne (indirektne) agresije” kroz odredbu: “**Svaka država je dužna uzdržavati se od organiziranja ili poticanja na organiziranje dobrovoljačkih snaga ili oružanih skupina, uključujući plaćenike, radi njihova ubacivanja na područje neke druge države....**”¹⁹⁰

Izraz “**agresija**” je latinskoga etimološkoga porijekla i na naš jezik se prevodi kao: **navala, napad, nasrtaj**. Ima svoje opće značenje i upotrebu, ali i preciznije značenje u međunarodnim odnosima. Onaj ko napada je samim time **agresor**, a napadnuti jeste **žrtva agresije**.

Pored ovoga općeg značenja, najvažniji smisao pojma “**agresija**” je onaj koji znači **oružani vojni napad**. Već je naznačeno da je Poveljom Ujedinjenih nacija rat zabranjen i proglašen zločinom protiv mira. Da bi se rat spriječio, dakle, da do njega ne bi dolazilo, valjalo je označiti sve ono što je napad, označiti okolnosti po osnovu kojih će se znati ko je izvršio prvi čin, a ko se samo brani. Time bi **napad** bio označen zabranjenim djelom, dok bi **pravo na odbranu** (samoodbranu) ostalo neprikosnoveno.

Pored mnogih pokušaja da se **agresija** definira u međunarodnim odnosima, a zbog podijeljenosti svijeta u pogledu preciznijih određenja **napada** i sporosti usaglašavanja, učinjeno je to tek sedamdesetih godina, nepunih trideset godina nakon usvajanja Povelje.

Po definiciji koju je usvojila Opća skupština Ujedinjenih nacija (Rezolucija 3314 iz 1974. godine), pod **agresijom** se podrazumijeva “**upotreba oružane sile od strane neke države protiv suvereniteta, teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države, ili koja je na bilo koji način nespojiva sa Poveljom Ujedinjenih nacija, kao što to proizilazi iz ove definicije**”.¹⁹¹

Pored ovlaštenja Vijeća sigurnosti da procjenjuje **obim napada koji će se proglasiti agresijom**, u Rezoluciji su nabrojani akti koji su u skladu sa definicijom:

¹⁹⁰ Isto, strana 239.

¹⁹¹ Andrassy Juraj, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., strana 553.

- a. **Upad ili navala** oružanih snaga neke države na područje druge države; **bilo koja vojna okupacija**, ma i privremena, koja je posljedica upada ili navale; upotrebom sile **izvršeno pripajanje područja druge države** ili dijela njezina područja;
- b. **Bombardiranje područja druge države** pomoću državnih oružanih snaga ili upotreba bilo kakvog oružja protiv toga područja;
- c. **Blokada luka ili obala** neke države pomoću oružanih snaga druge države;
- d. **Navala državnih oružanih snaga** na kopnene, pomorske ili zračne snage druge države ili na trgovačku mornaricu, odnosno zrakoplovstvo druge države;
- e. **Upotreba oružanih snaga, što ih neka država drži na području druge države na osnovu sporazuma** s tom državom, kršenje uvjeta toga sporazuma, kao i svako produženje prisutnosti tih snaga preko određenoga roka;
- f. Ako neka država, koja je svoje područje dala na raspoloženje drugoj državi, **dopusti da ta druga država upotrijebi to područje za izvršenje napada** protiv neke treće države;
- g. **Slanje, od strane neke države** ili u njezino ime, **oružanih četa, grupa neredovitih ili plaćenika**, koji protiv druge države **vrše čine oružane sile** takve težine da **tvore čin napada** kako je naprijed opisan, **kao i bitno upletanje u takvo stanje**.¹⁹²

U objašnjenju prethodnih stavova stoji da se agresija prema nabrojanim stavkama ne može ničim opravdati, da povlači

¹⁹² Isto, strana 553.

međunarodnu odgovornost, te da je taj akt istovremeno zločin protiv međunarodnog mira, odnosno, da se **neće priznati sticanje područja** niti koja druga posebna prednost što bi se postiglo kao posljedica napada.

Pobrojani akti ne obuhvataju sve oblike upotrebe sile koji se mogu proglasiti agresijom. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je ovlašteno da u svakom slučaju o tome odlučuje u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija.

Osnovne su dvije poruke za bolje razumijevanje Rezolucije o agresiji:

- ne dopustiv je svaki neodobreni prelazak i boravak dijelova vojnih snaga jedne države na tuđoj teritoriji;
- vojne snage jedne države ne moraju direktno ispoljiti silu, a da njihovo činjenje predstavlja agresiju (kao npr. u slučaju koji opisuje tačk c.);

Agresija je, dakle, jednostrani čin upotrebe vojne (oružane) sile protiv teritorijalnoga integriteta i suvereniteta neke države. Ciljevi agresije uvjetno se mogu podijeliti na: **radikalne i ograničene**. Radikalni cilj joj je najčešće, **okupacija**¹⁹³ cijele neke države ili njenoga dijela, pripajanje područja druge države ili dijela njezina područja. Ograničeni ciljevi agresije mogu biti raznovrsni: pomaganje vojnom silom jednoj od zaraćenih strana u građanskom ratu u jednoj državi, kako bi se u jednoj državi održao stari ili pak pomoglo dovođenje novoga režima u njoj na vlast, obaranje vojnom silom režima u nekoj državi radi postavljanja marionetske vlade u njoj, dominacije, hegemonije i td. Rijetko je koja agresija (i njeni ciljevi) provedena bez otpora. **Ozbiljan oružani otpor agresiji, osobito kada poprimi obilježja masovnosti i organiziranosti,**

¹⁹³ Pod **okupacijom** se podrazumijeva stanje kad se cijelo područje ili dio neke države nađe u stvarnoj vlasti neprijateljske vojske. Zakonita vlada je u tom slučaju onemogućena da vrši svoju vlast. Područja gdje traju borbe ne smatraju se okupiranim. Dakle, sve dok na jednome području postoji otpor ono se ne proglašava i ne računa okupiranim. Tek poslušnost stanovništva područja neke države spram neprijateljske vojske i njene države, osigurava joj stvarno vršenje vlasti, **okupaciju**.

osigurava uvjete za odbranu (samoodbranu) na koju žrtva agresije ima pravo. Time se formira druga (oružana sila) strana u oružanom sukobu. Tada agresija (ako od nje država koja je započne ne odustane) prerasta u rat. Na pretek je primjera upotrebe vojne sile na tuđoj teritoriji samo u dvadesetom stoljeću, prije a i poslije usvajanja Povelje Ujedinjenih nacija, koji govore o tome kako je **agresija prerasla u rat, a taj rat imao elemente građanskoga rata u državi žrtvi agresije.** Time agresije ni faktički niti pravno ne prestaju, **prerastaju u ratno stanje i traju do prestanka rata ili povlačenja snaga agresije sa teritorije žrtve agresije** (i prestanka drugih akata agresije).

Dužnost je organa Ujedinjenih nacija (a vidjeli smo, naročito Savjeta sigurnosti) da procjenjuju akte neke države i da žrtvi agresije (u slučaju kada nije u stanju sama se odbraniti) omoguće kolektivnu odbranu, a radi uspostavljanja međunarodnoga mira.

Za preduzimanje potrebnih mjera u tom slučaju, neophodno je blagovremeno provesti proceduru u Vijeću sigurnosti. Međutim, zbog podijeljenosti država (a naročito velikih sila) u Vijeću sigurnosti u pogledu njihovih interesa i stavova i u vremenu poslije donošenja Rezolucije o agresiji, izostaju djelotvorne odluke i mjere sprečavanja svih oblika upotrebe vojne sile koji znače agresiju. Jedini primjer ispoštovanoga principa “kolektivne samoodbrane” od strane Savjeta sigurnosti Ujedinjenih nacija jeste odluka o upotrebi kolektivne vojne sile protiv Iraka radi sprečavanja agresije na Kuvajt 1991. godine.

ORUŽANA (VOJNA) INTERVENCIJA

Pod **oružanom ili vojnom intervencijom** u politici i praksi se podrazumijeva **akt nasilnoga i gruboga miješanja jedne ili više država u unutarnje poslove druge države**, njenu unutarnju i spoljnu politiku, **upotrebom oružane sile** (oružanih snaga) na njenoj teritoriji, radi ostvarivanja određenih političkih, vojnih, ekonomskih i drugih ciljeva.

Najčešće je to **brzi upad oružanih snaga jedne** ili više država na dijelove ili cijeli teritorij jedne zemlje, odnosno bombardiranje ciljeva na njenoj teritoriji. Za njeno izvršenje koriste se: zračne, zračno-desantne, mehanizirano-raketne, oklopno-mehanizirane, kopnene i druge snage, najčešće za vojnu intervenciju specijalizirane i pripremljene snage.

Povelja Ujedinjenih nacija brani prijetnju silom i njenu upotrebu protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta jedne države, pa je time i bilo koji oblik oružane intervencije po međunarodnom pravu nedozvoljen čin. Zbilja međunarodnih odnosa poslije Drugoga svjetskoga rata pokazuje, međutim, da se svim oblicima upotrebe sile različito pristupalo. Pojedine vojne intervencije se osude, neke dijelom sankcioniraju, ili se, pak, "prešute".

Primjeri za to su vojne intervencije koje su se dešavale i unutar jednog vojno-političkog saveza, kao što su one koje je bivši Sovjetski Savez izveo protiv Mađarske 1956. i protiv Čehoslovačke 1968. godine, kao "neposlušnih" članica bivšeg Varšavskog pakta.

Usporedimo pojmove **oružane (vojne) intervencije i agresije**. I jedan i drugi znače, pretpostavljaju upotrebu vojne sile jedne ili više država na teritoriji druge države, u manjoj ili većoj mjeri. Pojam agresije je utvrđen međunarodnom Rezolucijom i po onim aktima sile koji jesu agresija zaključujemo da su svaki od njih **vojna intervencija**. Dakle, svaka **oružana intervencija** protiv teritorije jedne države jeste **akt agresije**. "Prešuti" li se neka agresija u međunarodnim odnosima, odnosno, ako Vijeće sigurnosti određeni akt sile protiv neke države iz različitih razloga i zvanično ne proglasi agresijom, ne preostaje ništa drugo nego li taj akt sile zvati (općim imenom) **oružanom intervencijom**.

Inače se može pročitati i čuti u praksi da je **oružana intervencija "moderno ime" za agresiju**.

Specifični primjeri upotrebe vojne sile za koji u Povelji Ujedinjenih nacija (Glava VII) postoji opravdanje, jesu krajnje mjere koje su predviđene u cilju **uspostave međunarodnog mira**. Ako preventivne mjere za mirno rješavanje međunarodnih sporova i sukoba ne donesu rezultate, ovlašćeni organi Ujedinjenih nacija, prvenstveno Vijeće sigurnosti, može upotrijebiti **represivna sredstva**,

odnosno, **odlučiti o upotrebi oružane sile** u cilju **uspostavljanja, nametanja mira**. U tu vrstu represivnih sredstava, odnosno upotrebe sile, ubrajaju se: **zaoštavanje i prijetnja silom (demonstrativne mjere), blokade silom i, naposljetku, upotreba oružane sile, odnosno provođenje vojne operacije, vojnih akcija** (Glava VII, član 42. Povelje).¹⁹⁴ U praksi se ove vrste vojnih operacija, vojnih akcija, nazivaju **oružane (vojne) intervencije pod okriljem Ujedinjenih nacija**. Povelja nije predvidjela izgradnju međunarodne vojske, međunarodnih oružanih snaga, pa je svoje “usluge” u tom smislu, u posljednje vrijeme, u dva navrata ponudio NATO - pakt i neke druge zemlje i to:

- u oružanoj intervenciji protiv Iraka u Kuvajtu (1991.);
- u oružanoj intervenciji protiv srpskih vojnih snaga u Bosni i Hercegovini (1995.).

Ako znamo da se u većini ratnih doktrina izrazom “vojna operacija” označava općenito najviši oblik obostranog borbenog djelovanja u svakom ratu, a “vojnom akcijom” niži oblici taktičkog nivoa borbenog djelovanja, valja konstatirati da se upotreba oružane sile pod rukovodstvom Ujedinjenih naroda nazove **oružanom intervencijom** (vojnim miješanjem, vojnim posredovanjem, vojnim sprječavanjem....), kao **oblikom kolektivnih mjera** protiv neke države u njenom nepravednom vojnom djelovanju protiv drugog međunarodnog subjekta. Na temelju ovoga, o oružanoj intervenciji, za razliku od agresije (kao jednostranom nepravednom činjenju) neophodno je dvojako prosuđivati. Neophodno je oružane intervencije makar uvjetno razlučiti na dvije skupine:

- **opravdane oružane intervencije;**
- **neopravdane oružane intervencije.**

Opravdane oružane intervencije su one koje su odobrene (čak i tražene, pozvane) i to dvostrano: i od strane organa Ujedinjenih naroda i od strane države žrtve agresije na čijoj će se teritoriji vojno intervenirati protiv agresora, kao mjera prava u pogledu kolektivne odbrane.

¹⁹⁴ Prema: Andraszy Juraj, citirano, strana 534. – 535.

Nasuprot tome, ničim neizazvane oružane intervencije, valja ozbiljno proučiti, objektivno, kritički i pravno utvrditi njihovu nepravичnost i proglasiti **agresijama**, onim, dakle, imenom kojim se u međunarodnim odnosima nazivaju, sa Poveljom nespojivi, načini upotrebe oružane sile protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta država. Rezolucija o agresiji iz 1974. godine (o kojoj je bilo riječi) ne bi trebala više ostavljati prostora praksi da se za očito njeno kršenje upotrebljava “blaži” izraz kao što je vojna intervencija (međunarodnim pravom nedefinirani izraz) i time izbjegava odgovornost i zemlje agresora i organa Ujedinjenih nacija, posebno Savjeta sigurnosti, zbog nesuglasja (neusaglašenih interesa njegovih članica), a potom i njegovog pravnog i drugog nečinjenja.

Najzad, dovodeći pojam oružane intervencije u vezu sa pojmom rata, neophodno je zaključiti sljedeće. Bez obzira na to da li ona bila **odobrena ili ne odobrena** (ona koja jeste agresija), prerasti će u rat u slučaju da dulje potraje i kad joj se na teritoriji (i državi) na kojoj se izvodi, pruži oružani otpor, odnosno kada taj otpor postane masovan, organiziran i intenzivan.

SPECIJALNE OPERACIJE

Teško je dokučiti od kada se javljaju ratovi u ljudskoj historiji. No, jedno je sasvim sigurno: nastanak prvih država kao znakova civilizacije, označio je i fenomen rata kao oblika otvorenoga oružanoga sukoba među njima. To, dakle, jesu vidljivi sukobi, sa mnoštvom učesnika u njima od samoga početka, od napada vojne sile na neku državu i oružanog otpora tome napadu. Završavali su se ratovi time što je napad susjedne države bio samo pokušaj ostvarivanja ciljeva, znači odbranom, ili time što je napadnuta država pokorena (čak i nestala) na dulje ili kraće vrijeme. No, za ciljeve koje je valjalo ostvariti, države su kroz cijelu historiju iznalazile i birale različite metode i sredstva. Rat je samo jedno od njih, gotovo uvijek krajnje sredstvo. Uporedo sa ratom ili bez njega, države i njihova vođstva su se koristila tajnim i drugim metodama da bi na račun

drugih ostvarile svoje ciljeve. Primjera je napretek. Još je starokineski teoretičar Sun Cu Vu pisao o radu **obavještajne službe i upotrebi špijuna** u “proučavanju” susjedne države i njene vojske. Istražujući troškove izdržavanja vojske u pokretu, ovaj vojskovođa je cinično proglasio “**vrhuncem nerazumnosti**” vladara koji ne poznaje prilike kod neprijatelja, samo radi toga što žali izdatak “od nekih stotinu unci srebra”, što je dovoljno da se plate **dobri špijuni**. U tom kontekstu, Sun Cu spominje pet vrsta špijuna, a sposobnost vladara da izgradi “**tajne mreže**” proglasio je najdragocjenijom njegovom osobinom u “božanskom povlačenju niti”.¹⁹⁵

Hoće li se govoriti o lukavstvu i prevari u međudržavnim odnosima, neminovno se kao primjer navodi Legenda o Troji, starom gradu nedaleko od Dardanela, tadašnja Perzija, koji su stari Grci bezuspješno osvajali deset godina. Nakon toga su načinili velikoga konja, dovezli do vrata Troje, kazavši da će Troja biti nepobjediva sve dok ta maskota bude u njoj. Razvalivši vrata grada, Trojanci su konja uvukli u svoje tvrđave. Noću su iz konja izašli grčki ratnici i u Troji izvršili pokolj. “Trojanskom prevarom” i “Trojanskim konjem” i danas se naziva svaki pokušaj slabljenja neke zajednice iznutra radi njenoga uništenja.

Pišući o svojoj zamišljenoj državi, “Utopiji”, Tomas Mor (šesnaest vijek n.e.) savjetuje građanima ove zemlje da sakupljaju blago, kojim valja plaćati najamnike i slati ih u borbu za “Utopiju”, rađe “nego svoje građane”. Čuvati zlato, važno je i iz razloga što se njime “**moгу kupiti i sami neprijatelji, koji u tom slučaju jedan drugoga ili izdaje ili čak otvoreno međusobno zarate**”.¹⁹⁶

Proučavajući ratove i načine ratovanja raznih naroda, Ibn Haldun (arapski teoretičar – petnaesti vijek n.e.), je u svojoj “Muqaddimi”, u premoći koje mogu naročito doprinijeti pobjedi ubrajao “**lukavstvo i domišljatost, kao što je širenje alarmantnih vijesti da bi se neprijatelj onesposobio**”.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Sun Cu Vu, “Vještina ratovanja”, Vojno delo, Beograd, 1952., (strana 88. i 89.).

¹⁹⁶ Tomas Mor, Utopija, Kultura, Beograd, MCMLI (strana 120.).

¹⁹⁷ Ibn Haldun, *Mugaddima* (Izbor iz djela, prevod: Hasan Sušić), Veselin Masleša, Sarajevo, 1982., strana 70.

Razvoj ratne tehnike, preko baruta, (samim time i vatrenog oružja), eksploziva, poluautomatskoga i automatskoga oružja, ratnog zrakoplovstva i drugih borbenih sredstava, proizveo je trku u naoružanju. Šta joj je cilj? Na različite načine razotkriti domete u napretku razvoja naoružanja i vojne opreme kod eventualnih neprijatelja ili susjednih zemalja, proizvesti protiv-sredstva i nadmašiti eventualnog neprijatelja u pronalascima i proizvodnji novih borbenih sredstava.

Razdoblje između dva svjetska i sam Drugi svjetski rat su naročito doprinijeli razvoju metoda kojima su države nastojale postići svoje političke, vojne, ekonomske i druge ciljeve, bez široke upotrebe oružja, **neoružanim oblicima** djelovanja protiv neke države ili grupe država. Različite vrste **prevara, obmana** i nerazumijevanje u svjetskoj zajednici ciljeva njemačkog nacional-socijalizma, italijanskog fašizma i japanskog militarizma, omogućili su borbu za novu podjelu svijeta, iako je jedan svjetski rat tek bio završen. Primjera radi, Njemačkoj kao gubitniku u Prvom svjetskom ratu, bilo je određeno da za vlastitu odbranu u budućnosti može imati stotinu hiljada vojnika. Nacional-socijalisti su, dolaskom na vlast tridesetih godina ovoga vijeka, ubrzo, umjesto toliko vojnika imali stotinu hiljada oficira, koji su na poligonima obučavali vojničkoj vještini na stotine hiljada vojnika. Prepoznatljiva formula propagandnoga djelovanja njemačke nacional-socijalističke doktrine, kako na njemački narod, tako na svjetsku javnost iskazana je kroz "više puta izgovorenu laž, sve dok ona ne postane istinom".

Svoj zamah trka u naoružanju naročito je ispoljila u toku Drugoga svjetskog rata. Prvo raketno naoružanje proizvela je Njemačka. Radi otkrivanja njemačkih podmornica i zrakoplova u Engleskoj je proizveden prvi radarski sistem. U tom kontekstu, najznačajnija istraživanja, ona koja su označila prekretnicu u razvoju borbenih sredstava, jesu istraživanja nuklearne energije. Uz pomoć špijunaže vršile su ih tri sile: Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez i Njemačka. Polajući upravo na tu vrstu oružja kojim bi preokrenula rat u svoju korist, Njemačka je bila na domak rezultatu. Specijalne savezničke snage su joj čak dva puta uspjele otkriti baze za proizvodnju strateških elemenata za nuklearno oružje i onesposobiti

ih. Drugi svjetski rat je naposljetku i završen nakon dviju upotrijebljenih nuklearnih bombi, koje su pri kraju rata, avgusta 1945. godine, Sjedinjene Američke Države bacile na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki. I danas saznajemo o špijunskim i obavještajnim djelatnostima prije i u toku njega, o dvostrukim špijunima, o pripremanim i izvršenim ili neizvršenim atentatima itd.

Iskustva Drugoga svjetskoga rata, agresije, genocid i ostali zločini, okupili su države oko ideje o usaglašavanju pravnoga akta, kojim bi se globalno regulirali međunarodni odnosi. Potpisana je 1945. godine Povelja Ujedinjenih nacija. Njome je zabranjena agresija i upotreba sile u međunarodnim odnosima, a rat proglašen zločinom protiv mira. Zašto naglašavamo obje ove činjenice? Nužno je to učiniti iz više značajnih razloga. Prvi je što i poslije prihvatanja i potpisivanja Povelje, do danas nisu prestale agresije i ratovi, dakle, najgrublji oblici upotrebe sile i terora. Drugi je što je međunarodna zajednica iz Drugog svjetskog rata izašla višestruko razjedinjena i bremenita različitim vojnim, ekonomskim, političkim, ideološkim i drugim interesima i obrascima. Tom teretu su napose podlegle velesile, upravo one države koje su u Savjetu sigurnosti Ujedinjenih nacija (po Povelji) preuzele i najveću odgovornost u pogledu osiguranja mira u svijetu, kao stalne njegove članice, članice sa pravom veta pri odlučivanju o važnim međunarodnim pitanjima. I sljedeći, a za temu o kojoj govorimo, najvažniji razlog potenciranja odgovornosti po osnovi Povelje Ujedinjenih nacija jeste djelatnost pojedinih država, velesila, također, protiv drugih država ili njih više, kako bi se ostvarili određeni ciljevi. Te djelatnosti je važno planirati i izvesti, ali tako da se masovno ne upotrijebi oružana sila, čije je djelovanje zabranjeno međunarodnim pravom. Desetljeća poslije Drugoga svjetskoga rata su obilježena formiranjem i konfrontacijom vojno-političkih blokova: NATO-pakta i sad već bivšega Varšavskog ugovora. Čak su i dvije njemačke države, nastale podjelom one koja je kapitulirala 1945. godine, uvrštene jedna u jedan, a druga u drugi savez, iako je aktom o kapitulaciji stavljena zabrana njihova uključivanja u vojne blokove.

Posljedica blokovskoga nadmetanja su nove, strahobalne forme trke u naoružavanju, koja je naročito izražena u iznalaženju strategija razvoja nuklearnoga naoružanja i odgovora na njih suprotne strane. Strategijom na strategiju razvoja i upotrebe nuklearnoga oružja nije bilo, niti jeste moguće bez upotrebe i razvoja metoda i sredstava za istraživanje suprotstavljene strane, sve do onih kozmičkih, elektronsko-informatičkih i satelitskih. Trka u naoružavanju je istovremeno i prijetnja silom. Suprotnosti između blokova i druge zaoštrene suprotnosti izazvale su krize i ratove (kao što su Korejski, izraelsko-arapski, Vijetnamski i drugi ratovi, odnosno krize, kao što je kubanska šezdesetih godina).

Niti u jednome ratu poslije Drugoga svjetskoga rata velesile i blokovi se nisu direktno i otvoreno vojno sukobili, ali su u njemu direktno ili posredno učestvovali.

Šezdesete godine dvadesetoga vijeka su godine naročito izraženih konflikata među vojno-političkim blokovima. Na osnovu iskustva iz posljednjeg svjetskoga rata i vremena poslije njega, razvile su se različite metode djelovanja protiv suprotnoga bloka, pojedinih njegovih članica i šire, izražene kroz “strategije posrednoga nastupanja” i druge strategije “nekonvencionalnih sukoba”, “podzemnoga ratovanja”, “psihološko-propagandnih djelatnosti” itd. Ta vrsta prikrivenih konflikata, **špijunaže i kontrašpijunaže, prijetnji silom, izgradnje baza, pružanja podrške pokretu** ili državi koja je u direktnom sukobu (čak i oružanom) sa suprotnim blokom ili njegovom članicom, upravo tih godina u praksi dobija, pored ostalog, i naziv “specijalni rat”. Od sedamdesetih do devedesetih godina sam pojam i njegova doktrina naročito je našla mjesto u praksi i teoriji na prostorima bivše SFR Jugoslavije. Zbog pretjerane, ideološki obojene, bojazni od stvarnih ili pretpostavljenih neprijateljskih djelovanja protiv sistema te, bivše Jugoslavije, i samome “specijalnom ratu” je pridavana prevelika pažnja u političkoj, vojnoj i literaturi iz oblasti sigurnosti. Na tu državu nije izvršena agresija “ni sa istoka, niti sa zapada”, a ipak se raspala. Proučavanje mnoštva literature o “specijalnom ratu” općenito, i onome koji se “vodio” protiv SFR Jugoslavije (nastale u toj bivšoj državi), dovodi do zaključka o tadašnjem stvaranju “neprijatelja” i nerealnih izvanjskih opasnosti po njen integritet. Iz

toga razloga, kao nigdje u svjetskoj literaturi, prihvaćeni pojam “specijalni rat” i insistiranje na njemu u dnevno-političke i ideološke svrhe, ga je, zajedno s vremenom i novim međunarodnim odnosima i okolnostima, potrošilo.

Pristupajući, dakle, kritički pojmu “specijalni rat”, sa stručnoga stajališta, neminovno je kazati da sintagma kojom se hoće označiti sukob, konflikt, djelatnost jedne ili više država protiv druge države, **bez masovne upotrebe oružja, ili vojne sile u neborbene svrhe**, ne može u sebi imati i pojam rata. Ako su to specijalne (posebne, naročite) djelatnosti, a ipak nisu djelatnosti koje znače rat, odnosno obostranu organiziranu, masovnu i intezivnu upotrebu oružja i oružane sile (što jeste oružana borba), onda su to općenito kazano “**operacije**” (aktivnosti, djelovanja, pa i špekulacije – u ovom slučaju činjenje onoga što je i nedopušteno da se dođe do cilja). Dakle, za sve nedopuštene, neprijateljske neodobrene organizirane i planirane aktivnosti politike država jednih protiv drugih, najadekvatniji izraz je “**specijalne operacije**”. Zašto su **specijalne**? Zato što svaka špekulacija – operacija države jeste specifična po ciljevima, metodama i sredstvima i traži specifičan angažman, po vremenu, snagama i prostoru također. “**Specijalne operacije**”, i stoga što nisu samo političke, nisu samo vojne, nisu samo ekonomske, nego su i političke i ekonomske i vojne i s mnogim drugim predznacima, a naročito: **prikrivene, tajne, kamuflirane**. Ovaj izraz se odavno upotrebljava u literaturi drugih zemalja (vidi: Mičel Kler, Rat kome nema kraja, VIZ Beograd), a ne “specijalni rat”.

Iz prethodno naznačenih obilježja djelatnosti koje se u praksi nazivaju “specijalnim”, “tajnim” ili “psihološkim”, moguće je definirati opći pojam onoga što jesu (neprijateljske) specijalne djelatnosti država. **Specijalne operacije, predstavljaju, skup organiziranih aktivnosti i djelovanja koje određena država ili više njih poduzimaju u miru, u političkom, ekonomskom, vojnom, medijskom, ideološkom, naučnom, kulturnom i svakom drugom pogledu, radi slabljenja stabilnosti neke države, naročito njene sposobnosti za otpor, a u ratu slabljenje njene sposobnosti za odbranu i dovođenje te države u određeni stepen zavisnosti i potčinjenosti.**

Sukobi u međunarodnim odnosima se u praksi najčešće dijele na: sukobe niskoga intenziteta i sukobe visokog intenziteta i nivoa. **Specijalne operacije** bi po tome spadale u ovu prvu skupinu sukoba, s naznakom da su neizostavni oblik djelovanja i u sukobima visokoga intenziteta kao dopunske metode upotrebe sile u agresiji, ratu i oružanim intervencijama. Borbene operacije jesu direktna ratna događanja, uz obostranu i masovnu upotrebu vojne sile. One su sastavni dio oružane borbe. Nasuprot tome, **specijalne operacije jesu prijeratna, jesu i ratna i poratna događanja, ali bez toga da se u njima obostrano i masovno koristi vojna sila**, ili se ona, pored drugih oblika sile, koristi u neborbene svrhe (i samo posredno u interesu oružane borbe). Iako su specijalne operacije i kao praksa i kao pojam utemeljene u doba postojanja dvaju vojno-političkih saveza, njihove metode su ostale rasprostranjenom pojavom u međunarodnim odnosima.

Raspad Sovjetskog Saveza je osamdesetih godina doveo i do raspada Varšavskog pakta, kao vojno – političkog saveza. To je, pored ostaloga, dovelo do bitnih promjena u međunarodnim odnosima. Njemu, prvenstveno do tada, suprotstavljena snaga, NATO – pakt, je “izgubio” svoj do tada postojeći najvažniji polaritet, gledano prevashodno kroz političku i ideološku prizmu. Šta time hoćemo naglasiti? **Specijalne operacije** često nisu jednostran čin. Neophodno ih je razumijevati dvojako: kao djelatnosti protiv neke države, ali i kao protiv-mjere koje znače borbu protiv specijalnih operacija druge države. Ne stoje, dakle, NATO – pakt i sadašnja Rusija u odnosima tako izraženog polariteta kao u vrijeme postojanja dva najveća vojno – politička bloka. To ne znači da specijalnim operacijama ne “istražuju” jedni druge, ali i niz drugih država. Naprotiv. Hoćemo naglasiti da su međunarodni odnosi opterećeni novim činjenicama. I neke druge države su proizvele i posjeduju nuklearno oružje, svrstavši se time u velesile, a u konfliktu su sa pojedinim i sebi susjednim državama (Južna Azija). Dodajmo k tome stare, i još uvijek neriješene konflikte, te sukobe na Balkanu, Srednjem Istoku, Africi Sve su to područja **specijalnih operacija** (pored toga što su neka od njih i područja na kojima se vode oružani sukobi) kojima pojedine države ostvaruju svoje interese, one koje je teško, ili čak nemoguće postići otvorenom i masovnom upotrebom oružane sile u oružanoj borbi.

1. Ciljevi specijalnih operacija

Osnovni cilj specijalnih operacija jeste slabljenje određene zemlje, njene unutarnje i spoljne politike, slabljenje njenoga otpora neprijateljskoj politici i njeno dovođenje u ovisan i potčinjeni položaj.

Ovako definiran opći cilj specijalnih operacija pretpostavlja do sada primijenjene, ali i one neistražene aktivnosti koje u neprijateljstvu poduzimaju države protiv država. To znači da je cilj svake specijalne operacije jedinstven i specifičan u odnosu na državu (i politički objekat) protiv koje se vodi kao i u odnosu na sposobnosti njene odbrane. Za svaku politiku i državu koja je objekat napada posebno se određuju ciljevi, metode, sredstva, faze i intenzitet vođenja specijalne operacije.

U okviru općega cilja, **pojedinačni, posebni ciljevi** specijalnih operacija su različiti i uvjetno se mogu svrstati u nekoliko skupina:

- **održati vlastite političke, vojne, ekonomske i druge pozicije** na različitim geostrategijski važnim prostorima i u međunarodnim odnosima;

- **osigurati i zadobiti značajne nove pozicije** u pojedinim regionima i državama;

- **onemogućiti ometanje ostvarivanja svojih interesa**, a umiješati se u interese drugih, te pridobiti saveznike za svoje ideje i ciljeve;

- **umanjivati sposobnost objekta napada** za odbranu;

- **iznalaziti metode i organizirati snage za borbu protiv specijalnih operacija** suprotstavljene strane;

- **pripremiti vojne i druge snage za njihovo otvoreno djelovanje** u slučaju da druge mjere ne daju rezultate, a njihovu upotrebu pratiti specijalnim operacijama;

- na kraju, **potčiniti objekat napada** u političkom, ekonomskom, vojnom i svakom drugom pogledu.

2. Oblici i metode specijalnih operacija

Valja znati da je zadaća proučavanja specijalnih operacija nadasve specifičan, stručan i odgovoran posao. Njihova tajnovitost i razuđenost čine da im je teško dokučiti i dokazati ciljeve čak i nakon događaja koji ih dijelom demaskiraju.

Kontinuirani zadaci različitih timova stručnjaka koji se u ime neke države i njene politike bave **planiranjem specijalnih operacija**, upućuju na zaključak da, dok se analiziraju dijelom razotkriveni ciljevi, u informatičkim njihovim sistemima već postoje podaci i informacije za definiranje novih ciljeva. Dakle, dok o ovoj temi govorimo, neki novi oblici i metode specijalnih operacija su već na kabinetskim stolovima za njihovo razmatranje i primjenu. Stoga ćemo teško, u jednoj kratkoj elaboraciji, biti dorečeni u procjeni osnovnih ciljeva pa time i oblika i metoda ovoga vida ispoljavanja politike. Iz dosadašnje prakse, a naspram metoda kojima se provode, oblike specijalnih operacija moguće je razlučiti u sljedeće skupine:

- **političke, vojne, ekonomske i druge djelatnosti protiv jedne ili grupe zemalja;**
- **psihološko propagandna djelovanja;**
- **obavještajne aktivnosti;**
- **subverzivna djelovanja;**
- **odbrambeno – sigurnosna djelovanja.**

Nedvojbeno je (i nužno naglasiti) da su svi oblici specijalnih operacija neodvojivi jedan od drugoga. Planiraju se i pripremaju istodobno, zavise jedan od drugoga i teže ka istome cilju. Samo se težište prenosi na neki od njih u vremenu i prostoru planiranih djelovanja i događanja. Drugo, što je također važno napomenuti prije kratkoga nabranja i opisa metoda specijalnih operacija, jeste njihov kontinuitet. Taj kontinuitet podrazumijeva postizanje određenoga cilja bez masovne upotrebe vojne sile (bez agresije, bez rata). Ako je po zahtjevima politike agresija (i rat) neizbježna, tada oblici i metode specijalnih operacija postaju važan faktor u njenoj pripremi i vođenju, nastavljajući se i nakon uspostave nekog novoga stanja (primirja, mira, okupacije ...), odnosno prestanka oružane borbe.

I na kraju nešto što se ne bi smjelo zaboraviti. Mnoge specijalne operacije se u svijetu, u naše vrijeme, izvode **transparentno** i nose pridjev legalnih. Javno se objavljuje njihova priprema, tok i postignuti rezultati. O kojim operacijama je riječ? To su specijalne operacije koje se provode, manje ili više uspješno, u skladu sa međunarodnim pravom i međunarodnim ugovorima. Najlakše ih je razaznati preko primjera i tako razlučiti od specijalnih operacija za koje države nemaju podlogu u međunarodnom pravu. Mada je to ponekad, u vrijeme njihova izvođenja (tek vrijeme možda pokaže njihovu opravdanost), ponekad izuzetno teško, jer transparentnost određene operacije znade biti samo kamuflaža stvarnih ciljeva neke ili grupe država. Primjera radi, to je legalna ekonomska blokada, politički, pa čak i vojni pritisci protiv jedne države koja je prekršila neki međunarodni ugovor: Rezoluciju o agresiji, ugovore o zabrani upotrebe sredstava za masovno uništavanje itd. Po odluci Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija legitimna je i opravdana operacija država koje se drže te odluke. Ali, s druge strane su neopravdane (tajne) specijalne operacije održavanja odnosa nekih zemalja sa onom koja je kažnjena, čak pojačane ekonomske saradnje koja podrazumijeva i preprodaju oružja.

Valja, dakle, pojedinačno i svestrano proučiti svaku specijalnu operaciju i nakon toga prosuđivati njen legitimitet i opravdanost. To nalažu komplicirani savremeni međunarodni odnosi. No, pozadinu svake specijalne operacije ipak će prosuđivati vrijeme kao historijska kategorija. Uratko: gotovo nikada interesi svih ili mnogih država ne korespondiraju sa međunarodnim pravom u konkretnim slučajevima. Stoga su **specijalne operacije, (kao) neopravdana, nepravedna, tajna, ili transparentna a kamuflirana činjenja**, njihov izraz i cilj u pojedinim slučajevima, oblici upotrebe sile protiv interesa druge ili grupe država.

a) **Političke, vojne, ekonomske i druge djelatnosti** protiv jedne ili više država su provođene i provode se kroz široku lepezu kombiniranih metoda.

Politički pritisci i druge političke djelatnosti jedne protiv druge države ili njih više, predstavljaju raznovrsne postupke kojima se služe države, koristeći svoje pozicije na međunarodnom planu, radi uticaja na politička zbivanja u toj zemlji. Mogu se očitovati kroz iznuđivanje određenih političkih odluka ili odustajanje od već utvrđenih stavova. Politička polarizacija u nekoj državi može biti cilj političkih pritisaka i djelatnosti uz davanje političke podrške pojedincima i grupama u vlasti i u političkim strukturama, koji će uvažavati stavove zainteresirane države. Konačan cilj može biti radikalna promjena političkog sistema u državi, objektu napada. Jedan od ciljeva političkoga pritiska i uticaja u krajnjoj liniji, može biti i izazivanje nereda u nekoj državi, pa čak i građanskih oružanih sukoba i pomoć jednoj od strana u tom sukobu. Operacije političkih pritisaka i djelatnosti u odnosu na neku državu, često uvode u taj proces više zemalja, tako da ona postaje u tom slučaju poligon političke utakmice susjednih i nesusjednih država i različitih njihovih interesa. U taj kontekst valja uključiti i političke malverzacije pojedinih zemalja kojima se pomaže režimima u kršenju odluka organa Ujedinjenih nacija. Nemoguće je nabrojati sve oblike i metode političkih djelatnosti protiv neke ili više država, a u ovome kontekstu važno je makar naglasiti ovaj oblik specijalnih operacija i njihovih metoda.

Vojne djelatnosti protiv određene države koje podrazumijevaju specijalne operacije jesu one vojne aktivnosti i mjere kojima se nastoje ostvariti interesi a da se ne upotrijebi vojna sila u većoj mjeri, ne učini agresija koja bi značila rat. **U slučaju agresije i rata specijalne (vojne) operacije podrazumijevaju upotrebu vojne sile u neborbene svrhe.**

Metode vojnih djelatnosti, pritisaka i prijetnji silom su metode specijalnih operacija koje su se primjenjivale i primjenjuju u različitim formama i mjeri. Očituju se kroz: **demonstraciju vojne sile** u svrhu prijetnje, **manevre** i **vojne vježbe** u blizini granice, **mobilizaciju** aktivnih i rezervnih sastava oružanih snaga, **izgradnju vojnih baza** itd. Taj proces često podrazumijeva iznalaženje političkih i vojnih saveznika, a eventualne pripreme za egresiju podrazumijevaju i: istraživanje vojnih potencijala zemlje protiv koje

se vode specijalne operacije, ubacivanje naoružanih grupa i naoružavanje kolaboracionističkih snaga na njenoj teritoriji, narušavanje njenoga zračnoga prostora i slično.

Specijalne operacije koje podrazumijevaju i vojni aspekt jesu i one operacije koje u agresiji i u ratnim uvjetima podrazumijevaju **upotrebu vojne sile u neborbene svrhe**. To su najčešće operacije koje se izvode protiv civilnog stanovništva, materijalnih dobara, protiv zarobljenika, logoraša i td. U tom pogledu, **genocid** je svakako najopsežniji zločin. Konvencijom o sprječavanju i kažnjavanju genocida iz 1948. godine, definirana je ova vrsta zločina : “Bilo koji od sljedećih akata počinjenih sa namjerom da se uništi u potpunosti ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa:

- **“Ubijanje članova grupe;**
- **nanošenje ozbiljnih tjelesnih ili mentalnih oštećenja članovima grupe;**
- **namjerno nametanje grupi životnih uvjeta sračunatih da ih dovedu do fizičkog uništenja u cjelini ili djelimično;**
- **nametanje mjera u cilju sprječavanja rađanja unutar grupe;**
- **nasilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu.”**

Kažnjiva djela koja podrazumijevaju prethodne akte su: “genocid, udruživanje u cilju činjenja genocida, direktno ili javno podsticanje na činjenje genocida, pokušaj izvršenja genocida i saučesništvo u genocidu”.¹⁹⁸

Ekonomске djelatnosti, sa naglaskom na **ekonomske pritiske** protiv neke države, predstavljaju planirane metode i aktivnosti koje će na različite načine izazvati privredne poremećaje i ekonomsku krizu u nekoj zemlji.

Ekonomске teškoće koje u jednoj državi nastanu zbog prekida ekonomskih odnosa s njom jedne ili više zemalja, **ekonomskih ucjena, ekonomske blokade (općenito – ekonomskoga pritiska)** najčešće se provode kako bi se iznudili određeni politički ustupci. Pojavni oblici **ekonomskih kriza** u jednoj privrednoj grani, lančano

¹⁹⁸ Norman Cigar, Politika “etničkog čišćenja”, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998. godina, strana 16.

negativno djeluju na cijelu ekonomsku moć zemlje. Na uzročnoj povezanosti ekonomije i politike se upravo zasniva metod ekonomske djelatnosti protiv neke zemlje. Nije bio rijedak slučaj ucjena spram neke države na vojno – ekonomskoj osnovi. Prekid kupoprodaje borbenih sredstava se naročito odražava na odbrambenu moć ovisne države.

U kontekst specijalnih operacija valja uključiti i ekonomsku saradnju koju pojedine države provode tajnim putevima sa državom kojoj je Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija nametnuo ekonomsku blokadu ove vrste. Ta ekonomska saradnja nerijetko podrazumijeva i isporuke naoružanja i vojne opreme, energenata za vojne potrebe i td.

Psihološko propagandna djelovanja jesu oblik specijalnih operacija, koje su, u savremenom dobu i razvijenim sredstvima masovnog komuniciranja, naročito izražene zbog svojih višeznačnih mogućnosti ispoljavanja. To su metode koje podrazumijevaju **planirano i organizirano korištenje propagande**, kojima se hoće u oblasti duhovnoga, u domenu svijesti, uticati na ponašanja, mišljenje i osjećanje pojedinaca ili društava u cjelini, radi postizanja određenih, prvenstveno političkih ciljeva.

Propaganda kao oblik psihološkoga djelovanja, kao način djelovanja na svijest i ponašanje ljudi, stoji u tijesnoj vezi sa informativnim aktivnostima i mogućnostima plasiranja informacija posebne vrste, onih kojima se teži postići poseban rezultat i cilj. Propagandu kao djelatnost imanentnu ljudskome društvu, moguće je uvjetno podijeliti na onu koja predstavlja pozitivnu (progresivnu) težnju, s ciljem probitka toga društva i njegova razvoja u tokovima civilizacije općenito. Na drugoj strani jesu **psihološko-propagandne djelatnosti usmjerene protiv interesa jedne države**, jednoga naroda, neprijateljske djelatnosti koje su u funkciji političkoga, vojnoga, ekonomskoga i drugih pritisaka, iznuđivanja ustupaka, pripreme za agresiju i vođenje rata. O njima je na ovome mjestu riječ. Razvoj metoda psihološko-propagandnih djelovanja pratio je razvoj elektronskih i drugih medija masovnoga komuniciranja i informiranja do neslučenih razmjera. U propagandi se najčešće vješto koriste neistine, poluistine i laži. U tim manipulacijama se

zloupotrebjavaju dostignuća nauke u oblasti psihologije pojedinca i mase. Organizirano i smišljeno širenje raznovrsnih ideja, kako bi ove postale uvjerenje pojedinca ili određene skupine, u ime politike neke države, nerijetko planiraju skupine stručnih i naučnih radnika, ne ostavljajući po strani niti jednu od društvenih djelatnosti, politiku, ideologije, ekonomiju, kulturu, nauku, obrazovanje, sport.... Gotovo da nema oblasti društvenoga života koja nije podložna psihološko-propagandnoj aktivnosti. Višeznačni ciljevi ovih djelovanja proizilaze jedan iz drugoga. Primjera je u XX vijeku na pretek. Koliko god da je važno propagandnim djelovanjima postići određena uvjerenja među građanima države-žrtve, toliko je važno (čak i važnije) **javnost vlastite države, odnosno njene građane i sve političke i druge strukture pridobiti za određene političke, vojne, ekonomske i druge odluke i postupke**. Psihološko-propagandna djelovanja jesu pratilac svake politike, pa i one u toku agresije i rata. Politički i vojni porazi se pretvaraju u pobjede, pobjede veličaju iznad svake mjere, loši komandanti izrastaju u “vrhunske vojskovođe”, zločinci u “heroje”, itd.

U savremenim uvjetima međunarodnih odnosa i razvijenosti sredstava komunikacije, mnogi događaji postaju relevantni na svjetskome nivou. Sukobi se vode pred kamerama i bilježe svi njegovi detalji. Iz tog razloga, psihološko – propagandna djelovanja se usmjeravaju i na pridobijanje svjetske javnosti za politiku koja ih planira, organizira i vodi.

Obavještajne aktivnosti jesu organizirani poslovi obavještajnih službi i drugih organa i organizacija određene države u pogledu prikupljanja i proučavanja podataka o drugoj državi ili nekom pokretu. Nikada kroz historiju se obavještajni poslovi nisu odnosili isključivo na vojni aspekt. Naročito danas, obavještajne djelatnosti podrazumijevaju, pored pribavljanja vojnih i podataka političke, ekonomske, naučne, vojno – tehničke i druge prirode. Važnost obavještajnih djelatnosti vidljiva je po tome što rezultati i podaci do kojih dođe određena država predstavljaju osnovu za donošenje odluka o daljnjem djelovanju, korištenju tih podataka u različite svrhe, pa i planiranje i izvođenje specijalnih operacija. Pored

zvaničnih **obavještajnih službi**, kao glavnih nosilaca toga posla, obavještajni podaci se prikupljaju i preko drugih državnih organa, službi kao što su: **vojne obavještajne službe, predstavništva** (diplomatska, trgovinska), **naučni centri, pojedinci**, itd.

Svakodnevno se povećavaju mogućnosti obavještajne djelatnosti, koja je u direktnoj vezi sa naučno – tehničkim naprecima u pogledu mogućnosti kako prikupljanja, tako i informatičke obrade i upotrebe obavještajnih podataka. Po prostoru, vremenu i detaljima, po načinima prikupljanja obavještajnih podataka, ove djelatnosti imaju kozmičke razmjere. Satelitska tehnika upotpunjena mnogim drugima obavještajnim tehnikama omogućava neslućene domete. Iz tih razloga su nemjerljive prednosti pojedinih država u pogledu raspolaganja podacima za njihovo strategijsko djelovanje.

Subverzivne djelatnosti predstavljaju širok dijapazon organiziranih podrivačkih i prevratničkih djelatnosti koje poduzima jedna ili više država u cilju slabljenja i rušenja institucija političkoga sistema i ustavnog poretka druge zemlje. Ovaj opći naziv “pokriva” mnoge djelatnosti koje se podrazumijevaju specijalnim operacijama i imaju karakter neprijateljskog djelovanja. Subverzivne djelatnosti podrazumijevaju **psihološko-propagandna djelovanja, potpomaganje i organizaciju državnih prevrata, oružanih pobuna, terorističkih aktivnosti, atentata, diverzija i sl.** Specijalne operacije najčešće imaju neprijateljski karakter, i u cjelini se, kao takve, razumijevaju terorom, **državnim terorom**, koji se provodi na različite načine. Iza mnogih diverzija sa golemim žrtvama i materijalnim posljedicama stoje države ili određene političke strukture, partije, ili pokreti, koji na taj način skreću pažnju na sebe (svjetske javnosti i javnosti svojih zemalja) i hoće ostvariti svoje interese u političkom, nacionalnom, ekonomskom, vjerskom i drugom pogledu. **Diverzije, atentati na političke i druge važne ličnosti, otmice i ucjene grupa građana (čak i turista), otmice i rušenja aviona, jesu teroristički akti** koji se svakodnevno dešavaju na svim meridijanima svijeta. Javnost mnogo kasnije saznaje za umiješanost pojedinih zemalja u te aktivnosti, ili one ostaju trajno obavijene velom tajne. Od ove vrste subverzija i terorizma nisu imune ni najrazvijenije zemlje Zapada,

zatim Bliskoga Istoka, Azije, Afrike Borba za vlast u pojedinim državama, potpomognuta od strane nekih zemalja, kroz naoružavanje paravojnih formacija ili bandi, dovode do oružanih sukoba i pripreme za agresiju.

e) **Odbrambeno – sigurnosna djelovanja** protiv specijalnih operacija jesu i sama specijalne operacije. Odbrambene specijalne operacije podrazumijevaju otkrivanje ciljeva, metoda i snaga koje vode operacije protiv određene države, njihovo razotkrivanje i iznalaženje metoda borbe protiv njih. Ponekad je djelotvorno i javno objavljivanje neprijateljske djelatnosti koju jedna država čini i obavještavanje o tome svjetske javnosti. No, najčešće se i odbrambene specijalne operacije vode tajno, te objektivno proizilazi da je to sukob koji se vodi **specijalnom operacijom na specijalnu operaciju**: špijuni protiv špijuna, propaganda protiv propagande, prijetnje na prijetnju, obostrani prekidi diplomatskih odnosa, pripreme za sukob visokog intenziteta itd. Ta situacija može prerasti u dugotrajan proces i konflikt i na kraju proizvesti agresiju i rat na teritoriju jedne države. Tek promjena generalne političke strategije u objema sukobljenim stranama može konflikt smiriti, što je pretpostavka za prestanak specijalnih operacija ili pad njihova intenziteta.

3. Snage specijalnih operacija

Specijalne operacije ponekad jesu sastavni dio ustaljenih međunarodnih odnosa, u okvirima svakodnevne međunarodne saradnje. Najčešće se vode tajno, ilegalno, a kroz legalne institucije i mehanizme međunarodnih odnosa. To su operacije najnižega intenziteta, koje znače ponajprije prikupljanje informacija i špijunaže. Onda, kada se specijalne operacije spram svojih ciljeva razgranaju i postanu raznovrsne, mogu zahvatiti sve sfere društvenoga života.

Šta proizilazi iz toga? Nosioći sile u međunarodnim odnosima su države. Države i njihovi režimi, vlade jesu, dakle, osnovni subjekti koji, prema potrebi, planiraju, organiziraju i izvode specijalne

operacije u interesu svoje politike. U cilju osiguranja uvjeta za vođenje specijalnih operacija i odbrane od neprijateljskih, većina država u okvirima svoje administracije formira javne organe pod različitim nazivima (uprave, agencije, komiteti....). Samostalni ili njihovi sastavni dijelovi su **obavještajne službe**. Slične službe se formiraju i u armijskim strukturama, komandama, ministarstvima odbrane, policije i drugim organima države, djelujući usklađeno prema jednome, u državi određenome, upravljačkome centru.

U cilju izvršavanja pojedinih zadataka u specijalnim operacijama, države često formiraju specijalne snage, timove, jedinice posebne namjene, obavještajno-izviđačke grupe, specijalne vojne i policijske formacije i drugo.

No, sveobuhvatnost specijalnih operacija često, u interesu njihova što uspješnijeg provođenja, opredjeljuje države da za određene aktivnosti zadužuju, plaćaju i angažiraju maltene sve državne organe: diplomaciju, ekonomske, naučne, informativne, turističke, trgovinske i druge agencije i ustanove, te pojedince, svoje građane, emigrante itd.

Složenost specijalnih operacija iziskuje i njihovo materijalno opremanje najrazličitijim sredstvima borbenog i neborbenog karaktera, kao i finansiranje iz različitih legalnih i ilegalnih izvora.

TEROR I TERORIZAM – VIŠEZNAČNOST POJMOVA

Što je **teror** i **terorizam** općenito? Kontroverze u razumijevanju ova dva pojma traju više od dva vijeka, a naročito su izražene s početka dvadeset prvoga stoljeća i tragičnih događanja od 11. septembra 2001. godine u Sjedinjenim Američkim državama. U enciklopedijama ćemo naći da se pod terorom podrazumijeva strah, užas, ili, još konkretnije – **nasilje**, kojim se taj strah i užas izazivaju zastrašivanjem, odnosno fizičkim uništavanjem protivnika. Etimološki (iz latinskog jezika) u skladu s tim, čak i nepotrebno, upotrebljava se izraz **terorizam**, koji naročito u političkoj praksi ostavlja prostor za različite manipulacije

njime. No, ipak pod **terorizmom** je nužno podrazumijevati primjenu **nasilja, organizirano i sistematsko izazivanje straha kod političkih i drugih protivnika**, uništavanje protivnika okrutnim sredstvima i metodama, ubijajući, ugnjetavajući i progoneći ga. Sam termin “**teror**”, kao izraz koji obilježava **nasilje**, prvi puta je upotrijebljen u vrijeme francuske revolucije pod kraj osamnaestog vijeka. **Bijeli teror** je naziv kojim je označen masakr također u Francuskoj 1815. godine, poslije izgubljenih Napoleonovih ratova (nad njegovim pristalicama). U Rusiji za vrijeme Oktobarske revolucije, 1917. godine, nasilje kontrarevolucionara nazvano je bijelim terorom, a **crvenim terorom** nasilje revolucionarnih (boljševičkih) snaga nad protivnicima revolucije.

Iskustva iz ratova (dva svjetska) iz prve polovine dvadesetoga vijeka su doprinijela da se međunarodnim pravom zabrani teror i utvrde osnovna prava čovjeka koja se krše u ratu i mimo rata. Nakon **fašističkog terora** izraženog kroz **genocid, koncentracione logore, holokaust, strijeljanja** i druge metode nasilja primjenjivane u toku Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica je naročito Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata i Rezolucijom o sprječavanju i kažnjavanju genocida precizirala odgovornosti za nasilje.

I danas se u praksi pod terorizmom podrazumijevaju različite metode pojedinih, najčešće tajnih grupa ili organizacija koje primjenom nasilja nastoje ostvariti određene političke, ekonomske ili druge interese ili ciljeve. Najčešći oblici djelovanja ovih grupa ili organizacija su: diverzije, otmice ljudi, zrakoplova, ucjene, ubistva istaknutih ličnosti itd. Ciljevi ovih i sličnih terorističkih akata mogu imati prvenstveno političku, a po tom i ekonomsku i drugu pozadinu. Ako se na njega odlučuju pojedine političke organizacije, onda im je cilj aktima terora kao što su: diverzije, atentati, otmice ljudi, (pa i osoblja cijele ambasade jedne zemlje), ucjene i slično, osigurati političke ustupke od vladajućih struktura svoje države ili drugih država.

Aktualni događaji u međunarodnim odnosima, međutim, nameću potrebu produbljenijega i svestranijega razumijevanja pojmova terora i terorizma, sa sigurnosnoga, političkoga, vojnoga, prije svega možda pravnoga i drugih aspekata, te njihovu što je moguće ispravniju upotrebu i tretman u naučnom, stručnom i političkome kontekstu.

Evo iz kojih razloga. Za provođenje nasilja (terora) na bilo kojem nivou neophodna je **sila**. Christopher C. Harmon piše: **“Terorizam je u vezi s moći.... Teror nije sam sebi cilj, nego sredstvo političke moći i način da se zadrži politička moć”**.¹⁹⁹ Dakle, priroda **pojma terora** razotkriva njegovu osnovna dva obilježja: **a) političke ciljeve i b) upotrebu sile, radi ostvarivanja tih ciljeva**. Prapatna pojava upotrebe svakoga oblika i količine sile jeste izazivanje kod protivnika straha, užasa, sistematsko i planirano zastrašivanje, kako bi upotreba sile bila efikasnija i cjelishodnija. U proučavanju terorizma, Harmon je prihvatio i proglasio još uvijek najboljom definiciju (“usvojenu od strane analitičara 1979. godine”) po kojoj je **“ terorizam namjerno i sustavno ubijanje, sakaćenje i ugrožavanje nevinih kako bi se u njih utjeralo strah radi neke političke svrhe”**.²⁰⁰ Iz ovoga slijedi da je fundamentalna korelacija u matrici pojma **teror (terorizam)** sljedeća:

❖ **Politički ciljevi** → **sila i njena upotreba** → **strah**

Zaključak višega reda je da je pojam **terora najširi pojam**, zapravo širi pojam od svih ostalih koji opisuju upotrebu sile u političke svrhe. Obim i razmjere nasilja teško su mjerljive. Ljudska, materijalna i druga stradanja je moguće kvantitativno izraziti uzimajući u obzir i duljinu trajanja nekoga od oblika nasilja. No, nemjerljiv je emocionalni efekat koji nasilje izaziva i proizvodi, a izražava se kroz strah, mržnju i druge vrste osjećanja kod onih koji silu upotrebljavaju radi postizanja političkih ciljeva, kao i kod onih koji jesu žrtve nasilja. Prema prvome, kvantitativni efekti nasilja proporcionalni su uglavnom količini upotrijebljene sile. I konačno, valja postaviti neizbježno i logički utemeljeno jedno, odnosno dva pitanja: ko može provoditi teror obojen terorizmom i ko su najveći,

¹⁹⁹ Christopher C. Harmon, *Terorizam danas*, GM, Zagreb, 2002., strana 13.

²⁰⁰ Isto, strana 19.

a uz to legalni i legitimni nosioci sile u globalnim svjetskim razmjerama? U traganju za ovim odgovorom put nas vodi ka državama čiju silu legitimira međunarodno pravo.

Ako jedna, nerijetko ilegalna organizacija isplanira i izvede neki teroristički akt i pri tome se posluži iznenađenjem, može nanijeti neprocjenjivo zlo, ubiti ili raniti mnogo ljudi, nanijeti značajne materijalne gubitke i zbog efekata iznenađenja prosuti ogromnu količinu straha. Dulje vrijeme to mogu činiti pojedine ilegalne političke strukture, paravojne formacije i slično u svojim zemljama, planirajući terorističke akte i u drugim državama. No, s obzirom na činjenicu da su **države osnovni legalni i legitimni nosioci sile**, to što su one jedna drugoj činile i čine, jeste do danas kroz historiju mnogo značajnije okarakterizirati ispravnim imenom: **državnim terorom**. **Državni teror** je stoga najrasprostranjeniji nivo upotrebe sile. Moguće ga je razdijeliti na **unutarnji** (unutardržavni) i **izvanjski** (međudržavni, međunarodni). Kako drugačije nego li (unutardržavnim) **terorom** razumijeti rasizam kojega još uvijek ima u svijetu, gdje jača rasa u jednoj državi ugnjetava slabiju. Na pretek je primjera kroz cijeli dvadeseti vijek **terora** (i bijelog i crvenog i svakog drugog) u pojedinim državama, kojeg su činile i čine režimi, pojedinci na vlasti i političko - partijske oligarhije nad "neposlušnim" građanima svoje zemlje. Izražene nacionalne hegemonije u višenacionalnim državama još i danas provode teror nad manje brojnim, slabijim nacionalnim skupinama i manjinama. Naposljetku, građanski ratovi nisu ništa drugo nego **unutarnji teror**, ponajprije kao jednostrani ili dvostrani izrazi oružanog nasilja u borbi za vlast u jednoj državi političkih ili nacionalno – političkih struktura koji mogu trajati godinama. Praksa je pokazala i pokazuje da se unutardržavni teror od strane režima može provoditi na različite načine i kroz sve društvene djelatnosti: zabranom političkog organiziranja, slobode govora, štampe (uz jednostrano režimsko propagandno djelovanje) kroz optužbe i politička suđenja, policijskim metodama pritisaka na slobodu ličnosti, prijetnje, kroz školstvo (nametanje programa školovanja), diskriminaciju u kulturi itd.

Dakle, masovna upotreba vojnih i policijskih snaga i provođenje terora njihovim metodama je samo jedan od načina provođenja

unutarnjeg državnoga **terora**. Oružanom silom upravlja politika, političke strukture u jednoj državi, bilo da je riječ o njenoj upotrebi unutar države ili protiv susjednih i drugih država. U skladu s tom činjenicom, nasilje koje čini oružana sila pod upravom države ili neke političke strukture, preciznije formulirano je **politički teror** (unutardržavni i međunarodni).

Najmanje je dvoznačno tumačenje pojmova **međunarodni teror i terorizam**. Prvo objašnjenje se odnosi na nasilje koje čine razne organizirane grupe, kriminogene grupe iz različitih zemalja, uvezano djelujući na istom planu (političkom, ali i ekonomskom itd.) u različitim zemljama.

Drugi (za ovaj kontekst razmatranja najznačajniji) oblik **međunarodnog terora** jeste upotreba oblika sile jedne ili više država protiv neke države, koji su u međunarodnom pravu i praksi označeni kao:

- **agresija;**
- **rat;**
- **građanski rat;**
- **oružana (vojna) intervencija, i**
- **specijalne operacije.**

To su oblici nasilja najširih razmjera, oni koje provode države nad državama, nad njihovim teritorijalnim integritetom i suverenitetom i nad njihovim građanima. To su oblici državnoga terora kojima se najmasovnije krši međunarodno pravo, prava država, njihovih naroda, ljudi pojedinačno, a naročito civilnoga stanovništva.

Mnogo prostora bi trebalo da se navedu metode nasilja u ovim međunarodnim oblicima upotrebe sile, sve do genocida, kao pokušaja uništenja jedne nacionalne, vjerske ili druge skupine ljudi. Kao cilj, ali i njihova posljedica o kojoj se rijetko govori (pored nasilja nad ljudima) jeste teror nad ekonomijom i ostalim materijalnim i kulturnim dobrima. Rat je teror sa najmanje dvoznačnim predznakom. Kako? Rat najčešće nastaje kao odgovor napadnute države na agresiju jedne ili više zemalja. Dakle, to je odgovor sile na silu, nasiljem na nasilje, jer se samo silom (oružanom) može odbraniti od agresije u punom smislu riječi. U

kojoj mjeri će se zaraćene strane koristiti dodatnim metodama zastrašivanja, propagande, i drugih oblika djelovanja protiv civilnoga stanovništva, sve go genocida, zavisi prevashodno od doktrine i strategije na čijim osnovama djeluju snage agresije i unutarnje snage napadnute države koje podupiru agresiju. Riječ je zapravo o iskustvima iz ratova naročito u dvadesetome stoljeću, koji su počinjali kao odgovor na agresiju, i istodobno poprimali elemente građanskoga rata (one koji su posljedica agresije). Time su posljedice terora kroz ratove kao oblike upotrebe sile poprimale katastrofične razmjere. Naročito nakon Drugog svjetskog rata, svjetska zajednica Međunarodnim pravom pokušava spriječiti teror i rat, te utvrđivati osnovna ljudska prava koja se ne bi smjela kršiti u ratu i mimo njega. U tom kontekstu valja naglasiti prevashodno Povelju ujedinjenih nacija, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida i Rezoluciju o agresiji koja je donešena tek 1974. godine, nakon niza pokušaja definiranja agresije u međunarodnim odnosima, sa dovoljno preciziranim određenjima akata po kojima je Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija ovlašten da odlučuje. Događaji u septembru 2001. godine i teroristički akti izvedeni protiv Sjedinjenih Američkih Država pokazuju da je neophodno aktima Međunarodnoga prava precizirati ono što jeste teror (pa i terorizam) i odgovornost za nasilje, a ponadati se da će se u međunarodnim odnosima razlučiti borba za nacionalno-politički suverenitet (ne držeći uopće do izreke: “nekome terorista, a nekome borac za slobodu”, a da to nije i objektivna prosudba) od nasilja koje valja organizirano, pod vođstvom Ujedinjenih nacija spriječiti na svim meridijanima.²⁰¹ O potrebi razlikovanja terorizma i **insurekcije**²⁰², ali

²⁰¹ Upravo jednim od korijena međunarodnoga terorizma pojedini autori ovaj oblik upotrebe sile vide kao metod političke borbe za nacionalno oslobođenje, naročito u periodu šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća “kada su nacionalnooslobodilački pokreti postali svjesni da svoja nastojanja neće ostvariti borbom u sopstvenim zemljama”. Citirano prema: Branislav R. Srdanović, *Međunarodni terorizam*, SL list SRJ, Beograd, 2002., strana 13.

²⁰² **Insurekcija**, lat *insurgere*- dići se, ustati; dizanje na oružje, buna, oružani ustanak.

i terorizma koji može biti dio ratne strategije, argumentirano piše Paul Wilkinson: “**Tvrdim da je uvelike pogrešno terorizam tretirati kao sinonim za insurekciju, gerilsko ratovanje....** Dakle, upravo kao što je moguće djelovati terorističkim akcijama bez sveopće insurekcije, moguće je voditi i učinkovitu insurekciju oslanjajući se na kombinaciju gerilskog i konvencionalnog ratovanja, izbjegavanjem terorističkih sredstava. **Terorističkim su kampanjama svojstveni namjerni napadi na civilne ciljeve i s toga su analogne ratnim zločinima.**”²⁰³

Vratimo se iznova onome što jeste **terorizam**, različitih tajno organiziranih grupa ili paramilitarnih formacija koje **terorom** nastoje ostvariti svoje političke, interese. Najčešće su to grupe i njihove djelatnosti o kojima javnost sazna nakon nekoga terorističkog akta, javnost kojoj se plasira informacija da niti jedna država ne stoji iza njihovih ciljeva i djela. Vrijeme često, čak za kratko, pokaže da su ove (pojedine) grupe bile potpomognute u vršenju nasilja od strane režima nekih država. To su dakle, samo dodatni pokazatelji koji upućuju na zaključak o čestoj sprezi tajnih terorističkih organizacija koje u vršenju terora bivaju potpomognute, plaćene, organizirane i zaštićene od strane pojedinih država. To je također jedna od metoda državnoga terora, kako bi se prikrile namjere i ciljevi pojedinih državnih režima.

²⁰³ Vidjeti u: Wilkinson Paul, *Terorizam protiv demokracije*, G. M. Zagreb, 2002. strana 17. i dalje.

PETO POGLAVLJE

MIROVNI PROCESI PUTEVI MIRA I SIGURNOSTI

MIROVNI PROCESI PUTEVI MIRA I SIGURNOSTI

ŠTO JE **MIR**? U političkom smislu, to je stanje suprotno ratu. To je stanje unutar jedne države ili među državama, koje podrazumijeva uobičajeno, ustaljeno funkcioniranje državnog ili javnog poretka, stanje javne i privatne sigurnosti građana i javnoga reda unutar jedne države, a po tom i odnosima među državama, u kojem se masovno ne koristi oružje i vojna sila, osobito u borbene svrhe. Dakle, mir unutar jedne države je stanje suprotno građanskome ratu, a među državama međunarodnome oružanom sukobu, a napose onome koji znači rat. **Mir je stanje bez rata, predhodi oružanom sukobu i ratu i nastaje poslije njega.**

Odnosi između dviju ili više država mogu biti višeznačni. Za ovu svrhu najprimjerenijim se čini koristiti znanstvene radove iz oblasti međunarodnoga prava.²⁰⁴ **V. Đ. Degan** navodi tri vrste cjelokupnih odnosa između dvije i više država: “a) **normalni odnosi lišeni sukoba**; b) **na međunarodne sporove**; te c) **na oružane sukobe**”,²⁰⁵ a u svrhu ovoga izlaganja, dodaćemo i d) **međudržavne** (međunarodne) odnose koji znače **rat**. U nastavku Degan piše: “Da bi nastao spor, dovoljno je da jedna država postavi neki zahtjev, a druga da ga odbije”, i dalje, da su “obaveze koje opće međunarodno pravo nameće državama i drugim njegovim subjektima u rješavanju sporova veoma oskudne”.²⁰⁶ U procesima mirnoga rješavanja sporova

²⁰⁴ Pažnje vrijedni su radovi udžbeničkoga karaktera: Vladimir Đ. Degan, *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., te Juraj Andrassy, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

²⁰⁵ Navedeno, strana 725.

²⁰⁶ Isto, strana 725-26.

i osiguranja mira, znanost i praksa prepoznaju načine, institucije, mjere, postupke, kontrolu itd. (Slijedi kratka interpretacija prema već citiranom djelu V. Đ. Degana).

A) Načine mirnoga rješavanja sporova, ovaj autor je podijelio “u tri šire skupine” i to:

1. Tzv. “*diplomatska sredstva*” su: a) **izravni pregovori....**, b) **dobre usluge** i c) **posredovanje (medijacija) nekoga trećega.....**²⁰⁷
2. *Institucionalizirana (formalizirana) sredstva*: a) **istraga (anketa)** i b) **mirenje (koncilijacija)**;²⁰⁸
3. *Sredstva koja dovode do obvezujuće presude*: a) **arbitraža** i b) **rješavanje spora pred nekim stalnim međunarodnim sudskim tijelom**;

B) Važnim institucijama u rješavanju sporova i u procesima osiguranja mira, pravna znanost ubraja **Međunarodni sud u Haagu i ostale sudske organe međunarodnoga karaktera**. Dakle, pored Međunarodnoga suda u Haagu, kao važnog organa Ujedinjenih nacija koji sudi međunarodnim subjektima prava, značajni međunarodni sudovi sa specijaliziranom nadležnošću su:

- **Evropski sud za ljudska prava** sa sjedištem u Strasbourgu (Francuska),
- **Međunarodni sud za ljudska prava** sa sjedištem u Joseu (Kostarika),
- **Sud Evropskih zajednica** sa sjedištem u Luxemburgu (danas već glavno sudbeno tijelo Evropske unije),
- **Međunarodni tribunal za pravo mora** sa sjedištem u Hamburgu,

²⁰⁷ Kao važnu prednost ovoga načina rješavanja sporova, Degan navodi “diskreciju”, koja postupak može držati “izvan pozornosti javnosti”, a kao nedostatak, ne postojanje garancija o ravnopravnosti strana u sukobu, gdje jača strana može nametati svoje interese slabijoj, ili pak država posrednik insistirati na svojim interesima, namećući ih jednoj, drugoj ili objema stranama u sporu.

²⁰⁸ Važnim načinom mirnoga rješavanja sporova, Andrassy navodi **izravanje**, koje podrazumijeva pristanak država da se podvrgnu konačnom rješenju spora kako to odluči neki objektivni forum. (Juraj Andrassy, navedeno, strana 500.)

- Dva, odnosno tri kaznena tribunala formirana u skorije vrijeme: **Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju**, osnovan 1993. godine, **Međunarodni kazneni tribunal za Ruandu**, osnovan 1994. godine i **Stalni međunarodni kazneni tribunal**, osnovan 2002-2003. godine, koji bi trebao suditi po optužbama za kršenje međunarodnoga prava u oružanim sukobima.

C) Rješavanje sporova u krilu međunarodnih organizacija

Mirnom rješavanju sporova posvećena je glava VI Povelje ujedinjenih nacija. U njenom članu 33., a prvome u ovome poglavlju, insistira se na tome da države (stranke u sporu), u cilju održanja međunarodnoga mira i sigurnosti “**treba da traže rješenje prije svega putem pregovora, istražne komisije, posredovanja izmirenja, arbitraže, sudskoga rješavanja, pribjegavanja regionalnim ustanovama ili sporazumima**, ili drugim mirnim načinom po svome sopstvenom izboru”.²⁰⁹ U daljem tekstu Povelje (u glavi VI) se govori o ulozi Savjeta sigurnosti, prije svega kao o organu čija funkcija se svodi na pružanje “**dobrih usluga**” u rješavanju međunarodnih sporova i nisu predviđene ingerencije Savjeta sigurnosti po kojima bi ovaj organ Ujedinjenih nacija diktirao rješenja u sporu niti nametanje tih rješenja kao pravne obaveze državama u sporu. No, pored preventivnih, **Povelja predviđa i represivna sredstva u cilju očuvanja međunarodnoga mira i sigurnosti**. Već u glavi VII Povelje se govori o ovlastima Savjeta sigurnosti, da u slučaju **prijetnje miru, narušavanja mira ili agresije** donosi obavezujuće odluke za sve članice Ujedinjenih nacija u cilju održavanja ili uspostavljanja mira. Član 44. Povelje Savjetu sigurnosti daje u nadležnost donošenje odluke o upotrebi sile (oružane sile) radi **nametanja mira** u međunarodnim odnosima, a planove za primjenu oružane sile radi Savjet sigurnosti uz pomoć

²⁰⁹ Citirano prema : *Ujedinjene nacije 1945-1995. između priznanja i pokude*, Pravni fakultet, Beograd, 1995.

Komiteta vojnog štaba.²¹⁰ Nivo sile neophodne za nametanje mira na nekom području procjenjuje Savjet sigurnosti, gdje se **sila može koristiti u svrhu zastrašivanja ili prijetnje, primjene sile bez borbe (blokade), sve do provođenja vojnih operacija**: “Vijeće sigurnosti može sve moguće mjere kombinirati vremenski i prostorno, imajući na umu, pri izboru postupka, što bolje uspostavljanje mira i sigurnosti”.²¹¹ Pri izvođenju mjera sigurnosti, Savjet sigurnosti se, u skladu sa Poveljom, osobito njenim članom 53., može poslužiti regionalnim sporazumima (i njima utvrđenim organizacijama), ali pod uvjetom da se sve djelatnosti izvode u skladu sa odlukama Savjeta²¹².

D) Kolektivne mjere i mirovne operacije

Sistem kolektivne sigurnosti Ujedinjenih nacija trebao bi biti u prioritetu svih njenih članica, bez obzira na sve druge međunarodne sporazume, o čemu govori član 103. Povelje: “U slučaju sukoba između obaveza Ujedinjenih nacija po Povelji i njihovih obaveza po nekom drugom međunarodnom sporazumu, prevagu će imati njihove obaveze po Povelji.”²¹³ Prvenstvena odgovornost za mir u svijetu je na Vijeću sigurnosti, koje od strane svake članice Ujedinjenih nacija može biti upozoreno i obaviješteno o prijetnji miru, sve do agresije. Postupak “**kvalifikacije stanja opasnoga po međunarodni mir** ovisi o okolnostima slučaja, ali i o političkoj procjeni i odnosima između stalnih članica” Vijeća i može rezultirati ocjenom: “**prijetnja**

²¹⁰ U interesu boljega razumijevanja općih poruka Povelje, neophodno je dijelom navesti njen član 51.: “Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje **urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu** u slučaju oružanoga napada protiv člana Ujedinjenih nacija, dok Savjet sigurnosti ne preduzme mjere potrebne za očuvanje mira i sigurnosti.....”, čime se priznaje državama **prirodno pravo** na upotrebu sile u svrhu odbrane od agresije. (Isto, strana 27.)

²¹¹ Andrassy, citirano, strana 535.

²¹² Savjet sigurnosti i Vijeće sigurnosti su sinonimi, a u ovim tekstovima su korišteni u obje varijante, prvenstveno radi različitih izvora literature i citiranih dijelova teksta.

²¹³ Već citirano, *Ujedinjene nacije 1945-1995.....*

miru, narušavanje mira, ili čin agresije”.²¹⁴ Nakon kvalifikacija stanja mogu uslijediti: **privremene mjere, preporuke i odluke Vijeća, mjere koje ne uključuju upotrebu oružane sile i oružana operacija.**

Prema procjenama, u pojedina područja se mogu slati **misije promatrača, humanitarne misije, misije za nadzor, nadgledanje mira i posredovanje**, koje mogu imati civilni ili pak vojni karakter i biti u operacijama Ujedinjenih nacija **posredovanja, istrage i mirenja**. Promatračke misije su najčešće malobrojne i imaju zadatak promatranja i obavještanja. Promatračke mogu postepeno prerasti u **mirovne misije. Humanitarne operacije** nerijetko podrazumijevaju multifunkcionalno djelovanje vojnih snaga, humanitarnih i drugih organizacija, radi organizirane i vojno štićene dostave humanitarne pomoći ugroženome stanovništvu, te zaštitu drugih humanitarnih aktivnosti. **Mirovne misije** se najčešće sastoje od oružanih sastava koji imaju zadaću razdvajanja zaraćenih strana i smirivanje napetosti na terenu. Pored toga zadaće im se mogu i proširiti, sve do **privremenih upravnih funkcija** na nekome području, **nadgledanja poštivanja ljudskih prava i povratka izbjeglica**, provođenja izbora i td. Za ovaj kontekst, neophodnim se čini nešto šira elaboracija o mirovnim operacijama, kao kolektivnim mjerama za očuvanje mira i sigurnosti.

Mirovne operacije predstavljaju skup mjera i aktivnosti koje Ujedinjene nacije odobre, organiziraju i poduzimaju u cilju “održavanja međunarodnog mira i sigurnosti”, a u skladu sa Poveljom, njenim članom 24., kojim je za taj zadatak ovlašćeno Vijeće sigurnosti. I pored zabrane rata i odredaba Povelje koje nalažu državama rješavanje spora na miran način, bez upotrebe sile ili prijetnje silom, savremeni ratovi su pokazali u kojoj mjeri se ne poštuje međunarodno pravo. Ujedinjenim nacijama su u pogledu održavanja međunarodnoga mira ostavljene dvije mogućnosti: poduzimanje preventivnih i prinudnih mjera. Mirovne operacije se poduzimaju u cilju osiguranja preventivnih mjera, i to u slučajevima:

²¹⁴ V. Đ. Degan, citirano, strana 784.

- kada Vijeće sigurnosti naloži **prekid oružanoga sukoba** i sklapanje **sporazuma** o obustavi vatre;
- kada sukobljene strane svojim odlukama **obustave prekid vatre**;
- kada dođe do **sklapanja mirovnog ugovora** uz i bez posredovanja Vijeća sigurnosti ili neke druge strane.

Mirovne operacije spadaju u skupinu **kolektivnih mjera** za osiguranje međunarodnoga mira i podrazumijevaju (u prethodnim slučajevima) upućivanje na određena područja oružanih snaga, “ali ne radi vršenja prinude, nego za svrhe **obavljanja sigurnosne i redarstvene službe, ili da osiguraju mir u nekom kraju gdje je mir bio ugrožen ili narušen**”.²¹⁵ Zaključimo. Pored ostalih, osnovna su četiri uvjeta da bi jedna mirovna operacija započela:

- **Sporazum o miru sklopljen između sukobljenih strana,**
- **Trajan prekid borbenih djelovanja (što je osnovni predmet sporazuma),**
- **Odluka Vijeća sigurnosti o uvođenju mirovne operacije,**
- **Odobrenje nadležne države da na njen teritorij uđu mirovne snage.**

Osnovna odlika mirovnih operacija jeste, dakle, održavanje mira, sprječavanje izbijanja oružanoga sukoba i uspostavljanje mira, a da se oružane snage ne upotrijebe niti protiv jedne “strane u sukobu”. S obzirom na zadatak koji imaju oružane snage u mirovnim operacijama često se za njih upotrebljava izraz: **interpozicione snage**. Sastavljaju se od kontigenata država koje dobrovoljno ponude svoje vojne formacije za učešće u mirovnim operacijama. Interpozicione snage (**ili mirovne snage**) u **mirovnim operacijama** mogu se poslati u neku državu samo uz njen pristanak. Primjera radi, mirovne snage koje su bile upućene na Suec (1973.), imale su zadatak da nastupanjem u prostor koji se povlačenjem napušta, **osiguravaju mir** u procesu povlačenja jednih i zauzimanja područja oružanim snagama druge strane. Mirovne snage su upućivane na Sinaj (1957.), u Kongo (1960.), u Iran (1962.), u Jemen (1963.), na Cipar (1964.),

²¹⁵ Andrassy Juraj, Međunarodno pravo, Sudska knjiga, Zagreb, 1978., (strana 537.).

Sinaj (1973.), na Golan (1974.), a na prostore Hrvatske i Bosne i Hercegovine 1992., odnosno 1995. godine, te Kosova (Srbija) 1999. godine. U promatračke i mirovne operacije i misije se ubrajaju i slučajevi kada Ujedinjeni narodi odluče da na određena mjesta pošalju **misije promatrača, misije za nadzor ili posredovanje**, u akcijama **posredovanja, istrage ili mirenja**.²¹⁶ Provođenje određenih mjera u sklopu mirovnih operacija, Vijeće sigurnosti može povjeriti regionalnim organizacijama (reguliranim sporazumima), ali i tada se mjere sprovode pod rukovodstvom Vijeća sigurnosti.

Po toj odredbi Povelje (član 53.), u humanitarnim misijama i mirovnim operacijama na prostorima bivše SFR Jugoslavije od 1992. godine, učestvuje NATO-pakt dopunjen nekim članicama Ujedinjenih nacija i Organizacija za sigurnost i saradnju Evrope i njeni organi. Te mirovne operacije su, zbog komplicirane situacije, uključile više mjera i snaga za njihovo provođenje: **vojne promatračke snage, snage za očuvanje mira, razdvajanje i povlačenje snaga na dogovorene pozicije, policijske snage za nadzor, civilne promatrače, verifikacijske organe**, sve do institucije **visokoga međunarodnoga predstavnika**. Ove i druge mjere i snage jesu predmet Dejtonskog mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, iz 1995. godine.

Mirovne operacije kao praksa Ujedinjenih nacija u osiguranju međunarodnoga mira poduzimane su i poduzimaju se od prilike do prilike, često uz nebrojene poteškoće. Kažimo da je međunarodno pravo dijelom nepotpuno pravo, iz razloga što nema uspostavljenog potpunog sistema represivnih organa za njegovo konačno sprovođenje i u sferi represije. Ne postoje, između ostaloga, ni stalne vojne i druge snage, koje će u svakome slučaju moći blagovremeno biti upućene na izvršavanje zadaće postavljene od organa Ujedinjenih nacija, a naročito Vijeća sigurnosti. Valja razlučiti **mirovne operacije od oružanih intervencija**, ali i naglasiti da niti za jedne niti za druge ne postoje stalni izvori finansiranja.

²¹⁶ O mirovnim operacijama, o mirnom rješavanju sporova vidi: Andrassy Juraj. Citirano.

Bilo je pokušaja da se dosadašnja iskustva razmotre, prouče i u skladu s Poveljom pravno reguliraju i preciziraju. Ti pokušaji su, međutim, ostali bez rezultata.

Osjetljivost i kompliciranost, na kraju i sama uspješnost mirovnih operacija, kao prakse Ujedinjenih nacija, kao kolektivne mjere na osiguranju mira, proizilaze iz čitavoga kompleksa, u velikoj mjeri nerazriješenih pitanja. Pođimo od toga da se mirovne snage mogu uputiti u neko područje samo uz saglasnost države čiji je to teritorij. Razlog je da se **mir održava a ne nameće**. Samim time, mirovna priroda ovih snaga ne pretpostavlja njihovo borbeno djelovanje, ali je i njihovo prisustvo nemoguće ako za to postoji protivljenje. Procedura donošenja odluke za upućivanje mirovnih snaga je u Vijeću sigurnosti opterećena usaglašavanjem i pravom veta njegovih stalnih članica. Dodajmo k tome dobrovoljnost zemalja o izdvajanju kontigenta oružanih snaga, njihovo finansiranje, trajanje operacija, kršenje mirovnoga sporazuma od strane bivših sukobljenih snaga, upravljanje i komandovanje snagama u operaciji itd.

E) Kontrola naoružanja i razoružanje

Pod pojmom razoružanja, V. Đ. Degan podrazumijeva “(a) **ograničenje naoružanja**, što može obuhvatiti i njegovo uvećanje za zemlju koja nije dosegla dogovorene limite, (b) **smanjenje naoružanja** u odnosu na ono postojeće, i to od strane svih država stranaka nekoga sporazuma..., i (c) **ukidanje naoružanja**”.²¹⁷ Trka u naoružanju je historijska činjenica, a naročito je došla do izražaja u dvadesetome stoljeću. No, specifičnu opasnost za biološki opstanak čovječanstva prestavlja nekonvencionalno oružje, odnosno oružje za masovno uništavanje, što je potaklo potpisivanje određenoga broja sporazuma o mjerama kontrole naoružanja i razoružanju. Pravno utemeljenje za ovu vrstu mjera u očuvanju međunarodnoga mira i sigurnosti osigurava član 11. Povelje ujedinjenih nacija., a ugovori o

²¹⁷ Citirano, strana 800.

razoružanju, smanjenju i kontroli naoružanja, a mogu biti: **univerzalne naravi, regionalnoga karaktera i dvostrani ugovori**, osobito oni koje potpisuju dvije velesile. Na žalost, kao jedan od segmenata međunarodnih odnosa, kao oblik sprečavanja i upravljanja konfliktima u interesu očuvanja svjetskoga mira, sve mjere o razoružanju nisu dale očekivane i željene rezultate. Razvoj i konvencionalnoga i nekonvencionalnoga naoružanja od strane velikih sila i mnogobrojnih totalitarnih režima, predstavlja trajnu opasnost po mir i sigurnost u svijetu.

F) Samopomoć - retorzija i represalije²¹⁸

Samopomoć kao princip prava ima svoju tradiciju i u međunarodnom pravu. **Pod mjerama samopomoći** pravna znanost podrazumijeva “**mjere što ih država poduzima... kao odgovor na protupravni čin druge države, a sa svrhom samopomoći, tj. da drugu državu skloni na odustajanje od protupravnih čina...**”²¹⁹ U različite oblike samopomoći pravna znanost ubraja: **jednostrane mjere odgovora na kršenje vlastitih prava, dopuštenu, pravno utemeljenu samoodbranu, retorziju i represalije**. O jednostranim mjerama samopomoći i pravu na samoodbranu već je bilo riječi. Pod **retorzijom**²²⁰ se u međunarodnim odnosima podrazumijeva “**uzvratanje neke međunarodnim pravom dopuštene, ali neprijazne (interesima druge države štetne) mjere primjerenom protumjerom, koja također još ne tvori povredu međunarodnoga prava**”.²²¹ Mjere retorzije mogu biti: **uskraćivanje priznanja nekoj novoj državi, uskraćivanje sklapanja novih ili obnova ranijih međudržavnih ugovora, prekid diplomatskih odnosa, uskraćivanje ranijih**

²¹⁸ Svi podnaslovi od A-F su u originalu preuzeti iz već citiranoga udžbenika V. Đ. Degana, prvenstveno iz razloga što “nose” u sebi međunarodno-pravnu utemeljenost, koju vrijedi slijediti.

²¹⁹ Juraj Andrassy, citirano, strana 555.

²²⁰ **retorzija**, *lat.* od *retorquere* - okrenuti, uzvratiti

²²¹ Juraj Andrassy, citirano, strana 555.

povlastica i td. Za razliku od retorzije, “**represalije**”²²² su djela koja su po sebi povreda međunarodnoga prava.... Ali se izuzetno smatraju dopuštenima ako su protumjera na međunarodna protupravna djela...”.²²³ **Represalije se obično dijele na one u doba mira i one koje se poduzimaju u oružanim sukobima, a “opravdane su samo onda ako su primjerene interesu koji se želi zaštititi**, a svakako moraju prestati kada se postigne svrha... One ne smiju u mirno doba prijeći granice onoga što je i u ratu zabranjeno, a u **ratno doba ne smiju vrijeđati zakone čovječnosti**”.²²⁴ Kao mjere samopomoći u praksi međunarodnih odnosa, dešavale su se i događaju se: pljenidba imetka druge države ili njenih građana, demonstracija sile, zatvaranje vlastitih luka, embargo, povreda diplomatskih predstavnika, arhiva ili dokumenata i td. Prije nego li pribjegne represalijama, povrijeđena država je dužna pokušati zaštititi svoja prava mirnim putem, putem pregovora i iskoristiti sva druga pravna i diplomatska sredstva, i nikako zločinima odgovarati na zločine kodificirane aktima međunarodnoga prava.

²²² **represalije**, *lat.* prema *repressum*, od *reprimere* - potiskivati, suzbijati, Klaić, citirano.

²²³ V. D. Degan, citirano, strana 814.

²²⁴ Juraj Andrassy, citirano, strana 556.

ŠESTO POGLAVLJE

OSNOVNE KARAKTERISTIKE SAVREMENIH MEĐUNARODNIH ODNOSA

OSNOVNE KARAKTERISTIKE SAVREMENIH MEĐUNARODNIH ODNOSA

SREDIŠNJE POLJE historije civilizacije predstavlja historija razvoja ljudskih društava, država, carstava, njihovo jačanje, razvoj, pa i propadanje. Taj segment historije obilježili su različiti odnosi među narodima i njihovim državama, koji su se manifestirali kroz sukobe do nivoa rata, ili kroz različite oblike saradnje i savezništva na političkom, ekonomskom, vojnom, kulturnom i drugom planu. Danas se o tim odnosima može prosuđivati na osnovu dokumenata pisane i materijalne kulture. Iz njih je moguće utvrditi da su se odnosi među narodima, državama i carstvima odvijali na bazi sile, ali ne rijetko i na bazi ustaljenih običaja, moralnih normi ili dogovorenih oblika suodnošenja koji su značili: prekid sukoba ili rata, ugovore o nenapadanju, o pokroviteljstvu, o podaništvu, okupaciji, o zajedničkoj odbrani, o eventualnoj saradnji itd. Nakon viševjekovnih, milenijskih iskustava međudržavnih, međunarodnih odnosa, kolonijalnih osvajanja, ratova sa sve više gubitaka (zbog razorne moći oružja), kapitulacija, okupacija itd., krajem XIX vijeka bilježimo pokušaje da se na jednome višem nivou, pravno, međunarodnim ugovorima "humanizira" rat, sila i njeni dometi. Prvi svjetski rat je naglasio potrebu uređivanja međunarodnih odnosa u tom smislu, a Liga naroda je samo pokušaj ograničavanja upotrebe sile među državama. No, Drugi svjetski rat je raspršio mirotvorne iluzije, a "računi" svedeni 1945. godine, u kojima je mjesto osigurala **nova konstitucija u realitetu sile: nuklearno naoružanje** i potpuno drugačija slika preraspodjele moći u međunarodnim odnosima.

Globalno promatrano, vrijeme od 1945. do devedesetih godina XX vijeka, u međunarodnim odnosima je obilježeno izrazitim i krupnim kontroverzama. S jedne strane, potpisivanjem Povelje

Ujedinjenih nacija, pravno su osigurani povoljniji uvjeti za uređivanje međunarodnih odnosa bez upotrebe vojne sile i rata. S druge strane, međunarodni odnosi su ušli u fazu suprotstavljanja upravo sila pobjednica iz Drugoga svjetskog rata, fazu formiranja vojno-političkih blokova (NATO i VU), fazu **izrazite bipolarnosti i balansa snaga**. Tako izražen bipolaritet obilježen je trkom u naoružanju i koncentracijom sile, u procesu oblikovanja dviju piramida na čijim vrhovima su se nalazile “supersile”: Sjedinjene Američke Države s jedne i Sovjetski Savez s druge strane.

Sjevernoatlantski pakt (North Atlantic Treaty Organizacion – NATO) je savez Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Velike Britanije, Italije, Portugala, Belgije, Holandije, Luksemburga, Danske, Norveške i Islanda. Sklopljen je 4. aprila 1949. godine u Vašingtonu, Grčka i Turska su mu pristupile 1952., a SR Njemačka 1955. godine. Iz Saveza je 1967. godine formalno istupila Francuska zbog neslaganja sa konceptom odbrambene politike Zapadne Evrope, (usvojenog na prijedlog Sjedinjenih Američkih Država), a 1974. godine i Grčka, uz prigovor da joj NATO nije pružio potrebnu pomoć u sukobima sa Turskom oko Kipra. No, formalno njihovo istupanje je značilo i formalno ponovno uključivanje u rad Saveza, a naročito od 1980. godine. U generalnim ciljevima i odrednicama NATO-a istaknuti su njegovi zadaci prvenstveno ekonomske prirode, ali je od samoga početka prepoznatljiva njegova vojnopolitička orijentacija u koncentraciji vojne sile. U skladu s novom strategijom NATO-a i njegovog širenja na zemlje tzv. tranzicije, početkom 1999. godine, u ovaj Savez ušle su Poljska, Češka i Mađarska, dok su se u sljedećem krugu za prijem već izjasnile Baltičke zemlje, Slovenija, Rumunija

Varšavski ugovor je bio savez “o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći”, potpisan u Varšavi, 1955. godine, između vlada Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke, Istočne Njemačke, Bugarske, Mađarske, Poljske, Rumunije i Albanije. Od 1962. godine Albanija nije učestvovala u njegovom radu, a od 1968. godine ga je i zvanično napustila. Predviđeno je bilo da Savez traje narednih 20 godina, uz automatsko njegovo važenje za još 10 godina, ako se zahtjev pojedinih zemalja za istupanje ne podnese godinu dana prije isteka važenja Sporazuma. Sa Ugovorom su se, u vrijeme njegovog

potpisivanja saglasile i sve tadašnje azijske socijalističke države: Kina, Sjeverna Koreja, Mongolija i Vijetnam, koje su dobile status promatrača. Iako je u osnovi ovoga Sporazuma bila ekonomska integracija (sa formiranim Savjetom za ekonomsku saradnju), odmah po njegovu zaključivanju, u prvi plan je izbio njegov vojno-politički karakter sa odlučujućom ulogom Sovjetskog Saveza i njegove vojne sile, čije je prisustvo u pojedinim članicama Varšavskoga ugovora bila uobičajena praksa. Ugovor je formalno prestao biti važećim nakon disolucije Sovjetskog Saveza pod kraj osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća.

U borbi za dominaciju na pojedinim prostorima i regionima, pored NATO-a i Varšavskog pakta (neki čak i prije njih), potpisani su i drugi sporazumi vojnopoličke prirode, čije važenje je ostalo manje značajnim u odnosu na predhodna dva, ali ih zbog prakse međunarodnih političkih odnosa vrijedi spomenuti.

RIO-pakt (Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance-Rio-Treaty) je sporazum o sigurnosti i vojnoj pomoći, potpisan 1947. (stupio na snagu 1948.) godine od strane Sjedinjenih Američkih Država i 20 latinoameričkih zemalja (osim Kube). Cilj njegova formiranja je, prije svega, da se osigura vojnopolički i ekonomski uticaj Sjedinjenih Američkih Država u zemljama Latinske Amerike, i predstavlja prvi multilateralni ugovor ove vrste poslije Drugog svjetskoga rata.

ANZUS-pakt (Pacific Treaty Organization) je potpisan 1951. godine u San Francisku između Sjedinjenih Američkih Država, Novoga Zelanda i Australije. Naziv mu je izražen inicijalima zemalja potpisnica, ali je poznat i kao Pacifički pakt, kojim su Sjedinjene Američkih Država nastojale osigurati dominaciju južno od Azije i u vodama Pacifika.

SEATO-pakt (South East Asia Treaty Organization), je vojno-politički savez potpisan 1954. godine u Manili, između Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije, Francuske, Australije, Novoga Zelanda, Pakistana, Filipina i Tajlanda. Poznat je i kao Pakt Jugoistočne Azije, kojim su velesile osigurale svoje prisustvo u tom regionu, prostoru budućih burnih događanja i ratova, poprištu izraženih interesa zemalja potpisnica Pakta, ali i Sovjetskog Saveza i Kine.

CENTO-pakt (Central Treaty Organization) je zaključen i osnovan 1959. godine, između Velike Britanije, Turske, Irana, Pakistana i Iraka. Prethodio mu je **Bagdadski pakt** osnovan 1955. godine, a oba su zaključeni na inicijativu Velike Britanije, sa ciljem da se na prostoru Bliskoga i Srednjega Istoka, naftom bogatim područjima osigura pokroviteljstvo. Sjedinjene Američke Države formalno nisu potpisnice ovoga Pakta ali su bile članica njegovoga Vojnoga i Ekonomskoga komiteta, čime su i u ovome vojnopoličkom savezu osigurale svoj snažan uticaj. Nakon unutarnjih političkih promjena u Iraku i Pakistanu, obje ove zemlje su 1979. godine istupile iz CENTO-pakta. Iza njih, to je učinila i Turska, čime je ovaj Pakt faktički prestao da postoji. Iz formalnih razloga prestali su važiti i ostali sporazumi, osim NATO-a.

Međunarodni odnosi u konstalaciji izrazito suprotstavljenih interesa, neminovno su se prenijeli i na sve organe Ujedinjenih nacija, a naročito Savjeta sigurnosti, čiji rad je u najvećoj mjeri i nerijetko bio blokiran pravom veta “velesila”, i to upravo u situacijama kada se odlučivalo i odlučuje o najvažnijim pitanjima svjetskoga mira. Deskripcija toga, za historiju kratkoga razdoblja, ali dugoga po koncentraciji (gustoći) događanja u međunarodnim odnosima, dovela bi daleko. Iz istoga razloga ćemo naglasiti samo neke njegove značajke.

a) “Izvozom (socijalističke) revolucije” u toku Drugog svjetskog rata, a pod hegemonijom Sovjetskog Saveza u poratnom periodu, komunističko-socijalistički model njegovog uređenja države, nametnut je Istočnoevropskim zemljama, koje su po tom postale i članicama Varšavskog pakta, na čelu sa Sovjetskim Savezom – nuklearnom silom.

b) U procesu oslobađanja od kolonijalizma, kineska komunistička partija je u ovoj državi preuzela vlast i od 1949. godine Kinu opredijelila socijalističkom državom. Šezdesetih godina Kina je postala i nuklearnom silom.

c) Pod uticajem Sovjetskog Saveza, još su tri države na značajnim geo-političkim prostorima “izborile” svoje socijalističko društveno uređenje i time postale poprištem sukoba interesa velikih sila i vojno-političkih blokova (NATO-a i VU). To su: Koreja (Sjeverna), Kuba i Vijetnam (Sjeverni). Korejsko poluotočje je i danas kamen spoticanja u izgradnji mira u širem regionu. U Vijetnamu je vođen višegodišnji rat, u kojem su direktno učestvovala Sjedinjene Američke Države. Kuba je šezdesetih godina ovoga vijeka bila polje prijetnji nuklearnoga sukoba između velesila.

d) Formiranje države Izrael, 1948. godine, i njeno priznavanje u Ujedinjenim nacijama, a da se pri tome nije riješilo arapsko-palestinsko pitanje na prostoru Bliskoga Istoka, učinilo je ovo područje konfliktnim do današnjih dana.

e) Pod okriljem NATO pakta, u nuklearne sile izrasle su Francuska i Velika Britanija, kao evropski saveznici alijanse.

f) Sedamdesete godine, (a naročito po završetku Vijetnamskoga rata) su u međunarodnim odnosima obilježene detantom-popuštanjem zategnutih odnosa između vojno-političkih blokova i nizom dogovora o ograničenju nuklearnih proba i proizvodnje različitih vrsta oružja.

Fašizam i nacizam su pobijeđeni u toku Drugoga svjetskoga rata, a njegove nus-pojave u različitim oblicima neofašizma pratile su cijelu drugu polovinu XX vijeka.

Socijalističke države, osobito one pod okriljem Varšavskoga pakta, na čelu sa Sovjetskim Savezom, opterećene trkom u naoružanju, ekonomijom kojom se upravljalo iz centara komunističkih partija na svim nivoima, nisu mogle “izdržati” na kursu “preko socijalizma do komunizma”. Primijenjeni modeli “socijalističkih revolucija” niti na jednome mjestu i ni u jednoj državi nisu dali rezultate spram ciljeva koje su definirali ideolozi i vođe komunističkih partija i njihovih država. “Potrošili” su sami sebe i svoje doktrine iznutra, a izvana su bili dobro blokirani

međunarodnim odnosima u kojima je uzrastao u političkom, ekonomskom i vojnom pogledu modificirani i prilikama prilagođeni demokratski liberalizam zemalja Zapada. Jednpartijski, kruti sistem vlasti u socijalističkim zemljama (sa samoizabranim vođama), često i do same smrti, ugušena lična inicijativa građana potisnuta kolektivističkom sviješću, dovela je te države u međunarodnim odnosima u podređen položaj.

Drugi period u razmatranju međunarodnih odnosa poslije Drugog svjetskog rata jesu savremeni međunarodni odnosi, oni iz devedesetih godina XX vijeka. Njihova razdjelnica od prethodnoga perioda jesu događanja koja su obilježila raspad Sovjetskog Saveza, samim time i Varšavskoga vojno-političkoga pakta, simbolično označenim rušenjem Berlinskoga zida. Zašto baš Berlinskoga? Zato što je taj zid sačinjen poslije Drugoga svjetskoga rata i značio je podjelu Njemačke, s jedne strane, a potom i Evrope, ali i najvećeg dijela sjeverne zemljine hemisfere, pa i svijeta u cjelosti. Bivša Istočna Njemačka je pripojena Zapadnoj, Čehoslovačka se razlučila na Češku i Slovačku, Litvanija, Estonija i Letonija su se osamostalile, Ukrajina i Bjelorusija također. Time se do tada bipolarna Evropa (Zapadna i Istočna), uvjetno kazano, razlučila na tri: Zapadnu, Srednju i Istočnu. Srednju (računajući i zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije) čine države koje nisu bile u sastavu Sovjetskoga Saveza (ali jesu u Varšavskom paktu), a Istočnu one države koje su se osamostalile iz okrilja Sovjetske imperije, računajući time i Rusku Federaciju.

Osnovne karakteristike novonastalih međunarodnih odnosa moguće je ukratko rasčlaniti na nekoliko skupina.

a) Bipolarnost Evrope time je zamijenjena novim odnosima i novim težnjama i interesima. Iz višegodišnje suprotstavljenosti Istočne i Zapadne Evrope, Zapadna Evropa, objedinjena u NATO pakt, na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama ostala je vodećom svjetskom megasilom;

b) Sjedinjene Američke Države su osigurale globalnu supremaciju u pogledu:

- kontrole svih svjetskih okeanskih prostora;

- geopolitičke dominacije nad prostorima Sjeverne Amerike, Zapadne i Srednje Evrope, dijelova Bliskog i Srednjeg Istoka, Australije i Japana;
- političkog uticaja u Južnoj Americi, zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza u Istočnoj Evropi i širem prostoru Kaspijskog mora, Južnoj Africi i Jugoistočnoj Aziji;

c) U vrijeme intenzivne konfrontacije blokova pa do danas (u sjeni toga nadmetanja), u svjetske sile, velesile ili regionalne sile, izrasle su i neke druge države, poput Kine, Indije, Japana, Njemačke, Ukrajine (kojoj je raspadom Sovjetskog Saveza ostao dio nuklearnog oružja), Pakistana, Irana, Turske, Izraela čime je ranija bipolarnost sila prerasla u disperzivni raspored moći na sjevernoj zemljinoj hemisferi. Time je u cjelosti poremećena, u svjetskim razmjerama sad već davno uspostavljena, ravnoteža snaga, čime je i trka u naoružanju dobila novi, višesmjerni karakter i proizvela višeznačnu **ravnotežu straha**.

Kompliciranost međunarodnih političkih odnosa proizilazi iz niza činilaca koji na njih utiču ili mogu uticati. U **faktore međunarodnih odnosa** Vukadinović je ubrojao: **demografski, geografski, ekonomski, pravni, tehnološki, vojni i nacionalni** faktor, te **prirodne izvore**, a u **subjekte međunarodnih odnosa: države, međunarodne organizacije, međunarodne privredne organizacije, različite pokrete, crkve, nacije, grupe ljudi**, i naposljetku, **čovjeka – pojedinca** kao subjekta međunarodnih odnosa.²²⁵ Interakcija navedenih faktora i subjekata pokazuje mnogobrojnost korelacija kroz koje i jedni i drugi, nekad manje, ponekad više, mogu uticati na tokove međunarodnih odnosa. Stoga je prognoza budućih događanja jedna od najodgovornijih zadataka naučnih disciplina koje proučavaju međunarodne odnose.

Koje tendencije obilježavaju savremene međunarodne odnose? Odgovor na ovo pitanje traži svestranu analizu, upotpunjenu sa nebrojenim poznatim ili nedokučivim činjenicama. No, po mnogo

²²⁵ Vukadinović Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb, 1998., strana 49. i 101.

čemu su transparentna i prepoznatljiva neka kretanja i interesi velesila pojedinačno, regionalnih sila ili skupina zemalja.

Mnogi, kroz historiju nerazriješeni odnosi, i oni sporovi koji nastaju, opterećuju savremene međunarodne odnose. U posljednjih deset i nešto više godina XX vijeka, dominantno su obilježene upotrebom sile u njenom političkom, ekonomskom, ali i vojnom pogledu. Dugo je Sovjetski Savez učestvovao u ratu u Afganistanu, Irak i Iran su svoje sporove rješavali vojnom silom, napad Iraka na Kuvajt je spriječen silom, bivša SFR Jugoslavija se raspala u krvi, kroz ratove Vojnim snagama, a pod vođstvom Sjedinjenih Američkih Država, oboreni su režimi u Afganistanu (2001. godine) i u Iraku (2003. godine). Na Balkanu je u toku niz mirovnih operacija Ujedinjenih nacija zbog još uvijek izraženih prijetnji miru. Rusku Federaciju u napućenom stanju vojne sile drži konflikt u Čečeniji. Turska je godinama u sukobu sa Kurdima. Napori Ujedinjenih nacija na osiguranju mira nose sa sobom teret interesa velikih sila koje ne ostavljaju prostora za proširenje Savjeta sigurnosti, možda zemljama kao što su: Njemačka, Indija, Iran, Japan, Brazil jer bi time bio obesnažen i razvodnjen njihov uticaj u ovome organu. NATO - pakt je nekad manje, a nekad više izložen nesuglasjima u sopstvenim redovima, na relaciji Amerika-Evropa, a onda i unutar svog evropskog dijela.

Niti jedna država sa bivšim socijalističkim uređenjem nije uhvatila korak ozbiljnog napretka, a ponajteže će to učiniti Rusija, jer je prva "ugazila" u komunizam, pa je i izlazak iz njega tegobniji. No, ona je i danas i ostat će velesila sa značajnim nuklearnim potencijalom i pozicijama u svjetskom omjeru snaga. Recidiv raspada Sovjetskog Saveza je niz osamostaljenih država od i oko Kaspijskog mora do Kine.

Opisujući međunarodne odnose u dvadesetom vijeku (do devedesetih godina), američki analitičar Zbigniew Brzezinski je u svom djelu **Izvan kontrole**, dao svoje opsežno tumačenje triju najvažnijih fenomena koji su dominantno obilježili ovaj vijek. Ta tri fenomena jesu: **fašizam**, **socijalizam-komunizam** i razvoj zapadne **liberalne demokracije**. Pojavu i razvoj fašizma i uporedo s njim komunizma i njihovih ideja, “totalitarnih pokreta”, nazvao je politikom “organiziranoga ludila”, koje je “prouzrokovalo neviđeno krvoproliće”. Oba ova totalitarna pokreta, po sudu Brzezinskog, bili su “najambiciozniji pokušaji u povijesti ljudskoga roda da se uspostavi totalitarni nadzor nad unutarnjim i vanjskim životom čovjeka”.²²⁶

“Zapadna liberalna demokracija” je dala vidan rezultat, a Sjedinjene Američke Države su opet nadmašile sve druge iz ovoga kruga zemalja. Historija je pokazala da “ko vlada Euroazijom, vlada cijelim svijetom”, zaključuje Brzezinski, i dodaje da su Sjedinjene Američke Države “megasila”, jer kroz cijelu historiju nije bilo sile koja je osigurala toliku supremaciju (u vojnom, političkom, ekonomskom, pa i kulturnom smislu) u odnosu na ostale međunarodne subjekte, pa ni Staro Rimsko carstvo. U prvome zaključku, u svojoj **Velikoj šahovskoj ploči**, Zbigniew Brzezinski konstatira: “Došlo je vrijeme da Sjedinjene Američke Države formuliraju i provedu integralnu, sveobuhvatnu i dugoročnu geostrategiju za čitavu Euroaziju.”²²⁷

Dakle, globalni cilj Sjedinjenih Američkih Država jeste osiguranje što veće supremacije nad Evro-Azijskim kontinentom.

Ostvarivanje ovoga cilja osiguralo bi mogućnost da se spriječe eventualni pokušaji, “avanture” i težnje Rusije prema drugim zemljama, ali i njenim bivšim “satelitima”. To podrazumijeva i jaku kontrolu nad “Evroazijskim Balkanom”, dakle, pomoć (naročito materijalna) zemljama od Kaspijskog mora do Kine, (Kazahstanu,

²²⁶ Brzezinski Zbigniew, *Izvan kontrole* (Globalna previranja uoči 21. stoljeća), Otvoreno sveučilište, Zagreb, strana XV.

²²⁷ Brzezinski Zbigniew, *Velika šahovska ploča*, Interland, Varaždin, 2000. godine, (prvo i originalno izdanje 1997.) strana 183.

Uzbekistanu, Azarbejdžanu....) kako bi se onemogućio uticaj Rusije, Irana, Turske u tom regionu i konflikt ovih regionalnih sila, priznajući pri tome i Kinu regionalnom silom, uz pretpostavku da ona neće predstavljati prijetnju američkoj prevlasti.

“Glava demokratskoga mosta” Amerike u ostvarivanju globalne linije “rukovođenja” na Evroazijskom kontinentu jeste Zapadna Evropa i NATO – pakt, a u evropskoj konfederaciji, kako insistira Brzezinski, glavni oslonac bi joj bili, ravnopravno, Francuska i Njemačka, osovina Pariz – Bon. Drugi, pomoćni nosilac Americi, bi trebao biti na krajnjem Istoku – Japan (ekonomski, ali ne i vojno snažna država), u “premošćivanju”, ovladavanju Evroazijom.

Supremacija nad Evroazijom (a time i u globalnim svjetskim razmjerama) kao krajnji cilj Sjedinjenih Američkih Država, u velikoj mjeri je već osiguran. “Amerikanizacija” svijeta je prerasla u proces, pa i ako politika iz Vašingtona negativno reagira na njeno proglašavanje “policajcem svijeta”, objektivna događanja potvrđuju ovaj epitet. Daljnje jačanje američke prevlasti očituje se kroz projekat “Partnerstva za mir”, proširenjem NATO-pakta, sve do granica Rusije, materijalno pomaganje i time dovođenje u ovistan položaj zemalja Istočne Evrope i onih sa južnih granica Rusije, pa i nje same.

“Ujedinjene nacije imaju legitimitet”, ali ne i potrebnu moć, “Sjedinjene Američke Države imaju moć ali ne i legitimitet” u pogledu uređivanja međunarodnih odnosa, riječi su Zbigniewa Brzezinskog. Iz toga razloga se američka premoć očituje i ispoljava prvenstveno kroz NATO-pakt, koji svoje “usluge” u devedesetim godinama XX i početkom XXI vijeka nudi Ujedinjenim nacijama u operacijama uspostavljanja i očuvanja mira (npr. Irak - Kuvajt, Balkan, Afganistan) osiguravajući tako djelimično legitimitet svoga djelovanja.

Kao sila bez premca, Sjedinjene Američke Države sa dosta arogancije diktiraju svjetski poredak u okruženju “bezličnim suparnicima”. No, do kada? Šta čeka svjetsku zajednicu u desetljećima XXI vijeka? Postoje li države ili regionalne organizacije država (ili, mogu li se formirati u dogledno vrijeme) koje će Americi postupno parirati i preuzimati primat na planeti? Japan i Evropska unija to zadugo neće biti u stanju, jer, iako jesu “ekonomski giganti,

nisu u stanju uskoro postati vojnim supersilama ravnim američkoj vojnoj moći”, tvrdi Brzezinski. Na drugoj strani, u toku su dva procesa koja mogu u dogledno vrijeme dovesti do svjetskih potresa. Prvi je sve dublji jaz između razvijenih i nerazvijenih, između bogatih i siromašnih. Siromaštvo na golemim svjetskim prostorima može izazvati granični otpor, čak i vojne prirode (ako već ne izaziva), političkoj i drugoj suplemaciji bogatih, čak i moguće koalicije koje će doprinijeti ozbiljnosti suprotstavljanja.

Drugi proces koji je čak naporedan prvome, jesu demografska kretanja koja se izrazito nepovoljno odražavaju na zemlje sjeverozapadne hemisfere. Ovi i drugi procesi dakle, mogu dovesti do nepodnošljivih protivurječnosti na svjetskome planu. Granična linija i jednoga i drugoga procesa navela je neke autore, kao npr. Samuela Huntingtona da u svojoj studiji “Sukob civilizacija” pretpostavi najveću prijetnju svjetskome miru kroz buduća sukobljavanja prvenstveno kršćanske, konfučijanske i islamske civilizacije.

Potencijali naoružanja i vojne tehnike u svom ukupnom zbiru na prostorima zemljine kugle djeluju zastrašujuće. Konvencionalni ratovi vode se konvencionalnim (uobičajenim, klasičnim) naoružanjem. Nekonvencionalna, sredstva za masovno uništavanje (nuklearna, hemijska i biološka) još uvijek ostaju po strani. Saznanja govore da se u nekim zemljama ozbiljno radi na proizvodnji “antioružja”, sredstava kojima bi se bilo u stanju na više načina neutralizirati djelovanje konvencionalnog oružja.²²⁸ Riječ je o mogućnostima za proizvodnju tečnih ili drugih materija čijim bi se polijevanjem ili posipanjem većih površina onemogućilo kretanje mehaniziranih i oklopnih, pa čak i pješadijskih snaga (zbog klizanja ili “lijepljenja” za tlo), njihovo djelimično topljenje (iako je riječ o najčvršćim materijalima), ili, pak, njihovo neutraliziranje različitim laserskim sistemima. S obzirom na stepen naučno-tehničkih dostignuća, nesumnjiva je mogućnost proizvodnje ovih “antioružja” u dogledno vrijeme kojima bi se, bez velikih gubitaka, onesposobile snage agresije i njihova klasična vojna sredstva i oprema. Upitajmo se, međutim, hoće li upravo proizvodnja sredstava za neutralizaciju

²²⁸ Vidjeti studiju A. i H. Toflera: “Rat i antirat”.

konvencionalnih oružja, samo potaknuti daljnji razvoj pa i upotrebu sredstava za masovno uništavanje (nuklearna, hemijska, biološka sredstva) na različitim meridijanima? Ovo su samo sporadična nabranja mogućih procesa koji bi svjetski mir i budućnost ljudskog roda i planete mogli dovesti u pitanje.

S obzirom na ogromnu prednost moći kojom raspolaže Amerika u odnosu na organizirane sile u svijetu, "pravi izazov posebnoj američkoj svjetskoj ulozi ne dolazi izvana, nego iznutra".²²⁹ Ranjivost američkoga društva Brzezinski ne vidi u konkurenciji izvana, nego u prijetnji koja dolazi upravo iz vlastite kulture, koja Ameriku može oslabiti, demoralizirati, kulture koja privlači, ali i kvari, "otuđuje i revolucionira svijet" nad kojim dominira.

Predviđanjima budućih događanja u međunarodnim odnosima bavili su se i bave mnogi autori. Vukadinović novi svjetski poredak, u teorijsko-modelskom smislu, pretpostavlja na bazi strukture eventualnih njegovih glavnih sudionika u četiri moguća pravca. Prvi model zagovara vodeću ulogu Ujedinjenih nacija u novom poretku, drugi model podrazumijeva "pentagonalno" djelovanje (pet) svjetskih sila: Sjedinjenih Američkih Država, Evropske zajednice, Japana, Kine i Rusije. Treći mogući model je model "policentrizma" sa vodećom ulogom Sjedinjenih Američkih Država, dok se četvrti odnosi na mogućnost radikalne izmjene uloge Ujedinjenih nacija, koja bi u ozbiljnu međuovisnost dovela sve međunarodne subjekte.²³⁰

Nije komplicirana i teško shvatljiva politika i težnja mnogih zemalja Srednje i Istočne Evrope da se što prije priključe NATO-paktu. Vanjska politika toga opredjeljenja proizilazi iz straha da se ponovno ne dođe pod hegemoniju Rusije. Mnogo je u tom slučaju praktičnije prikloniti se perspektivnijem i sigurnijem "zaštitniku", snažnijem u vojnom, a daleko razvijenijem u ekonomskom pogledu. Nije na odmet pretpostaviti da će se u budućim međunarodnim multipolarnim odnosima, mnoge manje zemlje priklanjati pod skute regionalnih sila, ili regionalnih organizacija, kako bi se na taj način osigurale od dominacije i hegemonije svojih neprijatelja ili manje perspektivnih zemalja.

²²⁹ Brzezinski Zbigniew, *Izvan kontrole*, citirano, str. 127.

²³⁰ Vukadinović Radovan, *Politika i diplomacija*, citirano, str. 106.

Nedvojbeno je da će se budući međunarodni odnosi uređivati uz dominantnu ulogu sile u njenom političkom i ekonomskom vidu. Pitanje je u kojoj mjeri i na kojem nivou i u kojem obimu će vojna sila odlučivati u međunarodnim odnosima u XXI vijeku.

Treću etapu u razvoju savremenih međunarodnih odnosa, na žalost, od druge etape u jednome danu odredili su događaji, odnosno teroristički akti izvedeni na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država **11. septembra 2001. godine**. S obzirom na činjenicu da je El-kaida (za koju su Sjedinjene Američke Države utvrdile da stoji iza tih terorističkih akata) uživala gostoprimstvo “Talibanskoga pokreta” u Avganistanu, uz podršku Savjeta sigurnosti Ujedinjenih nacija, Sjedinjene Američke Države su u vojnu intervenciju povele koalicijske vojne snage i ubrzo porazile postojeći režim u toj zemlji. No, nakon toga, s početka 2003. godine, bilježimo nadasve jedan važan događaj: Sjedinjene Američke Države su, bez saglasnosti Savjeta sigurnosti Ujedinjenih nacija povele zemlje koalicije u rat protiv Iraka, s ciljem obaranja tamošnjeg totalitarnoga režima i za nepun mjesec dana u tome uspjele. Protiv toga vojnoga angažmana, iz redova NATO-pakta, decidirano su se izjasnile Francuska i Njemačka (pored Ruske Federacije i Kine kao stalnih članica Savjeta sigurnosti). Ovaj događaj asocira (pored ostaloga) na dvije značajne konstatacije: (1) prvi puta nakon okončanja Vijetnamskoga rata (gotovo trideset godina), Sjedinjene Američke Države su na tlo suverene zemlje, bez saglasnosti Vijeća sigurnosti uputile svoje kopnene vojne snage i (2) po prvi puta je, od osnivanja NATO-saveza došlo do tako ozbiljnoga raskola među njegovim članicama, i to raskola u kojemu je učestvovala Njemačka.

Umjesto zaključka. Realiteti moći u globalnim razmjerama i međunarodna anarhija, ne ostavljaju mjesta za ozbiljne futurolozijske natuknice o međunarodnoj geopolitici, nego jedan veliki broj otvorenih i simplificiranih pitanja, na koje će odgovarati povijest, kao što su:

- Je li dominacija, odnosno novi i budući oblici hegemonije u međunarodnoj politici neizbježna perspektiva dvadesetprvoga stoljeća;
- Koji su dometi vojne sile i njene direktne upotrebe, a da međunarodni odnosi ne poprime katastrofične razmjere;

- Hoće li Ujedinjene nacije sa dosadašnjom, u velikoj mjeri ograničenom, ili u budućnosti eventualno izmijenjenom organizacijskom i funkcionalnom ulogom moći u većoj mjeri ograničiti međunarodnu anarhiju i efikasnije štititi međunarodnu sigurnost i mir;
- Je li NATO u perspetivi ili u raskolu;
- Koje će nove koalicijske sigurnosne sisteme nanijeti budućnost i hoće li balansi moći koje oni proizvedu značiti više svjetskoga mira i sigurnosti ili ne;
- Hoće li “proizvođenje neprijatelja” od strane velesila, naročito Sjedinjenih Američkih Država značiti pridobijanje novih prijatelja za svjetski mir ili ne;
- Kakva Amerika, kao megasila, kao najbitniji faktor međunarodnih odnosa, i njena politika treba sebi samoj i međunarodnoj politici?

No, jedno je, teorijom, definicijom i tradicijom sasvim izvesno: **svaka promjena balansa moći u međunarodnim odnosima znaćće međunarodne konflikte**. Njihov nivo, načini upravljanja njima i dometi do nekoga novog balansa snaga, proporcionalno će određivati stanje globalne sigurnosti.

INDEX IMENA I POJMOVA

INDEX IMENA I POJMOVA

A

- Aboridži – 92.
Afganistan – 101, 172, 174, 177.
Afrika – 142.
agresija – 35, 50, 81, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 114, 116,
118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130,
131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 147,
148, 155, 156, 157, 175.
agresor – 113, 116, 119, 121, 126, 127.
Albanija – 166.
Aleksandar Veliki – 56, 62.
Andrassy Juraj – 121, 153, 154, 156, 158, 159, 161, 162.
Ante Fiamengo – 93.
antioružje – 175.
ANZUS-pakt – 167.
Apijan – 46, 47.
arbitraža – 154, 155.
Argentina – 172.
Aristotel – 18, 32, 44, 45, 71, 78, 109, 112.
armija – 33, 45, 52, 61, 99, 100, 101, 103.
Arnauti – 74.
asabiyya – 50, 51, 52.
Atenjani – 45, 91.
atentat – 59, 108, 130, 141, 144.
Aurelije Augustin – 47, 48, 82.
Australija – 92, 167, 171.
autokracija – 97.
avion – 103, 141.
Azerbejdžan – 174.
Azija – 90, 99, 133, 142, 167, 171.

B

- Bagdadski pakt – 168.
- Bajkov – 62.
- Balkan – 133, 172, 173, 174.
- Baltičke zemlje – 166.
- Barbari – 42, 43, 91.
- barut – 103, 129.
- Bebler A. – 76, 100.
- Belgija – 166.
- Berlinski zid – 170.
- bihejviorizam – 49.
- biološka (borbena) sredstva – 117, 175, 176.
- biološka teorija – 62, 63, 66.
- biologizam – 20, 65, 68.
- birokracija – 81.
- Bjelorusija – 170.
- Bliski Istok – 111, 115, 142, 168, 169, 171.
- blokada luka ili obala – 122.
- bojište – 57, 112.
- Boljševička partija – 75.
- bombardiranje – 122, 125.
- Bon – 174.
- borac za slobodu – 148.
- borba za opstanak – 65, 81.
 - borba za samoodržanje - 66.
- borbena sredstva – 25, 115, 117, 118, 129, 139.
- Bosanci – 74, 90.
- Bosna i Hercegovina – 44, 55, 57, 90, 126, 159, 172.
- Branislav R. Srdanović – 148.
- Brazil – 172.
- Brian – Kelloggov pakt – 120.
- Brzezinski Zbigniew – 173, 174, 175, 176.
- Bugarska – 75, 166.

C

CENTO-pakt – 168.
Charles Darwin – 65, 77.
Christopher C. Harmon – 145.
Ciceron – 46.
Cipar (Kipar) – 158, 166.
civilizacija – 89, 90, 91, 92, 127, 139, 165, 175.
civilni promatrači – 159.
civilokracija – 100.

Č

Češka – 166, 170.
Čehoslovačka – 75, 125, 166, 170.

Ć

Ćećenija – 172.

D

Danska – 166.
Dante Aligijeri – 57.
Dardaneli – 128.
Dejtonski mirovni sporazum – 159.
Deklaracija o načelima međunarodnog prava – 120, 121.
demokracija – 97.
diktator – 80.
diktatura – 73, 80.
diktatura proletarijata – 73, 80.
diplomatska sredstva – 154, 162.

- disciplina – 23, 40, 171.
- diverzija – 141, 144.
- dobre usluge – 154, 155.
- dobrovoljački ustanak – 74.
- Doyle W. Michael – 45, 46, 49, 59, 61, 64, 84.
- Država – 18, 20, 21, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 63, 64, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 6, 87, 88, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 153, 155, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174.
- državni (udar) prevrat – 108, 141.
- društvena distanca – 30.
- društvena konkurencija – 24,
- društvene grupe – 19, 23, 72, 93, 110.
- društveni sistemi – 22.
- Društvo(a) – 18, 19, 20, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 48, 49, 50, 51, 63, 64, 65, 68, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 84, 87, 92, 93, 97, 99, 100, 104, 118, 119, 139, 176.
- Drugi svjetski rat – 83, 113, 120, 129, 130, 165.
- dvostrani ugovori – 161.

DŽ

- Džon Herc (Hertz) – 86.
- Džon Lok – 85.

E

- Ekonomska blokada – 136.
- El-kaida – 177.
- Embargo – 162.

Erazmo Roterdamski – 57.
Erich Fromm – 81.
Euripid – 80.
Euroazija – 173.
Evropa – 53, 60, 67, 70, 159, 166, 170, 171, 172, 17, 176.
Evropski sud za ljudska prava u Strasbourgu – 154.

F

fašizam - 66, 71, 129, 169, 173.
- fašistička ideologija – 66.
- neofašizam - 169.
- nacizam - 87, 169.
Foklandi – 172.
Francuska – 83, 154, 166, 167, 169, 174, 177.
Fridrih Engels – 72, 73, 74, 76, 85.
Fridrih Niče – 67, 68, 69.
front – 101, 119.

G

Geca Kon – 71, 77.
general – 41, 42, 45, 61, 71.
genocid – 130, 138, 144, 147, 148.
geopolitička teorija – 70.
gerila (gerilci) – 74.
globalna sigurnost – 178.
globalni svjetski poredak – 86.
Golan – 159.
Grčka – 54, 62, 78, 166.
Grci – 128.
Grlić Danko– 69.
Gumplovič (Ludvig) – 65.

H

Hasan Kafija Pruščak - 55, 56, 57.
Hasan Sušić – 50, 51, 128.
Hegel Georg Fridrih– 62.
Hegemonija – 123, 146, 168, 176, 177.
Helada – 42, 44.
Heleni – 42, 43, 44, 46.
Hirošima – 130.
Hobs- 32, 46, 63, 64, 82, 83, 85, 87, 88, 89.
Holandija – 166.
holokaust – 144.
Hrvatska – 159.
Hugo Grotius – 58.
humanitarne operacije – 157.

I

Ibn Haldun – 32, 49, 50, 51, 52, 109, 112, 128.
idealizam – 43, 49.
ideologija – 90, 91, 92, 140.
Imanuel Kant – 59, 60, 61, 82, 83, 85, 88.
Indija – 101, 171, 172.
Indijanci (američki) – 92.
industrijsko društvo – 65, 80.
insurekcija – 148, 149.
interakcija – 22, 24, 61, 93.
interes – 18, 19, 21, 22, 23, 26, 30, 32, 34, 35, 51, 54, 56, 72,
74, 76, 83, 86, 98, 99, 103, 107, 115, 116, 124, 127,
130, 133, 134, 136, 137, 139, 141, 143, 144, 149,
161, 162, 167, 168, 169, 170, 172,
internacionalizam – 49, 87.
interpozicione snage – 158.
Irak – 124, 126, 168, 172, 174, 177.
Iran – 90, 158, 168, 171, 172, 174.
Island – 166.
istražna komisija – 155.

istraga (anketa) – 154.
Italija – 47, 53, 64, 166.
izbjeglice – 157.
Izrael – 168, 171.

J

Japan – 171, 172, 174, 176.
Ježi Vjatr – 92.
Jemen – 158.
Joseh Toynbee – 90.

K

Kašmir – 90.
kamuflača – 136.
Kanada – 166.
kapitulacija – 130, 165.
Karl fon Klauzevic – 71, 72, 76, 93, 109, 112.
Karl Marks – 72, 73, 76, 82, 85, 87, 88.
Kaspijsko more – 171, 172, 173.
Kazahstan – 173.
Kenneth N. Waltz (Valc) – 49, 82, 83, 86, 87, 88.
Kina – 40, 72, 76, 101, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 176, 177.
Klaić Bratoljub – 17, 22, 64, 66.
klasna borba – 75, 76.
koalicija – 33, 107, 175, 177, 178.
kolaboracionističke snage – 138.
kolektivna odbrana – 124.
kolektivne mjere – 156, 160.
komandant – 40, 140.
komandovanje – 160.
komunizam – 73, 80, 169, 172, 173.
koncentracioni logori – 144.

- konflikt – 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 35, 39, 42,
46, 82, 86, 87, 91, 92, 108, 109, 110, 131, 132,
133, 140, 161, 169, 172, 174, 178.
- međunarodni konflikt - 82, 178.
- konfrontacija – 19, 130, 171.
- Konfuči – 82.
- Kongo – 158.
- konsenzus – 86.
- konvencionalno naoružanje – 161, 176.
- Korejsko poluotočje – 169.
- Kosovo – 159.
- Kozmos – 103.
- Kuba – 72, 76, 167, 169.
- kultura – 31, 42.
- Kurdi – 172.
- Kuvajt – 124, 126, 172, 174.

L

- Lakedemonjani - 45.
- Leibnitz Gittfried – 62.
- Lenjin V. I. – 72, 75, 76, 85.
- Leviatan – 64.
- Libanon – 91.
- liberalizam – 49, 84, 85, 89, 170.
- liberalna demokracija – 173.
- Libija – 90.
- Liga naroda – 120, 165.
- Luksemburg – 166.

LJ

- ljudska prava – 58, 148, 154, 157.

M

- mač - 51, 56.
Mađarska – 75, 125, 166.
Makijaveli – 32, 53, 54, 58, 78, 80, 82, 83, 85, 88, 89, 109.
Maltus (Malthus) Tomas Robert – 69, 70, 82.
Mao (Ce Tung) – 85.
marksistička teorija – 72, 75, 85.
Martin Wight (Vigt) – 46, 86, 88.
međunarodna anarhija – 64, 83, 87, 177, 178.
međunarodne organizacije – 171.
Međunarodni kazneni tribunal za bivšu Jugoslaviju – 155.
Međunarodni kazneni tribunal za Ruandu – 155.
međunarodni mir i sigurnost – 157.
međunarodni odnosi – 13, 31, 32, 34, 46, 82, 89, 92, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 107, 108.
Međunarodni sud u Haagu – 154.
Međunarodni sud za ljudska prava u Joseu (Kostarika) – 154.
Međunarodni tribunal za pravo mora u Hamburgu – 154.
Međunarodno pravo – 58, 60, 110, 113, 114, 120, 121, 125, 127, 130, 136, 144, 146, 147, 148, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 162.
Mensur Ibrahimpašić – 52, 53, 57, 62, 63, 65, 66, 93.
Mihnjevič - 61.
Milardović Anđelko – 90, 91.
milicija – 50, 74, 75.
militarizam – 67, 68, 74, 80, 97, 129.
militokracija – 100.
mir – 41, 46, 47, 48, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 102, 103, 104, 107, 121, 123, 125, 126, 130, 132, 135, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 168, 169, 172, 174, 175, 176, 178.
- nametanje mira - 156.
- narušavanje mira - 157.
- prijetnja miru - 91, 155, 156-157, 172, 175.
- nadgledanje mira - 157.
mir i sigurnost – 156, 161, 178.
mirenje (koncilijacija) – 154, 157, 159.
mirovne misije – 157, 159.
mirovne operacije – 107, 156, 157, 158, 159, 160, 172.

mirovne snage – 158.
mirovni ugovori – 158.
misija za nadzor – 157, 159.
Moć – 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 45, 58,
63, 67, 68, 69, 86, 87, 92, 101, 139, 145, 159, 165,
171, 174, 175, 176, 177, 178.
- balans moći - 19, 178.
- intenzitet sudara moći - 22.
mobilizacija – 137.
Mongolija – 167.
Monteskije – 83.
moral – 40, 41, 43, 48, 52, 53, 57, 59, 61, 70, 79, 89, 104,
113, 165.
Muhamed Filipović – 92.

N

nacija – 33, 41, 73, 84, 86, 87, 98, 99, 171.
nacionalizacija – 80.
nacionalizam – 87.
nacionalnooslobodilački pokret – 148.
nacizam – 87, 169.
nadgledanje mira – 157.
nadmetanje(a) – 19, 23, 24, 131, 171.
Nagasaki – 130.
naoružani narod (naoružanje naroda) – 69, 73.
Napoleon I – 74.
nasilje – 45, 84, 88, 92, 93, 110, 112, 113, 114, 117, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149.
NATO (Sjevernoatlantski pakt) – 35, 98, 100, 117, 126, 130,
133, 159, 166, 167, 168,
169, 170, 172, 174, 176,
177, 178.
negativna selekcija – 77.
nekonvencionalno naoružanje – 160, 161
neprijatelj – 25, 41, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 63, 67, 69, 70,
71, 72, 74, 112, 128, 129, 131, 176, 178.
neprijateljstvo – 25, 42, 50, 52, 60, 63, 134.
Njemačka – 59, 62, 67, 68, 71, 75, 78, 83, 129, 130, 166,
170, 171, 172, 174, 177.

Nomadi – 50, 51, 52.
Norman Cigar – 138.
Norveška – 70, 166.
Novi Zeland – 167.
Novikov (Novicow) – 77, 79.
nuklearna borbena sredstva – 115, 118.
nuklearna energija – 103, 129.
nuklearno naoružanje – 100, 101, 131, 165.

O

obavještajna služba – 128, 140, 141, 143.
Obavještajne aktivnosti – 140.
Odbrambeno-sigurnosna djelovanja – 135, 142.
Održavanje međunarodnog mira – 157.
Ognjena Zemlja – 61.
ograničenje naoružanja – 160.
Oktobarska revolucija – 75, 144.
okupacija – 116, 123, 135, 165.
oligarhija – 97, 146.
oružje – 34, 44, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 60, 73.
Organizacija za sigurnost i saradnju Evrope – 159.
oružana borba – 23, 34, 73, 93, 102, 110, 112, 113, 114, 115,
119, 132, 133, 135.
oružana sredstva – 25.
oružane operacije - 157.
oružane skupine – 121.
oružane snage – 33, 34, 101, 102, 103, 116, 118, 119, 122,
124, 125, 126, 137, 158, 160.
oružani (vojni) napadi – 121.
oružani incidenti – 35, 108.
oružani sudar – 17.
oružani sukobi – 23, 35, 46, 101, 108, 109, 110, 111, 113,
115, 117-118, 124, 127, 133, 137, 142, 153,
155, 158, 162, 172.
oružano nasilje – 93, 110, 112, 116, 146.
Osmansko carstvo – 55.
Ostjaci – 61.

P

- Pacifik – 167.
- pacifizam – 59, 60, 87,
- Pakistan – 101, 167, 168, 171.
- paravojne formacije – 111, 142, 146.
- Pariz – 59, 120, 174.
- partizan – 74.
- partizanski pokret – 74.
- partnerstvo za mir – 174.
- Pešeri – 61.
- Peloponeski ratovi – 45.
- Perzija – 128.
- Petrić Nevenka – 70.
- Pitirim Sorokin – 76, 77.
- plaćenici – 121.
- Platon – 42, 43, 44, 109.
- Plutarh – 78.
- pobuna – 44, 45, 141.
- Polibije – 78.
- policijski režim – 100.
- politička prava – 44.
- političke borbe – 21, 23, 24, 93.
- politički pokret – 33, 34.
- politički pritisci – 137.
- Politika – 21, 32, 33, 35, 51, 55, 67, 70, 71, 72, 76, 83, 85,
86, 87, 90, 93, 98, 99, 104, 107, 109, 110, 114,
115, 116, 118, 132, 134, 135, 139, 140, 143, 147,
166, 176.
- Poljska – 75, 166.
- Poper K. – 44.
- populacione teorije – 69.
- porodica – 21, 43.
- Portugal – 166.
- promatračke misije – 157, 159.
- posredovanje (medijacija) – 33, 126, 154, 155, 157, 158, 159.
- potencijal (moći, snage, sile) – 20, 22, 26, 29, 30, 31, 34,
35, 97, 98, 99, 102, 104,
115, 137, 172, 175.

- Povelja Ujedinjenih nacija – 107, 120, 121, 123, 124, 125,
126, 127, 130, 148, 155, 156,
157, 159, 160, 165.
- pravo na odbranu – 114, 121.
pravo veta – 35, 130, 160, 168.
pregovori – 46, 154, 155, 162.
prestiz - 22, 23, 24, 86.
preventivne mjere – 125.
prijetnja miru – 91, 155, 156-157, 172, 175.
prijetnja silom – 57, 107, 125, 126, 131, 137, 157.
primirje – 135.
prirodno pravo – 58, 62, 120, 156.
proletarijat – 73, 76, 80,
Propaganda – 52, 112, 116, 129, 131, 135, 139, 140, 141,
142, 146, 148.
- psihološko propagandna djelovanja - 131, 135,
139, 140,
141.
- Prusac – 55.
Pruska – 59.
Pulišić Stjepan – 93.

R

- racionalizam – 49.
radnička klasa – 73, 74, 87.
Rajt Mils – 84.
rasa – 66.
Rat – 17, 18, 21, 23, 25, 26, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 71,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 91, 92, 93, 98, 100. 101. 102. 104, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142,
144, 146, 147, 148, 149, 153, 157, 162, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 172, 175, 177.
- munjeviti - 41.

- imperijalistički - 76.
- revolucionarni - 76.
- progresivni - 76.
- Drugi svjetski - 83, 113, 120, 129, 130, 165.
- pravedni - 52, 58, 113.
- nepravedni - 52, 76, 113, 114.
- opravdani - 44, 114.
- neopravdani - 44, 62, 114.
- ratni zločini – 148.
- ratno stanje – 60, 64, 85, 88.
- ratna vještina – 40, 41, 42, 49.
- ravnoteža straha – 171.
- realizam – 46, 49, 84, 85, 89, 46.
- religija – 17, 90, 91, 116.
- represalije – 161, 162.
- represivna sredstva – 125, 126, 155.
- republika – 61.
- republikanizam – 49, 85.
- retorzija – 161, 162.
- revolucija – 67, 72, 75, 144, 168, 169.
- Rezolucija o agresiji – 123, 124, 125, 127, 136, 148.
- Rezolucija o spječavanju i kažnjavanju genocide – 144.
- Rim – 47, 48, 78
- Rimska imperija (carstvo) – 47, 48, 66, 173.
- RIO-pakt – 166.
- Rudolf Kelen – 70.
- Rudolf Steinmetz (Štajnmecc) – 62, 78, 79.
- Rummel – 19, 30.
- Rumunija – 75, 166.
- Rusija – 75, 90, 98, 133, 144, 172, 173, 174, 176.
- Ruska Federacija – 170, 172, 177.
- Ruso – 53, 59, 65, 83, 85, 87.

S

- Samojedi – 61.
- samoodbrana – 121, 124, 156, 161.
- Samuel P. Huntington - 89, 91, 92, 175.
- San Francisko – 167.

- Saudijska Arabija – 90.
savremena borbena sredstva – 101.
SEATO-pakt – 167.
SFR Jugoslavija – 72, 75, 83, 90, 91, 131, 155, 159, 170, 172.
Sila (društvena, vojna) – 23, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
44, 54, 55, 57, 60, 63, 1, 73, 76,
779, 84, 92, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 129, 133, 135, 136, 137,
138, 142, 145, 146, 147, 148, 153,
155, 156, 157, 161, 162, 165, 166,
167, 268, 169, 171, 172, 173, 174,
176, 177.
- bruto sila - 32.
- neto sila - 32.
- međunarodna sila - 32.
- politički aspekt sile - 33, 34, 97-99.
- oružana sila - 110, 113, 117, 118,
119, 121, 122, 124,
126, 127, 130, 132,
133, 147, 155, 157.
- prijetnja silom - 57, 107, 125, 126,
131, 137, 157.
- megasila - 170, 173, 178.
- Sinaj – 158, 159.
sistem kolektivne sigurnosti – 120, 156.
sistem odbrane – 101.
Sjedinjene Američke Države – 61, 84, 92, 98, 129, 130, 143,
166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 176, 177, 178.
- Sjeverna Koreja – 101, 167, 169.
Slovenija – 166.
snaga – 19, 24, 26, 29, 31, 33, 34, 35, 41, 45, 58, 73, 93, 97,
98, 99, 101, 102, 104, 107, 110, 111, 112, 113, 116,
118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 132, 133,
137, 138, 142, 144, 146, 157, 158, 159, 160, 166,
171, 172, 175, 178.
- balans snaga - 166, 178.
- odnos snaga - 26, 35, 45, 104, 112.

- socijalistička revolucija – 75, 168, 169.
- socijalizam – 49, 58, 73, 75, 80, 84, 85, 87, 89, 169, 173.
- socijalizam–komunizam – 173.
- socijalne funkcije – 32, 76-77.
- socijalne grupe – 22.
- socijalni sistemi – 22.
- Sovjetski Savez (SSSR) – 72, 75, 80, 83, 84, 98, 99, 125, 129, 133, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172.
- Sparta – 44, 45.
- specijalne operacije – 101, 107, 108, 119, 127, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 42, 143, 147.
- specijalne snage – 101, 111.
- Spenser – 65, 77, 80.
- Spinoza – 83.
- Srbi – 90.
- Srednji Istok – 133, 168, 171.
- sredstva za masovno uništavanje – 117, 118, 175.
- stajaća vojska – 58, 60, 61, 73, 74, 75.
- stalež - 56.
- Stalni međunarodni kazneni tribunal – 155.
- Staljin – 83, 85.
- strategija – 39, 71, 89, 92, 116, 131, 142, 149, 166.
 - strategija posrednog nastupanja – 131.
- stratifikacija – 22, 29.
- strukturalizam – 49, 64.
- strukturalni realizam – 64.
- subverzivna djelovanja – 135, 141.
- Sud Evropske zajednice u Luxemburgu – 154.
- Suicid – 21.
- sukob – 17, 18, 23, 24, 26, 35, 42, 43, 44, 46, 50, 52, 64, 72, 73, 78, 79, 83, 89, 91, 92, 93, 101, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 119, 124, 125, 127, 131, 132, 133, 137, 140, 142, 153, 155, 156, 158, 160, 162, 165, 166, 269, 172, 175.
 - sukob civilizacija – 89, 90, 92, 175.
- Sun Cu Vu – 40, 41, 42, 112, 128.
- Supek R. – 80.
- supersila (e) – 98, 115, 166, 175.
- suverenitet – 64, 92, 121, 123, 125, 127, 147, 148.
- svjetski mir – 91, 104.

Š

Špengler – 90.
špijun – 128, 130, 142.
špijunaža – 59, 129, 131, 142.
Štajnmecc - 78, 79.
Švedska – 70.
Švicarska – 70.

T

taktika – 41, 42, 52, 71.
Talibanski pokret – 177.
Teorija – 32, 39, 46, 48, 58, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 88, 89,
92, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 131, 178.
teror – 51, 64, 92, 130, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149.
- teroristička aktivnost – 141.
- teroristički akt – 141, 144, 146, 148, 149, 177.
terorizam – 141, 143, 144, 145, 147, 148, 149.
Tito (Josip Broz) – 83.
Tomas Mor – 58, 128.
totalitarni režim – 161, 177.
tržišni kapitalizam – 87.
transnacionalne kompanije – 35.
trka u naoružanju – 87, 100, 103, 108, 129, 166, 169, 171.
Tukidid – 45, 46, 83, 85.
Turska – 57, 74, 90, 166, 168, 171, 172, 174.

U

Ujedinjene nacije – 35, 98, 107, 114, 120, 121, 123, 124, 125,
126, 127, 130, 136, 137, 139, 148, 154,
155, 156, 157, 159, 160, 166, 168, 169,
172, 174, 176, 177, 178.
- Opća skupština UN - 120, 121.

Ukrajina – 170, 171.
upravljanje – 160, 161, 178.
ustav – 61, 141.
Uzbekistan – 174.

V

Vašington – 166, 174.
Varšava – 166.
Varšavski pakt (VU) – 35, 72, 98, 100, 117, 125, 130, 133, 166,
167, 168, 169, 170.
Veber – 32.
vektor – 19.
velesila – 35, 98, 101, 130, 131, 133, 161, 167, 168, 169, 171,
172, 178.
Velika Britanija – 169, 172.
verifikacijski organi – 159.
Versajska mirovna konferencija – 120.
vezir – 55, 56.
vidovi oružanih snaga – 118.
Vijeće (Savjet) sigurnosti – 35, 98, 121, 123, 124, 125, 127, 130,
136, 139, 148, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 167, 168, 172, 177.
Vijetnam – 101, 131, 167, 169.
vijetnamski rat – 131, 169, 177.
visoki međunarodni predstavnik – 159.
vladar – 40, 41, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 80, 128.
Vladimir Đ. Degan – 120, 153, 154, 157, 160, 161, 162.
vlast – 21, 23, 24, 25, 29, 32, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 60,
72, 73, 74, 75, 76, 80, 83, 84, 100, 123, 129, 137,
142, 146, 168, 170.
vojna (oružana) intervencija – 107, 108, 124, 125, 126, 127,
133, 147, 159, 177.
vojna baza – 137.
vojna okupacija – 122.
vojna operacija – 126.
vojna oprema – 103, 129, 139.
vojna organizacija – 47, 74, 76.
vojne vježbe – 137.

vojni kolektivi – 42.
vojni savezi – 35, 110.
vojno posredovanje – 126.
vojska – 33, 41, 42, 43, 44, 47, 50, 54, 55, 56, 57, 60, 73, 74,
75, 77, 80, 101, 123, 128, 140.
vojskovođa – 41, 57, 128, 140.
Volter Fransoa Mari Arne – 53, 59, 88.
Vukadinović Radovan – 32, 171, 176.

Z

zajednica – 18, 19, 21, 22, 23, 24, 32, 33, 35, 39, 52, 63, 70,
72, 73, 74, 93, 97, 98, 100, 102, 103, 116, 128,
129, 130, 144, 48, 154, 174, 176.
- društvena zajednica - 33, 70, 100.
Zakoni čovječnosti – 162.
Zaratustra – 67, 68, 69.
zarobljenik – 41.
zoon politikon – 18.

Ž

Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata – 144, 148.
Židovi (Jevreji) – 66, 78.
životni prostor – 20, 71.
žrtva agresije – 124, 126.

W

Weber – 90.

BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA

Andrassy Juraj, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Apijan, *Rimski građanski ratovi*, Kultura, Beograd, 1967.

Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1975.

Arnold W. Thomas, *Povijest islama*, IVZ BiH, 1989.

Asimov Isaak, *Istraživanje zemlje i kozmosa*, AC, Zagreb, 1982.

Augustin, *O državi Božijoj*, (De civitate Dei), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982. god.

Bebler Anton, *Marksizam i vojništvo*, Komunist, Ljubljana, 1977.

Bebler Anton, *Savremeni politički sistemi*, Časopis Politička misao, br. 1., Zagreb, 1983.

Begić I. Kasim, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, 1997.

Bottomore T.B., *Sociologija kao društvena kritika*, Naprijed, Zagreb, 1997.

Broh Herman, *Misli o politici*, Libertas, Beograd, 2000.

Broz J. Tito, *Vojna dela*, VIZ, Beograd, 1978.

Brzezinski Zbigniew, *Izvan kontrole (Globalna previranja uoči 21. stoljeća)*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1994.

_____ *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, 1999.

Chomsky Noam, *Godina 501 - Konkvista se nastavlja*, Svetovi, Novi Sad, 1998.

Časopis "Ljudska prava", Pravni fakultet u Sarajevu (više brojeva)

Časopis "Odbrana", FMO, Sarajevo (više brojeva)

Časopis "Polemos", Hrvatsko sociološko društvo i drugi, broj 3-4, Zagreb, 1999.

Degan, Đ. Vladimir, *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2000.

Doyle W. Michael., *Ways of War and Peace*, W.W. Norton Company, New York & London 1997.

Duverger Maurice, *Politička sociologija*, Panliber, Zagreb, 2001.

Džuverović Borislav, *Kultura bez granica*, BIGZ, Beograd, 1980.

Engdahl F. William, *Stoljeće rata*, AGM, Zagreb, 2000.

Engels, *Izabrana vojna djela*, VIZ Beograd, 1960., tom II.

Eriksen Hylland Thomas, *Paranoja globalizacije*, Sejtarija, Sarajevo, 2002.

Erlich St Vera, *U društvu s čovjekom*, SNL, Zagreb, 1978.

Esposito L. John, *Islamska prijetnja - mit ili stvarnost*, Selsebil, Živinice, 2001.

Fiamengo Ante., *Osnove opće sociologije*, NN, Zagreb, 1971.

Filipović Muhamed, *Islam i teror*, El kalem, Sarajevo, 2002.

Fromm Erich, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, NOLIT, Zagreb, 1986.

Gidens Entoni, *Sociologija*, CID, Podgorica, 1998.

Grizold A.-Tatalović S.-Cvrtila V., *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1999.

Grotius Hugo, prema: *Filozofska hrestomatija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982., knjiga 3.

Grupa autora, *Crna knjiga komunizma*, Bosančica print, Sarajevo, 1999.

Grupa autora, *Teorija o ratu*, VIZ, Beograd, 1981.

Haralambos Michael, *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb, 1980.

Harmon C Christopher *Terorizam danas*, GM, Zagreb, 2002.

Held David, *Modeli demokracije*, Alternative, Zagreb, 1990.

Hjum Dejvid, *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.

Hobs Tomas, *Levijatan*, Kultura, Beograd, 1962.

Huntington P. Samuel, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998.

Ibn Haldun, *Mugaddima* (Izbor iz djela; prevod: Hasan Sušić), Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

Ibrahimpašić Mensur, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, VIZ, Beograd, 1977.

Ilić V. Lenjin, *Vojna djela*, VIZ, Beograd., 1962.

_____ *Izabrana djela*, Kultura, Beograd, 1949.

Janev Igor, *Teorije o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici*, Plato, Beograd, 1998.

Jelušić Ljubica, *Legitimnost sodobnega vojaštva*, Fakulteta za društvene vede, Ljubljana, 1997.

Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, VINC, 1987. Beograd.

Kant Imanuel, *Vječni mir*, Pregled, Sarajevo, 1936. god.

Kisinger Henry, *Diplomatija*, Verzalpress, Beograd, 1999.

Klaić Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni Zavod MH, Zagreb, 1985.

Klauzevic, *O ratu*, Geca Kon (štamparija Gregović), Beograd, 1939.

_____ *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.

Kučuk Ejub, *Militarizam*, VIZ, Beograd, 1977.

Kulić Slavko, *Strategija nasilja kao strategija razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1996.

Leksikon temeljnih pojmova politike-ABCeda demokracije, SOROŠ - Fond otvoreno društvo BiH, 1994.

Makijaveli, *Vladalac*, Braća Jovanovnić, Pančevo, 1880.

_____ *Vladar*, Filozofska hrestomatija, Matica Hrvatske, Zagreb, knjiga 3.

Malinovski Bronislav, *Magija, nauka i religija*, Prosveta, Beograd, 1971.

Marks - Engels, *Manifest komunističke partije*, Forum, Novi Sad, 1980.

_____ *Prepiska*, Kultura, Beograd, 1959., Knjiga IV.

Mils Rajt, *Elita vlasti*, Kultura, Beograd, 1964.

_____ *Znanje i moć*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

Mor Tomas , *Utopija*, Kultura, Beograd, MCMLI.

Muržon Žak, *Ljudska prava, XX vek*, Beograd, 1998.

NATO Handbook, NATO Office of Information and Press, Brussels, 1995.

Niče Fridrih, *Tako je govorio Zaratustra*, BIGZ, Beograd, 1989.

_____ *Volja za moć*, Prosveta, Beograd., 1972.

Nizbet Robert, *Konzervativizam - san i stvarnost*, CID, Podgorica, 1999.

Nohlen Dieter, *Politološki rječnik*, Panliber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.

Perović Latinka, *Planirana revolucija*, Globus, Zagreb, 1988.

Petrić Nevenka, *Planiranje porodice i njegovi društveno-politički aspekti*, Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1979.

Platon, *Država*, BIGZ, Beograd. 1976.

Popović M. - Četniković M., *Vojni rječnik*, VIZ, Beograd, 1973.

Popper R. Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1998.

Pruščak H.K., *Temelji mudrosti za uređenje svijeta*, Graforad, Travnik, 1996.

Pulišić Stjepan, *Osnovi sociologije*, NN, Zagreb, 1973.

Raymond Aron, *Mir i rat među narodima*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

Rummel R. J. Lewis, A. Coser, *Socijalni konflikti*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001.

Sociološki leksikon, SA, Beograd, 1982.

Sorokin Pitirim, *Sociologija*, Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd, 1932.

Spengler Oswald , *Propast zapada*, Demetra, Zagreb 2000.

Srdanović R. Branislav, *Međunarodni terorizam*, SL list SRJ, Beograd, 2002.

Sukjevik Konstanti, *Civilna odbrana*, VIZ, Beograd, 1973.

Sun Cu Vu, *Vještina ratovanja*, Vojno delo, Beograd, 1952.

Sun Zi, *Umijeće ratovanja*, GLOBUS, Zagreb, 1982.

Supek R., *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb, 1987.

Sušić Hasan, *Teorija o ratu kao dio opće nauke o društvu*, (Ibn Haldunova shvatanja o ratu, ratnoj vještini), "Pregled", broj 5, Sarajevo, 1981 god.

Toffler Alvin i Haidi, *Rat i Anti rat*, Paidela, Beograd, 1998.

_____ *Šok budućnosti*, Grmeč, Beograd, 1997..

Tompson Mark, *Proizvodnja rata*, Medija centar, Beograd, 2000.

Tukidid, *Peloponeski rat*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.

Turbulent Peace, (Zbornik tekstova), United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 1996-2001.

Turek Franjo, *Globalizacija i globalna sigurnost*, Interland, Varaždin, 1999.

Volter, *Filozofski riječnik*, MS., 1990.

Vukadinović Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb, 1998.

_____ *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb, 1998.

_____ *Nuklearne strategije supersila*, AC, Zagreb, 1985.

_____ *Sila i interesi - vanjska politika SAD*, Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1972.

Walt N. Kenneth. *Čovjek, država i rat*, Barbat, Zagreb, 1998.

Weber Max, *Vlast i politika*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.

Wilkinson Paul, *Terorizam protiv demokracije*, G.M. Zagreb, 2002.

Zbornik radova, *Globalizacija* (priredio: Anđelko Milardović), Panliber, Zagreb, 1999.

Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 1949. i dopunski protokoli od 1977., Skupština crvenog križa Jugoslavije, Beograd, 1991.

Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, Državni sekretarijat za inostrane poslove FNR Jugoslavije, Beograd, 1962.

Žomini Anri, *Pregled ratne vještine*, Geca Kon, Beograd, 1938.

Žunec Ozren, *Rat i društvo - ogledi iz sociologije vojske i rata*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998.

Konflikti

Izet Beridan, 2003.

Izdavač:

Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Za izdavača:

Prof. dr Vahid Kljajić

Urednik:

Izet Beridan

Recenzenti:

Prof. dr Hidajet Repovac

Prof. dr Jagoš Dujović

Prof. dr Šefko Međedović

Slog i prijelom:

Meldijana Arnaut

Naslovna strana:

Meldijana Arnaut

Štampa:

Müller, Sarajevo

Tiraž:

500

Sva prava zadržana.

Niti jedan dio ove knjige ne može biti umnožavan, pohranjivan u sisteme za umnožavanje bilo elektronske, mehaničke, fotografske ili neke druge bez saglasnosti autora.

Na osnovu mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta, broj03-15-1983/03, od 12.06.2003. godine, knjiga KONFLIKTI je proizvod iz člana 18. tačka 10. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga na čiji se promet ne plaća porez na promet proizvoda